

Verdifulle

kulturlandskap i Norge

Mer enn bare landskap!

Del 4 - Sluttrapport fra det sentrale utvalget
• Verdifulle kulturlandskap i Norge • Vurdering og virkemiddel • Tilråding

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap

Til Miljøverndepartementet

Det sentrale utvalget for registrering av verdifulle kulturlandskap, oppnevnt av Miljøverndepartementet 1991, legger med dette fram sin sluttrapport.

Trondheim, august 1994.

Magne Bruun
Even Gaukstad
Elisabet Haveraaen
Jan Morten Høglo
Ingunn Iversen (leder)
Bjørnulf Kristiansen

Lars Løfaldli
Ann Norderhaug
Torkel Ramberg
Erik Solheim
Liv Sødal
Akse Østebrøt (sekretær)

Forord

Miljøverndepartementet satte høsten 1991 ned et sentralt utvalg med ansvar for en nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap.

Utvalget ble oppnevnt med følgende medlemmer:

Magne Bruun, Norges Landbrukshøgskole, Ås.
Even Gaukstad, Riksantikvaren.
Gyda Grenstad, Fylkeslandbrukskontoret i Østfold, fram til 1.1.93.
Elisabet Haveraaen, Landbruksdepartementet, fra vår 92.
Jan Morten Høglo, Norsk Bonde- og Småbrukarlag.
Ingunn Iversen, Miljøverndepartementet, leder av utvalget.
Bjørnulf Kristiansen, Norges Bondelag.
Lars Løfaldli, Direktoratet for naturforvaltning.
Jostein Løvdal, Landbruksdepartementet, fram til vår 92.
Ann Norderhaug, Norsk Institutt for Naturforskning, NINA.
Torkel Ramberg, Miljøverndepartementet.
Erik Solheim, Norges Naturvernforbund.
Liv Sødal, Fylkesmannens Landbruksavdeling i Oslo og Akershus, fra 1.9.93.
Akse Østebrøt, Direktoratet for naturforvaltning, sekretær.

Ingunn Iversen har fungert som utvalgets leder. Direktoratet for naturforvaltning har hatt faglig ansvar for prosjektet. Den praktiske gjennomføringen ble lagt til fylkesmennenes miljøvernavdelinger.

Prosjektet var ment å vare 1 år, men ble forlenget til 2 1/2 år, med feltarbeid og etterarbeid for fylkene, fordi den eksisterende kunnskap prosjektet var tenkt å bygge på var svært mangelfull. Særlig var kunnskapen om biologiske verdier i kulturlandskapet liten eller manglende i de fleste fylker. Det ble derfor vedtatt å gjennomføre en feltregistrering av biologiske verdier.

Metodeopplegget for arbeidet i fylkene ble utarbeid av en mindre faggruppe i utvalget; Even Gaukstad, Ann Norderhaug og Akse Østebrøt. Opplegget for registreringen ble delt i 3 faser: forarbeid, feltregistrering og rapportering. Disse er presentert i 7 håndbøker. Et EDB-program er utarbeidet for lagring av data. Oversikt over utgitt materiale er gitt i vedlegg 1.

Arbeidet med tilretteleggingen av registreringen har vært et "pionerarbeid" sterkt begrenset av tid og ressurser. Følgende personer har i tillegg til utvalget bidratt med kunnskap til tilretteleggingen: Arnfinn Skogen, Universitet i Bergen, Reidar Elven, Oddvar Pedersen, Botanisk hage og museum, Universitetet i Oslo, Margareta Ihse, Universitetet i Stockholm, Asbjørn Moen, Vitenskapsmuseet i Trondheim, Johan Kielland Lund, Norges Landbrukshøgskole, Ås, Per Arvid Åsen, Kristiansand museum og John Bjarne Jordal, Tingvoll Politikerskole.

Det er holdt flere kurs og regionale samlinger. Overnevnte personer har også bidratt på kursene og i feltundervisning. På kursene har også representanter fra fylkeskommunenes kulturetater bidratt.

Rune Sævre, Fylkesmannens miljøvernavdeling i Aust-Agder, har deltatt på flere av utvalgets møter.

Alle takkes herved for innsatsen.

Reidar Elven har utført vurderingen av fylkenes arbeid når det gjelder prioriteringer og faglig kvalitet på den biologisk/økologiske (botaniske) delen av registreringen.

Vurderingen av kulturminnesiden i fylkenes arbeid er utført av en gruppe hos Riksantikvaren ved Even Gaukstad.

Prosjektet er i hovedsak finansiert over Direktoratet for naturforvaltnings budsjetter, med noe støtte fra Landbruksdepartementet og Riksantikvaren. Totalsum 92-94 er ca. 7 mill kr., hvorav ca. 5,5 mill kr. er fordelt mellom fylkene.

Synliggjøring av enkelte områder blant flere prioriterte er alltid vanskelig, da det innebærer en mulighet for at andre verdifulle områder ikke blir verdsatt. Det sentrale utvalget ser faren ved å gjøre en nasjonal oversikt som her. De tilsammen 264 områdene i Norge som 18 fylker presenterer som et sluttprodukt av prosjektet er et resultat av **hard** prioritering i fylkene. Når 104 av disse er valgt ut for denne nasjonale oversikten, er det **viktig å presisere at de på ingen måte dekker den totale variasjonen og de mangfoldige verdiene i det norske jordbrukslandskapet. Utvalget mener likevel at oversikten kan bidra til å gjøre kulturlandskapsverdiene mer synlige og at de biologisk og kulturhistoriske kvalitetene dermed kan bli bedre ivaretatt i framtida.**

Med denne rapporten avsluttes prosjektet "Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap". Oppfølging vil bli diskutert med fylkesmyndighetene på et seminar i september 1994.

Innhold

Sammendrag og tilråding	9
1. Bakgrunn, mål og mandat	17
2. Gjennomføring og metode	21
2.1. Kriterier, klassifisering og prioritering.....	21
2.2. Arbeidet i fylkene.....	22
2.3. Begrensninger.....	24
2.4. Nasjonal oversikt.....	25
3. Kulturlandskap i Norge	29
3.1. Innledning - kulturlandskapsbegrepet.....	29
3.2. Regionale hovedtyper av landskap.....	30
3.2.1. De beste jordbruksbygdene	30
3.2.2. Skog- og mellombygder	31
3.2.3. Dal- og fjellbygder.....	31
3.2.3. Kystbygdene.....	31
3.2.4. Fjordbygdene.....	32
3.2.5. Finnmarksvidda.....	32
3.3. Produksjonsforhold - utvikling og endring	32
3.4. Figurer og tall som illustrerer endring i arealbruk.....	33
3.5. Tilknyttede og truede arter.....	37
3.6. Kulturminner i jordbrukslandskapet	39
4. Resultatene i fylkene - vurdering	43
4.1. Oversikt prioriterte lokaliteter	43
4.2. Vurdering av biologisk og kulturhistorisk del.....	44
4.2.1. Finnmark.....	47
4.2.2. Troms	47
4.2.3. Nordland.....	47
4.2.4. Nord-Trøndelag.....	48
4.2.5. Sør-Trøndelag.....	48
4.2.6. Møre og Romsdal.....	48
4.2.7. Sogn og Fjordane	48
4.2.8. Hordaland	49
4.2.9. Rogaland.....	49
4.2.10. Vest-Agder.....	49
4.2.11. Aust-Agder.....	49
4.2.12. Telemark.....	50
4.2.13. Buskerud.....	50
4.2.14. Oslo og Akershus	50
4.2.15. Østfold	51
4.2.16. Vestfold	51
4.2.17. Oppland	51
4.2.18. Hedmark	52
4.3. Konklusjon/oppsummering.....	52

5. Nasjonal oversikt over verdifulle kulturlandskap	57
5.1. Større sammenhengende områder, tabell	57
5.2. Spesialområder, tabell.....	62
5.3. Nasjonale områder fordelt på landskapsregioner, tabell.....	63
6. Virkemiddel og forvaltning	71
6.1. Innledning.....	71
6.2. Virkemidler	71
6.3. Resultatkontroll	75
6.4. Forvaltning	75
6.4.1. Mål for forvaltningen av verdifulle kulturlandskap	75
6.4.2. Strategier for forvaltning	76
6.4.3. Forvaltningsmodeller for de prioriterte områdene.....	78
7. Litteratur	83
8. Vedlegg	87
Vedlegg 1. Oversikt over utgitt materiale i prosjektet	87
Vedlegg 2. Kriterier for utvelgelse av verdifulle kulturlandskap	88
Vedlegg 3. Hovedkategorier av landskap	89
Vedlegg 4. Organisering av prosjektet	90
Vedlegg 5. Skjema for feltregistrering	91
Vedlegg 6. Fylkesvise kart over prioriterte områder i noen av fylkene	93
Vedlegg 7. Oversikt over prioriterte områder (uten kart) i Troms, Aust-Agder, Telemark, Østfold og Oppland.....	106
Vedlegg 8. Oversikt over virkemidler i jordbrukets kulturlandskap.....	110

Sammendrag og tilråding

Kulturlandskap - betydning

Kulturlandskapet avspeiler naturvilkår, samfunnsforhold og historie. Stedstilknytning og regional identitet henger nært sammen med landskapets karakter. Dette har vært kjent gjennom det meste av vår kulturhistoriske utvikling, men det er først i seinere år at spørsmålet er blitt drøftet som en realitet. I Europrarådets miljøvernseksjon heter det at kulturlandskap er en grunnstein for vår identitet som europeere og en uerstattelig del av Europas kulturarv - "the glory of Europe". Italias terrasserte vinberg, beitelandskapet på Spanias høysletter, det sørengelske mosaikklandskap med sitt nettverk av hekker, eller de frodige slåttelandskap i Alpenes dalbygder er eksempler på de rike og omskiftelige miljøverdier som kulturlandskapet omfatter.

Norsk landskap ligger til dels i ytterområdene for bosetting i Europa. Hos oss finner vi verdens nordligste utposter for fruktdyrkning og for korndyrking,- de nordligste jordbrukslandskap, som er viktig å få oversikt over og ta hånd om på forsvarlig vis. I første rekke er det hensyn til vår nasjonale identitet som spiller inn, men det bør ikke tapes av syne at Norges omskiftelige landskapstyper også er betydningsfulle og uerstattelige innslag i vår felles europeiske kulturarv.

I et Europa der mange landskapsstyper er ødelagt eller forsvunnet kan det norske kulturlandskap som fortsatt har store økologiske og kulturhistoriske verdier tjene som referanseområder og levende historiebok.

Det sentrale utvalgets mandat

Utvalget ble gitt følgende mandat:

1. Utarbeide kriterier for utvelgelse av særlig verdifulle kulturlandskap.
2. Sørge for at fylkesorganene igangsetter arbeidet med å finne fram til de mest verdifulle kulturlandskapsområdene, og koordinere og evaluere fylkenes arbeid.
3. Vurdere forholdet mellom jordbruksdrift, natur-og kulturminneforvaltning, og vurdere behov for eventuell sikring ved hjelp av juridiske virkemidler.

I flg. mandatet presenteres det her:

- * En nasjonal oversikt over verdifulle kulturlandskap i jordbrukslandskapet, dvs et representativt utvalg basert på prioriterte områder i fylkene og landskapsregioner i Norge, kap. 5 og vedlagte kart.
- * En vurdering av registreringene, prioriteringene og arbeidet i fylkene, kap.4.
- * En vurdering av virkemiddel, kap.6.

Nasjonal oversikt over 104 verdifulle områder

Oversikten over de særlig verdifulle kulturlandskap skal bidra til å skape grunnlag for en bedre forvaltningstrategi. Målet her er å sikre biologisk mangfold som er avhengig av kulturpåvirkning, ta hånd om kulturminner og kulturspor av ulike slag, bl.a. karakteristiske og tradisjonsrike kulturmarkstyper og fremme et levende landskap der kontinuiteten er i behold og der folk fortsatt kan bo. Dette er oppgaver som har stor aktualitet både i landets beste jordbruksstrøk og i marginale områder.

Det gis en oversikt over:

1. 68 større sammenhengende områder og
2. 36 spesialområder i Norge.

Oversikten er basert på en prioritering foretatt i fylkene etter en registrerings- og etterarbeidsfase på ca. 2 år. For å få et representativt utvalg av de prioriterte områdene er utvalget basert på de 43 aktuelle landskapsregionene i Norge (NIJOS 1993b), se vedlagte kart.

Kriterier for utvelgelse av de totalt 104 områdene er:

- * økologisk/biologiske (i form av vegetasjonstyper/kulturmarker) og
- * kulturhistoriske verdier.

Disse er registrert og vurdert i forhold til kontinuitet, representativitet, særpreg, mangfold, sjeldenhet, inngrep/påvirkning, helhetlig landskap,- i tillegg er det nyttet støttekriterier: verdi for friluftslivet, tilgjengelighet og tettstednærhet, størrelse, hevd/tilstand, undersøkelses/forskningsvirksomhet/ pedagogisk verdi, skjønnhet/estetisk verdi og symbol- og identitetsverdi (jfr. vedlegg 2 og hefte Del 1.) .

Variierende resultat i fylkene

Resultatene fra fylkene er av varierende kvalitet. Dette henger blant annet sammen med ulik vektlegging av det supplerende registreringsarbeidet innenfor hovedprosjektet. Det viste seg nødvendig å gjennomføre slike registreringer i de fleste fylkene. Flere fylker har ikke hatt tid til å avslutte disse og sette resultatene herfra inn i en systematisk og helhetlig vurdering av fylkets totale kulturlandskapskvaliteter knyttet til natur- og kulturminneverdier.

Prosjektet var i utgangspunktet ambisiøst og til dels komplekst. Det er lagt ned et stort arbeid, og for de fleste fylkene er kunnskapsnivået om kulturlandskapet hevet betraktelig. Særlig er kunnskapen om biologisk mangfold og dens betydning i kulturlandskapet blitt forbedret og vesentlig styrket. Det var her en på forhånd hadde minst kunnskap, men i mange fylker er det fortsatt mangler.

Over halvparten av fylkene har imidlertid utført prosjektet i tråd med intensjonene. De andre har større eller mindre mangler, enten geografisk dårlig dekning, eller så har verdiene i fylket ikke blitt fanget opp etter intensjonene, eller en har ikke kommet i havn med en samlet evaluering av de totale kulturlandskapskvalitetene i hele fylket. Med tilleggsregistreringer og suppleringer vil imidlertid også disse fylkene kunne slutføre prosjektet på en tilfredstillende måte på det forutsatte nivå i prosjektet.

Tilråding

På bakgrunn av problemstillinger som er belyst i kap. 4 og 6, vil utvalget komme med følgende anbefalinger vedrørende oppfølging av prosjektet og videre forvaltning av de prioriterte områdene:

1. Behov for tilleggsregistreringer og slutføring

Før forvaltningsstrategier utarbeides er det også behov for forbedret kunnskap både om biologisk mangfold og kulturminneverdier i flere av de prioriterte lokalitetene. Det er behov for tilleggsregistreringer før endelig prioritering gjøres i noen fylker, og noen fylker bør gjøre en avsluttende evaluering og prioritering av fylkets totale kulturlandskapskvaliteter.

Videre oppfølging er nødvendig først og fremst når det gjelder:

- a) Supplering/slutføring med noe omlegging av prosjektet (for å fange opp både biologiske og kulturhistoriske verdier) og delvis omprioritering av områder: særlig Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag, delvis også Hordaland, Hedmark, Oppland, Buskerud, Østfold og Vest-Agder.
- b) Supplering/slutføring: Troms, Nordland, Møre og Romsdal, Telemark og Aust-Agder.

2. Forvaltningsplaner

Berørte myndigheter på fylkesnivå bør samarbeide om utarbeidelse av forvaltningsplaner for de prioriterte områdene. Det må legges opp til faglig forsvarlig forvaltningsstrategier som ivaretar kulturlandskaps-verdiene. Det er nødvendig å sikre kontinuitet i forvaltningen. Fylkets kulturlandskapsgruppe forutsettes å spille en sentral rolle.

3. Kunnskap om skjøtsel

Det er behov for utvidet kunnskap, formidling og opplæring om hvordan verdifulle kulturlandskap skjøttes slik at verdier opprettholdes og utvikles. Informasjon bør i første rekke rettes mot grunneiere og bør knyttes opp mot landbrukets miljø- og ressursplaner.

4. Modellområder

Det bør vurderes å plukke ut et eller flere eksempelområde (forslagsvis i hver av de 5 områdekategoriene, jfr. kap.6.4.3.) på landsbasis for utarbeidelse av forvaltningsplaner som kan danne grunnlag eller mal for forvaltningsstrategier for de øvrige prioriterte områdene, og hvor det klargjøres hva som kan oppnås gjennom eksisterende virkemidler og hvor det eventuelt er mangler.

(Områdekategoriene, kap.6.4.3.:

1. Områder under utbyggingsspress/tettstedsnære områder med aktivt jordbruk,
2. sammenhengende områder med aktivt jordbruk,
3. områder preget av tradisjonell drift/gamle driftsformer f.eks. små areal i kyststrøkene,
4. områder med ekstensiv drift, f.eks. tradisjonelle beiteområder, seterområder,
5. nedlagte/fracflyttede områder.)

Utvalget vil i tillegg komme med følgende anbefalinger når det gjelder kulturlandskapsforvaltningen generelt:

1. Det er behov for **kompetanseoppbygging og informasjon** når det gjelder kunnskap om biologisk mangfold og kulturminneverdier i kulturlandskapet i både fylker og kommuner. Informasjon og formidling av kunnskap står sentralt og det bør på sentralt nivå være en ansvarlig koordinator innenfor begge fagfelt.

Informasjon fra Nasjonal registrering bør prioriteres,- det er svært mye kunnskap innentet som nå bør formidles videre.

2. Landbruks- og miljøvernmyndigheter **bør gjennomgå og koordinere regelverk** for alle tilskuddsordninger som berører kulturlandskapet for å sikre at tilskuddene bidrar til å nå de fastsatte mål for kulturlandskapet og for å oppnå en samordnet virkemiddelbruk. Dispensasjonsordninger og reaksjoner ved brudd på regelverket bør stå sentralt.
3. Tildeling av landbruksmyndighetenes og miljøvernmyndighetenes **økonomiske støtteordninger som berører kulturlandskapet bør koordineres** slik at virkningen for kulturlandskapet blir optimal. Det er behov for **større økonomiske ressurser til skjøtsel** av kulturlandskap.
4. **Forvaltningsansvaret på ulike nivåer må klargjøres** slik at landbruks-, miljøvern- og planmyndigheter både på fylkes- og kommunenivå, samt nasjonalt nivå er seg sitt ansvar bevisst.
5. **Det bør utvikles nye, eller foretas revisjon av eksisterende virkemidler** slik at de også kan omfatte de deler av kulturlandskapet som eksisterende virkemidler ikke dekker. Dette gjelder f.eks områder ute av drift som pr. idag ikke dekkes av landbrukets overføringer over jordbruksavtalen.

Nasjonal oversikt over lokaliteter

Oversikten bygger på de prioriterte områdene utarbeidet i fylkene,- for begrensninger og mangler i materialet vises det til kap. 4. Nord-Trøndelag er ikke med.

Finnmark

6 større sammenhengende områder:

1. Anarjokka; Jorggastat/Geavgnoaivi/ Basevuovdi, Karasjok
2. Skoltesletta i Neiden, Sør-Varanger
3. Skallnes m/Skallelv og område Ekkerøy-Kiberg, Vadsø
4. Ytre Værnes, Gamvik
5. Lille Lerresfjord m/gradient til fjellet, Alta
6. Øra i Bergsfjorden og Loppa, Loppa

6 spesialområder:

1. Galaniitu, Kautokeino
2. Hamningberg, Båtsfjord
3. Store Leirpollen, SØ av Storfjellet, Tana
4. Goarahat, Porsanger
5. Skjærnes på Ingøya og Indre Gargo på Rolvsøya, Måsøy
6. Indre Survik på Seiland, Hammerfest

Troms

5 større sammenhengende områder:

7. Flatvær, Karlsøy
8. Grunnfarnes, Torsken
9. Ruovdasnjargga m/Mandalen, Kåfjord
10. Trondenes, Harstad
11. Borkenes-Voktor, Kvæfjord

2 spesialområder:

7. Finnesletta, Gratangen
8. Blåfjell, Skånland

Nordland

4 større sammenhengende områder:

12. Bleik, Andøy
13. Engeløya, søndre del m/Kirketunet og øygarden, Steigen
14. Bliksvær, Bodø
15. Skålvær, Alstadhaug

4 spesialområder:

9. Osbakk, Beiarn
10. Lurøy gård, Lurøy
11. Nordvik, Dønna
12. Lånan, Vega

Sør-Trøndelag

2 større sammenhengende områder:

16. Synnerdalen, Midtre Gauldal
17. Røros m/Småsetran, Røros

3 spesialområder:

13. Rotvoll
14. Sølendet, Røros
15. Reinsbekksetra, Oppdal

Møre og Romsdal

9 større sammenhengende områder:

18. Sør-Smøla, Smøla
19. Hustadvika-Atlantehavsvegen, Fræna/Eide/Averøy
20. Tautra, Midsund
21. Grøvuassdraget, Sunndal
22. Eikesdal-Øverås, Nesset
23. Romsdalen, Rauma
24. Geirangerfjorden, Stranda
25. Norangsfjorden-Norangsdalen, Ørsta/Stranda
26. Runde-Nerlandsøy, Herøy

3 spesialområder:

16. Nordmarka, Surnadal
17. Jordalsgrenda, Sunndal
18. Alnes, Giske

Sogn og Fjordane

6 større sammenhengende områder:

27. Hoddevik og Fure, Selje
28. Utvær, Solund
29. Hjellesetra, Eid
30. Grindsdalen m/seterområder, Leikanger
31. Lærdal
32. Nærøyfjorden, Aurland

Hordaland

3 større sammenhengende områder:

33. Lygra, Lindås
34. Varaldsøy inkl. Gjuvlandslie, Kvinnherad
35. Baroniet i Rosendal m/Muradalen, Kvinnherad

4 spesialområder:

- 19. Havrå, Osterøy
- 20. Kikedalen, Fusa
- 21. Ulvund m/omkringliggende områder, Voss
- 22. Vines m/omkringliggende områder, Ullensvang

Rogaland

4 større sammenhengende områder:

- 36. Utsira
- 37. Hodnefjell/Helland-Bø på Sør-Rennesøy, Rennesøy
- 38. Klungtveit/Litlehamar m/omkringliggende områder, Suldal
- 39. Sogndalstranda og dalen oppover inkl. Ørsland, Sokndal

3 spesialområder:

- 23. Nese/Kattalandsvika, Klepp
- 24. Tjensvoll/Mossige, Time
- 25. Dyrskog, Bjerkreim

Vest-Agder

3 større sammenhengende områder:

- 40. Kirkhavn m/Hidra, Flekkefjord
- 41. Penne-Jarbergsletta, Farsund
- 42. Salmeli, Kvinesdal

1 spesialområde:

- 26. Fedal, Flekkefjord

Aust-Agder

2 større sammenhengende områder:

- 43. Rygnestad, Valle
- 44. Kvisli, Vegårshei

2 spesialområder:

- 27. Melås, Gjerstad
- 28. Hesnesøy, Grimstad

Telemark

4 større sammenhengende områder:

- 45. Froland-Listog-Li, Tokke
- 46. Hjartdal-Svartdal, Hjartdal/Seljord
- 47. Gjerpandalen m/Plassen-Hørte-Akselåsen, Skien
- 48. Jomfruland/Stråholmen, Kragerø

1 spesialområde:

- 29. Bondal, Hjartdal

Buskerud

3 større sammenhengende områder:

49. Uvdal Kirkebygd, Nore/Uvdal

50. Paradisgrenda, Rollag

51. Røysehalvøya, Hole

3 spesialområder:

- 30. Ryghsetra, Nedre Eiker
- 31. Håvet-Storåsen, Kongsberg
- 32. Leveld, Ål

Oslo og Akershus

3 større sammenhengende områder:

- 52. Ukustad-øya og Nordre Eik, Nannestad
- 53. Maridalen og Blankvannsområdet, Oslo
- 54. Borøya og NV av Ostøya, Bærum

1 spesialområde:

- 33. Froen hovedgård, Frogn

Østfold

2 større sammenhengende områder:

- 55. Vestre Rygge og Sletterøyene, Rygge/Råde
- 56. Hvaler, Hvaler

1 spesialområde:

- 34. Bøensæter, Aremark

Vestfold

57. Jarlsberg-Ilene, Tønsberg

58. Skjærgården øst for Nøtterøy, Nøtterøy/Tønsberg

59. Områder nær Farrisvatnet, bl.a Nedre Ono, Bærug-Eikenes, Larvik

1 spesialområde:

- 35. Bastøya, Borre

Oppland

5 større sammenhengende områder:

60. Tingelstadhøgda, Gran

61. Balke-Lillo og Gile gård, Østre Toten

62. Sør-Fron - Hundorp - Frya, Sør-Fron

63. Bøverdalen, Lom

64. Grimsdalen, Dovre

1 spesialområde:

- 36. Heidal m/seterområder, Sel

Hedmark

4 større sammenhengende områder:

65. Varaldsskogen, Kongsvinger

66. Koppangøyene, Stor-Elvdal

67. Vangrøftdalen, Os

68. Vingelen, Tolga

1. Bakgrunn, mål og mandat

Bakgrunn

Som følge av de store endringene i driftsformer i landbruket, kanaliseringspolitikken og krav til rasjonalisering og effektivitet, har forvaltningen av jordbrukets kulturlandskap fått økt betydning. Den økte fokuseringen på miljøproblemer i landbruket har medført behov for utvikling av nye forvaltningsstrategier. Landbruksmyndighetenes ønske om produksjon av miljøgoder er også en viktig bakgrunn for prosjektet.

Forvaltningen av kulturlandskapet innenfor områder med aktiv landbruksdrift er i første rekke et ansvar for landbruksmyndighetene. I tilfeller med store natur- og/eller kulturminneinteresser har også miljøvernmyndighetene et ansvar. Videre har kommunene et stort ansvar for ivaretagelse av kulturlandskapet gjennom kommuneplanarbeidet.

Forvaltningsmyndighetene ser det som et viktig mål å sikre biologisk mangfold sammen med kulturminner og opplevelseskvaliteter i landskapet.

På dette grunnlag har det vært behov for å samle eksisterende kunnskap om verdier i jordbrukets kulturlandskap, utarbeide oversikt over verdifulle kulturlandskapsområder i jordbrukslandskapet og samordne og koordinere innstatsen. Gjennom dette er det avdekket behov for nye feltregistreringer, særlig når det gjelder biologiske verdier.

Mål

Målet har vært å utarbeide en oversikt over særlig verdifulle kulturlandskap i Norge.

Oversikten skal kunne brukes både av landbruks- og miljøvernmyndigheter. Den vil være et viktig bidrag som grunnlag til fordeling av det utvidete areal- og kulturlandskapstilskuddet, herunder områdetillegget, og må sees i sammenheng med det arbeidet som utføres av fylkesmennenes landbruksavdelinger i denne forbindelse. Resultatene vil også være av betydning for ivaretagelsen av kulturlandskapet i kommuneplanprosessen.

Det sentrale utvalgets mandat

Det ble satt ned et sentralt utvalg med følgende mandat:

1. Utarbeide kriterier for utvelgelse av særlig verdifulle kulturlandskap
2. Sørge for at fylkesorganene igangsetter arbeidet med å finne fram til de mest verdifulle kulturlandskapsområdene, og koordinere og evaluere fylkenes arbeid.
3. Vurdere forholdet mellom jordbruksdrift, natur- og kulturminneforvaltning, og vurdere behov for eventuell sikring ved hjelp av juridiske virkemidler.

2. Gjennomføring og metode

2.1. Kriterier, klassifisering og prioritering

Kriterier

Det er utarbeidet et eget hefte, "Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Del 1. Generelt om prosjektet. Kriterier. Metodeopplegg. Fase 1. Forarbeid" (DN1992), hvor kriteriene gjennomgås. Det vises til dette for utdyping, samt vedlegg 2.

Det er av stor betydning at både natur- og kulturverdier blir ivaretatt i kulturlandskapet. En noenlunde felles forståelse for verdier og bruk av kriterier ved ulike sektors innsats i kulturlandskapet er en forutsetning om en skal kunne samarbeide om en positiv utvikling av jordbrukets kulturlandskap. Utarbeidelse av kriterier som karakteriserer de viktigste kulturlandskapsverdiene er derfor det første skritt på vei mot en mer helhetlig forvaltning av det norske kulturlandskapet.

Følgende interesser ligger til grunn for kriteriene i prosjektet:

- * Biologisk/økologiske kriterier, hvor naturvern-interesser er utslagsgivende for utvelgelse.
- * Kulturhistoriske kriterier, hvor kulturminnevern-interesser er utslagsgivende for utvelgelse.
- * Øvrige verdier som verdi for friluftsliv, tilgjengelighet og tettstedsnærhet, pedagogisk verdi, estetisk verdi mv. utgjør støttekriterier.

Følgende kriterier karakteriserer verdifulle kulturlandskap i prosjektet, både utifra biologisk/økologiske og kulturhistoriske verdier:

1. Kontinuitet
2. Representativitet
3. Særpreg
4. Sjeldenhet
5. Mangfold
6. Inngrep/påvirkning (dvs fravær av negativ påvirkning)
7. Helhetlig landskap.

De mest verdifulle områdene er de som tilfredstiller alle disse kriteriene, både utifra biologisk/økologiske og kulturhistoriske verdier.

Følgende støttekriterier er satt opp for å kunne skille mellom verdifulle områder ytterligere:

8. Verdi for friluftsliv, tilgjengelighet og tettstednærhet
9. Undersøkelses/forskningsvirksomhet, pedagogisk verdi
10. Hevd, tilstand
11. Undersøkelses/forskningsvirksomhet, pedagogisk verdi
12. Skjønnhet/estetisk verdi
13. Symbol- og identitetsverdi.

Alt etter hvilke kriterier et område tilfredstiller kan en dele inn verdifulle kulturlandskap i tre hovedkategorier (jfr. vedlegg 3),- dette som et hjelpemiddel for å få et bedre "bilde" av hva slags type område som menes med verdifullt i denne sammenhengen:

- 1 Representative/typiske landskap
2. Særprega landskap
3. Mangfold - landskap med stor artsrikdom og variasjon.

Klassifisering

Det er utarbeidet et eget hefte, "Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Del 3. Rapportering. Vurdering, klassifisering, prioritering og virkemiddel" (DN 1993), hvor retningslinjer for klassifisering og prioritering av områdene i prosjektet gis,- det vises til denne for nærmere opplysninger.

Kriteriene over ligger til grunn for klassifiseringen.

Lokalitetene klassifiseres i 3 klasser:

- Klasse 1. Spesielt verneverdige (verdifulle) områder** (betyr ikke vern i henhold til natur- og kulturminnelov)
- Klasse 2. Områder med stor verdi for kulturlandskapet.**
- Klasse 3. "Hverdagslandskapet".**

Ved vurderingen for å plassere områdene i klassene over, skal det tas hensyn til det totale spekteret av områder som er registrert og tilstanden til det totale kulturlandskapet, slik at en får en innbyrdes plassering i klasser som er relevant i forhold til det totale.

Prioritering

Prioritering skal avklare hvilke områder som det først og fremst skal settes inn forvaltningstiltak i.

I prosjektet ble det gitt retningslinjer på en prioritering i 3 nivåer:

- Stor prioritet: S.**
- Middels prioritet: M.**
- Liten prioritet: L.**

Klassifiseringen og prioriteringen skulle begrunnes og rapporteres. Fylkene skulle gi en prioriteringsliste med en innbyrdes rangering av områdene kjent pr. dato. **Hvert fylke skulle komme fram til de ca. 10 mest verdifulle områdene.**

2.2. Arbeidet i fylkene

Fylkesmennenes miljøvern avdelinger, fylkeskommunens kulturetater og daværende fylkeslandbrukskontorer ble anmodet av Direktoratet for naturforvaltning om bistand til den nasjonale registreringen ved å gi en oversikt over status for arbeidet med kartlegging/registering/ prioritering av kulturlandskapsverdier i fylket. Oversikten viste at arbeidet med kulturlandskap var svært varierende i fylkene, og de aller fleste hadde ikke brukt biologiske kriterier i det tidligere registerings/prioriteringsarbeidet. Det var svært manglende kunnskapsgrunnlag for en prioritering av de mest verdifulle kulturlandskapene i hvert fylke. Heftet "Del 1" omtaler nærmere kunnskapsnivået i fylkene ved start av prosjektet.

Fordi spørreundersøkelsen viste så mangelfull kunnskap ble prosjektet utvidet til å omfatte 2 felt sesonger.

Ansvar for gjennomføringen av registreringen ble lagt til fylkesmennenes miljøvern avdelinger som koordinerte de andre myndighetene på fylkesnivå. Dette fordi en mente at prosjektet da ville innebære

begynnelsen på en arbeidsprosess som involverte ulike myndigheter på fylkesnivå samt kommunene. Forvaltningsansvaret på fylkesnivå kunne da styrkes bedre enn gjennom en sentral styrt registrering. En så også muligheten til kompetanseheving gjennom denne organiseringen. Organisering av prosjektet er vist i vedlegg 4.

Den daværende "samordningsgruppe på kulturlandskap" i fylkene (nå "kulturlandskapsgruppa") ble tillagt en sentral og aktiv rolle i registreringen, ved å skulle delta aktivt med rådgiving ved gjennomføring av prosjektet (bl a rådgiving i forbindelse med utvelgelse av område for feltregistrering) og ved å spille en sentral rolle i endelig vurdering og prioritering.

Det ble videre presisert at biologiske kvaliteter i kulturlandskapet skulle fanges opp i feltregistreringen og at det var viktig at registrator hadde botanisk kompetanse.

Ulike fagfolk har vært engasjert på prosjektet i de ulike fylkene; landskapsarkitekter, naturforvaltere, botanikere og geografer.

Metodeopplegget for registreringen ble presentert i 3 faser:

- * **Fase 1. Forarbeid.** (Presentert i heftet "Del 1.)
- * **Fase 2. Registrering.** (Presentert i 7 hefter/håndbøker, "Del 2", 1 felles og 5 regionale feltkurs.)
- * **Fase 3. Rapportering.** (Presentert i heftet "Del 3", EDB-systemet "Kulturlandskap" og 1 felles samling).

Data ble innhentet ved rekognosering og innsamling av eksisterende kunnskap hos ulike instanser (fase 1) og nye feltregistreringer (fase 2), særlig på biologiske verdier. Registreringen konsentrerte seg om vegetasjonstyper/kulturmarker i kulturlandskapet da disse kan ansees som nøkkelementer når det gjelder de biologiske verdier i dette landskapet, samtidig som vi vet at flere av disse er svært truet. For å kunne identifisere interessante kulturmarker/vegetasjonstyper ble det utarbeidet 5 hefter/håndbøker for Nord,- Vest,- Øst,- og Midt-Norge, samt Agder. Registrering av kulturminner i felt ble også utdypet i metodeopplegget, samt oversiktlig identifikasjon med beskrivelse av mer overordna landskap. Det ble utarbeidet et eget registreringsskjema med veiledningshefte, "Del 2" (Norderhaug 92). Skjema er vist i vedlegg 5. Metodeopplegget ble presentert på kurs og flere regionale samlinger i felt.

På bakgrunn av eksisterende kunnskap supplert med feltregistreringen som bakgrunn skulle fylkene prioritere ca.10 kulturlandskap i fylkets jordbrukslandskap, og rapportere dette til det sentrale utvalget, etter retningslinjer for klassifisering og prioritering.

Fylkene har hatt ansvar med å tilrettelegge og gjennomføre prosjektet i sitt fylke. Arbeidet og resultatet av prosjektet har variert sterkt. Variasjonen skyldes flere forhold, bl.a.:

- * ulike fagfolk på prosjektet og ulik utførelse av selve registreringene, dvs. ulik oppfattelse av prosjektets intensjoner og forståelse av kulturlandskap i denne sammenhengen
- * forskjellig kunnskapsnivå og kompetanse ved prosjektstart
- * ulik oppfølging av registrator fra miljøvernavdelingen og kulturlandskapsgruppa
- * ulik tolking av metodeopplegget og kriterier, bla ulik avgrensning av store helhetlige områder og mindre restområder,- også avhengig av landskapets beskaffenhet i de forskjellige fylkene
- * enkelte fylker har konsekvent ikke tatt med allerede verna områder, andre har gjort det, noen har ikke oppgitt hvilket (dette ble det ikke gitt retningslinjer fra sentralt hold på)
- * enkelte fylker har gjennomført prosjektet etter mer "egne" ønsker og retningslinjer.

Det vises til fylkesrapportene for nærmere informasjon om gjennomføring av prosjektet i fylkene.

Oversikt økonomi

Ved prosjektstart ble det gitt et foreløpig tilsagn til fylkesmennenes miljøvernavdelinger på kr. 30.000 til arbeidets første fase. Innsatsbehovet i fylkene var forskjellig og videre tildeling ble gjort etter behov og søknad fra fylkene. Grov oversikt over disponible midler er gitt under.

	1992	1993	1994	Totalsum
DN	3.275.000	2.700.000	545.000	6.520.000
RA	-	-	250.000	250.000
LD	-	200.000	-	200.000
Totalsum pr. år	3.275.000	2.900.000	795.000	6.970.000
Fordelt fylkene	2.745.000	2.234.000	510.000	5.489.000
Brukt sentralt	530.000	666.000	285.000	1.481.000

(DN=Direktoratet for naturforvaltning, RA=Riksanstikvaren, LD=Landbruksdepartementet.)

2.3. Begrensninger

Begrensningene i prosjektet ligger først og fremst i tiden og i de økonomiske ressursene som ble stilt til rådighet. Disse faktorene kombinert med mangelfull kunnskap om både biologisk/økologiske og kulturhistoriske verdier i mange fylker, har ført til at det ikke var mulig å utføre en total og dyptgående registrering.

Til tross for at en på forhånd var klar over disse begrensningene ble organiseringen og metodeopplegget valgt, fordi prosjektet ble vurdert som starten på en prosess. Det ble forsøkt å tilrettelegge et mest mulig faglig forsvarlig metodeopplegg som lot seg gjøre å gjennomføre innenfor gitt tids- og ressursramme.

Forutsetningen for arbeidet med registreringen av verdifulle kulturlandskap var at en så langt det var mulig skulle basere seg på eksisterende kunnskap både om naturfaglige og kulturminnefaglige verdier i fylkene. Det ble imidlertid erkjent at en særlig når det gjaldt biologiske verdier hadde behov for supplerende undersøkelser i form av feltregistreringer.

Tilgjengelige ressurser og to feltsonger har vist seg knapt i forhold til behovet når det gjelder å etablere et tilfredstillende kunnskapsgrunnlag. Dette beror på generelt manglende forkunnskaper, varierende kompetansenivå på fylkesplanet og varierende innsatsbehov, ikke minst på grunn av fylkenes ulike størrelse (Nordland er fem ganger større enn Vestfold). Ønsket om også å inkludere registrering av kulturminner i feltregistreringene understreker denne ressursknappheten.

For det faglige resultatet kan begrensningene i prosjektet oppsummeres i følgende punkter:

- * Utgangspunktet/forutsetningene for prosjektet:
 - generelt manglende forkunnskaper, bl a på biologiske/botaniske og kulturhistoriske verdier som er typiske/representative, særprega og sjeldne for ulike regioner i Norge
 - knapphet på tid og ressurser
 - manglende/varierende kompetanse på miljøvernavdelingene
 - vanskelig få tak i fagfolk med riktig kompetanse
 - varierende kompetanse og funksjon av kulturlandskapsgruppene på fylket.

- * Organisering og det sentrale utvalgets styring:
 - "flat" struktur i styringen av prosjektet fra sentralt hold (liten kontroll/oppfølging)
 - ansvar for gjennomføringen på fylkesnivået forutsa 19 ulike delprosjekter" mer eller mindre etter de sentrale retningslinjene.
- * Resultatene fra fylkene (jfr. kap. 4):
 - varierende tolking og gjennomføring/tilrettelegging av registreringen,- avhengig av fagperson engasjert og miljøvemavdelingenes engasjement, dvs varierende og manglende oppfølging av prosjektets intensjoner,- gjelder mest oppfangingen av de biologisk/botaniske verdiene, men også viktige sider av kulturhistorien
 - varierende geografisk dekking av fylkene, enkelte deler av fylker og kommuner er ikke ferdigregistrert,- gjelder særlig for noen av de store fylkene
 - varierende kvalitet på selve registreringene, utvalg av lokaliteter i felt
 - prioriteringer gjort på varierende grunnlag, i noen tilfeller på tynt registreringsgrunnlag eller ikke på grunnlag etter intensjonene i prosjektet
 - fylkene har vektlagt feltregistreringen ulikt i forhold til hovedprosjektet.

Resultatene fra fylkene er så forskjellige, at de er vanskelige å sammenligne, -dette skyldes først og fremst organiseringen av prosjektet. Alle fylker har imidlertid startet en prosess som i seg selv er svært positiv med tanke på videre forvaltning av kulturlandskapet, selv om også denne har variert og hatt innvirkning på resultatet for prosjektet i de ulike fylkene. Det er ikke gjort noen nærmere vurdering og oppsummering av prosessen i de ulike fylkene, og det sentrale utvalget har heller ikke tatt slikt initiativ.

2.4. Nasjonal oversikt

Det sentrale utvalget gir ifølge mandatet en oversikt over verdifulle kulturlandskap i Norge, jfr. kap.5 og vedlagte kart. Denne er basert på det registreringsarbeidet som er gjennomført i fylkene, og er tatt fra listene over de høyest prioriterte områdene i hvert fylke (varierende fra 9-28 prioriterte områder). Utvalget har ikke overprøvd områder som er prioritert i fylkene, selv om prioriteringene bygger på mangelfullt underlag i flere fylker.

Av et totalt antall prioriterte områder på 262 i 18 av landets 19 fylker, er det her gitt en oversikt på ialt 104, fordelt mellom 68 såkalt "større sammenhengende områder" og 36 såkalte "spesialområder".

Den nasjonale oversikten er begrenset og viser et representativt utvalg av verdifulle kulturlandskap. Det presiseres at dette utvalget ikke må sees på som en prioritering av de absolutt mest verdifulle slik at andre verdifulle områder kan neglisjeres. Synliggjøringen bør istedet bidra til at det samordnes aktiv innsats for ivaretagelse av kulturlandskapsverdier.

Oversiktene er basert på den kunnskapen som er erhvervet gjennom prosjektet, og er uten tvil verdifulle kulturlandskap. På grunn av at flere fylker ikke er ferdig med registreringen, prosjektets begrensinger og variasjon i fylkenes materiale (jfr. kap. 2.3. og 4.) er det rimelig å anta at flere verdifulle områder ikke er fanget opp i denne omgangen. Oversikten som her gis må derfor sees på som en **statusoversikt pr. juli 1994**, med de forbehold som gjelder for de forskjellige fylkene (se kap. 4).

For å få et håndterlig og representativt utvalg av verdifulle områder nasjonalt har det sentrale utvalget valgt å ta utgangspunkt i "**Landskapsregioner i Norge**" (NIJOS 1993b). Det er 43 aktuelle landskapsregioner i Norge, disse er nærmere omtalt i kap. 3. Det var et mål at alle aktuelle regioner skulle representeres med minst ett område. Dette har imidlertid ikke vært gjennomført mekanisk, da NIJOS` s landskapsinndeling har endel svakheter bl.a. når det gjelder å integrere kulturhistoriske forskjeller.

Det er gitt 2 oversikter:

1. "Større sammenhengende områder, 68 stk.:

Dette er etter de oppsatte kriterier verdifulle helhetlige områder som inneholder både biologiske/botaniske og kulturhistoriske verdier, og som har stor geografisk utstrekning. Oversikt er gitt fylkes- og landskapsregionvis i tabell 4 og 6, kap.5.

I enkelte regioner er det av hensyn til representativiteten og på grunn av områdenes verdi funnet nødvendig å velge ut 2 eller flere områder i samme fylke,- særlig dersom det også foreløpig er manglende registreringer i andre regioner i fylket.

Enkelte fylker hvor registreringen er mangelfull er det istedet valgt ut område i et annet fylke for å dekke en bestemt landskapsregion. Alle regioner er derfor ikke alltid dekket i alle fylker.

Noen få fylker har presentert sine prioriterte områder i henhold til landskapsregionene etter NIJOS og dessuten prioritert dem innbyrdes. Det sentrale utvalget har da fulgt fylkets prioriteringer.

2. "Spesialområder", 36 stk:

Dette er verdifulle områder med mindre geografisk utstrekning enn de større sammenhengende områdene, områder med viktige biologiske/botaniske eller kulturhistoriske verdier, eller områder hvor større sammenhengende område i samme landskapsregion er presentert i et annet fylke. Oversikt er gitt fylkesvis og landskapsregionvis i tabell 5 og 6, kap. 5.

Fordi landskapet i store deler av landet er sterkt påvirket av de siste tiårs endringsprosesser, kan det være vanskelig å finne større sammenhengende områder som tilfredstiller kriteriene for verdifullt kulturlandskap i dette prosjektet. Mindre geografisk avgrensede områder har derfor også vært nødvendige å presentere. Flere fylker har prioritert mange slike viktige områder og det sentrale utvalget har funnet det nødvendig å presentere også et utvalg av disse, i tillegg til de større områdene.

Retningslinjer i metodeopplegget er ikke eksakte når det gjelder avgrensning,- det ble sett som u hensiktsmessig. Ulik tolking av metodeopplegget er også årsak til stor variasjon i størrelse/avgrensning. Videre er det grunn til å tro at også muligheten for praktisk gjennomføring av forvaltningstiltak/skjøtsel i noen tilfeller har vært vurdert ved bestemmelse av avgrensning av et område.

Enkelte fylker har i sine prioriteringer tatt med områder som allerede er vernet etter naturvernloven/kulturminneloven, eller sikret på annen måte. Andre fylker har bevisst ikke tatt med slike områder. I den nasjonale oversikten er derfor enkelte verna områder med i noen fylker, i andre ikke.

Kriteriene for den nasjonale oversikten bygger på de grunnleggende kvalitetene: biologisk/økologisk og kulturhistorisk verdi i helhetlige områder. Oversikten bygger også på utvalgets skjønn.

3. Kulturlandskap i Norge

3.1. Innledning - kulturlandskapsbegrepet

Kulturlandskapet avspeiler naturvilkår, samfunnsforhold og historie. Stedstilknytning og regional identitet henger nært sammen med landskapets karakter. Dette har vært kjent gjennom det meste av vår kulturhistoriske utvikling, men det er først i seinere år at spørsmålet er blitt tatt fram og drøftet som en realitet. I erklæringer fra Europarådets miljøvernseksjon heter det at kulturlandskapet er en grunnstein for vår identitet som europeere og en uerstattelig del av Europas kulturarv - "the Glory of Europe". Italias terrasserte vinberg, beitelandskapet på Spanias høysletter, det sørengelske mosaikklandskap med sitt nettverk av plantede hegn, eller de frodige slåttelandskap i Alpenes dalbygder er eksempler på de rike og omskiftelige miljøverdier som kulturlandskapet omfatter.

Norsk landskap ligger tildels i ytterområdene for bosetting i Europa. Hos oss finner vi verdens nordligste utposter for fruktdyrking og for korndyrking, - de nordligste jordbrukslandskap som er viktig å få oversikt over og ta hånd om på forsvarlig vis. I første rekke er det hensyn til vår nasjonale identitet som spiller inn, men det bør ikke tapes av syne at Norges omskiftelige landskapstyper også er betydningsfulle og uerstattelige innslag i vår felles europeiske kulturarv.

I et Europa der mange landskaptyper er ødelagt eller forsvunnet kan det norske kulturlandskapet som fortsatt har store økologiske og kulturhistoriske verdier tjene som referanseområder og levende historiebok.

Jordbrukslandskapet er i alt vesentlig formet av menneskene, og er et type kulturlandskap. Hva menes med "jordbrukslandskapet" eller "jordbrukets kulturlandskap"? Flere definisjoner av kulturlandskapet er nyttet, etter Jones (1991) kan en gruppere definisjonene i tre hovedgrupper:

1. Kulturlandskap er det menneskeformede landskap.

Denne brede definisjonen fokuserer på menneskets rolle i utformingen av landskapet (i motsetningen til rollen til naturlige prosesser). Per definisjon er alt jordbruksareal kulturlandskap. Så godt som alt norsk inn- og utmarksareal, herunder skog, er dessuten sterkt preget av eksisterende eller i det minste tidligere menneskelig jordbruksaktivitet.

2. Kulturlandskap er verdifulle trekk eller elementer som er trua i det (nye) menneskeskapte landskap.

Denne definisjonen tar utgangspunkt i at enkelte kulturlandskapstyper har kvaliteter eller verdier som vi er i ferd med å miste; det gamle jordbrukslandskapet som eksempelvis

- a) særegent i forhold til urbane miljø
- b) inneholdende verdifulle kulturminner (kulturarv)
- c) kulturbetingede biotoper med stort økologisk arts mangfold eller
- d) som estetisk høyverdig i forhold til "moderne" jordbrukslandskap med store ensidige drevne produksjonsflater, bygninger oppført i standardisert byggestil etc.

3. Kulturlandskap er elementer i landskapet som har betydning for en gruppe mennesker i en bestemt kulturell eller sosioøkonomisk sammenheng.

I denne definisjonen er kulturlandskapet "en måte å se på", avhengig av individuelle erfaringer og sosialt betingede forventninger. Landskapet utgjør et sett av symboler, som uttrykker menneskets verdigrunnlag, og folks mentale forestillinger om landskapet er sentralt.

I dette prosjektet er kulturlandskapet/jordbrukets kulturlandskap/jordbrukslandskapet definert innenfor rammen av både nr. 1 og 2 over. Etter kriteriene satt opp i prosjektet søkes det klart etter visse verdier

(økologisk/biologisk og kulturhistoriske) som ansees som verdifulle, trua og/eller sjeldne,- og som miljøvermynndighetene har et særlig ansvar for.

Når det gjelder verdien av økologisk arts mangfold i kulturbetingede biotoper har denne også en egenverdi, på lik linje med arts mangfold i andre biotoper, og på linje med det dypøkologiske grunnsyn som preger naturvernet.

3.2. Regionale hovedtyper av kulturlandskap

Norsk kulturlandskap har en karakter som skiller seg ut fra de vanlige hovedtrekk som preger landskapet i andre land lenger sør. Det faktum at bare tre prosent av Norges landareal er oppdyrket gjør dette klart. Naturen setter bestemte skranker for utvikling her til lands. Terrengform, fordeling av løsmasser og fram for alt klima er avgjørende for bruken av landskapet. Her er bygder hvor produktiviteten både i plante- og husdyrproduksjonen ligger på nivå nær det beste i verden. Her er også marginale kulturlandskap som ligger på grensen for det mulige for bosetting og virksomhet, nord mot Ishavet, ytterst på kysten og opp mot breen og fjellet. Selv i landets beste jordbruksstrøk setter naturen sine begrensinger. De store sammenhengende kulturslettene nede på kontinentet finnes ikke her.

Visse strøk av landet har en bosettings- og jordbrukshistorie med kontinuerlige drag bakover til bronsealder og yngre steinalder. Analyser har f.eks. vist at deler av Vestlandets lyngheilandskap har sitt opphav 3-4000 år tilbake i tiden. Vi vet at jernalderens bygder hadde bredt seg ut over store deler av landet, mens mange dal- og fjordstrøk først ble kolonisert senere. Enkelte bureisningsbygder oppstod først i ny tid, noen så sent som i dette århundret. Byggeskikk og byggemåte har fått sitt regionale særpreg ut fra lokal kultur og naturforhold i området.

Beskrivelse og inndeling av norsk kulturlandskap i regionale hovedtyper må ta hensyn til grunnleggende naturforhold og historiske og kulturelle forutsetninger. Allerede i 1929 understreket jordbrukstelingene de regionale forskjellene gjennom en inndeling av landet i 20 naturlige jordbruksområder. Utgangspunkt for inndelingen var sammenhengen mellom naturgitte vilkår som jordbunn, terreng og klima og arealbruk og driftsforhold.

I Nordisk ministerråds prosjekt om natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen 1983-87 ble det utviklet metodeopplegg for regioninndeling av landskap. Arbeidet er de siste år videreført ved Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS). **Naturforholdene** danner grunnleggende kriterier for inndelingen, der terrengformen (slette-, dal- eller fjordlandskap, osv) i særlig grad er utslagsgivende. Stor vekt har også geologiske forhold, dominerende vegetasjonstyper og klima. **Arealbruk** i historie og nåtid er likeens avgjørende kriterier, mens spektret utfylles gjennom informasjon om byggeskikk og bosetting.

Arbeidet er ennå ikke slutført, men regioninndelingen er kommet så langt at den har gitt verdifull hjelp for å få fram mest mulig representative utvalg av norske kulturlandskapstyper. Ser en bort fra fjell- og breregionene, er landet på denne måten inndelt i ca. 40 regioner. For å beskrive dette på en kortfattet måte er det nyttig med en generalisering i større hovedområder, langt på vei i samsvar med de samlegruppene som jordbrukstelingene tidligere opererte med.

3.2.1. De beste jordbruksbygdene

I denne klassen finnes nesten 2/5 av rikets samlede åpen åker. Her er omfattende løsmasser, hovedsakelig marine avsetninger eller kalkrik mineraljord og relativt flate og lettbrukte areal. Skogarealet betyr jevnt over lite i forhold til jordbruksmarken. Etter norske forhold er det mange store bruksenheter. Ensidig komproduksjon har preget mange av regionene i seinere tiår. Hit hører regionene:

- Oslofjorden (region nr. 2)
- Låglandsbyder østafjells (3)
- Telemarks låglandsbygder (4)
- Østlandets silur- og innsjøbygder (8)
- Jærens slettebygder (19)
- Trondheimsfjordens jordbruksbygder (27)

3.2.2. Skog- og mellombygder

Skogen utgjør gj.sn. mer enn 60% av totalarealet og er av stor økonomisk betydning. Jordbunnen omfatter stort sett morenejord og glasfluvialt materiale. I østre deler er terrengforholdene jevne, med sterkere relieff desto lengere vest en kommer. Regioner som hører til her omfatter:

- Østlandets låglandsskog (6)
- Østlandets skogkledte åstrakter (7)
- Nedre dalbygder i Oppland og Buskerud (10)
- Sørlandets skogs- og låglandsbygder (5)

3.2.3. Dal- og fjellbygder

Sammenlagt finnes godt og vel 1/4 av landets jordbruksareal i disse områdene. Skogen spiller til dels en viktig rolle. Jordbunnsforholdene omfatter morene- og glasfluvialt materiale, til dels med forvittringsjord av skifer, samt myr. Terrengtet er ofte brattlendt. Store høgfjellsområder grenser inntil. Allsidig jordbruk har for det meste veket plass for husdyrdrift med mjølkeproduksjon og sauehold. Landskapsregioner som hører hit omfatter:

- Østerdalene (9)
- Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (11)
- Dal- og fjellbygder i Telemark (12)
- Sørlandets dal- og heibygder (13)
- Dal- og fjellbyder i Trøndelag (28)
- Nord-Trøndelags skogs- og innlandsbygder (29)
- Nordlands innlandsbygder (33)
- Indre bygder i Troms (34)
- Finnmarks dalbygder (41)

I tillegg til denne hovedgruppen kommer **Sør-Norges fjellskogregion**, som sammenfaller med den nordboreale fjellskogsonen. Landformen domineres av småkupert platåterreng med overgang til slake vidder i øst. Regionen ligger hovedsakelig utenom sonen for fast bosetting og har fra gammelt av vært hovedområde for sæterbruket.

3.2.3. Kystbygdene

Her inngår den ytre kystsonen landet rundt, med store landskapelige omskiftninger fra sør til nord: Skagerakkystens skjærgård, strandflateformasjonen med mengder av øyer og holmer og oppstikkende kystfjell langs vestkysten til Troms, alpinkynten i Lofoten og Troms, Finnmarkskystens næringer osv. Jordbrukets betydning varierer sterkt, men kombinasjonen med fiske og andre sjønæringer har spilt avgjørende rolle. Atlantisk lyngheilandskap på vestkysten. Ofte tradisjonsrik bebyggelse med små tettsteder i uthavner og fiskevær. Store omskiftninger i moderne tid og mange fraflyttede samfunn. Regioner:

- Skagerakkysten (1)

- Vestlandets kystbygder (20)
- Trøndelags og Nord-Møres Kystbygder (25)
- Kystbygder i Helgeland og Salten (30)
- Kystbygdene i Lofoten og Vesterålen (31)
- Kystbygder i Troms (37)
- Kystbygder i Vest-Finnmark (38)
- Kystbygder i Øst-Finnmark (39)

3.2.4. Fjordbygdene

Fjordområdene fra Rogaland i sør til Finnmark i nord er med i denne klassen, som dermed har store landskapsvariasjoner. Likefullt er det mange likhetstrekk. Den kaledonske fjellkjede setter preg på hovedstrukturen i geologi og topografi. Alpinformer og breer markerer enkelte regioner, andre har avrundet åsterreng. Bortsett fra heibygdene i Dalane, som egentlig ikke hører med til fjorddistriktene, men tas med i denne klassen av praktiske omsyn, er det jevnt over velutviklet skogvegetasjon, med løvskog i ytre strøk og furuskog i indre områder. I nord dominerer fjellbjørkskogen. Kombinasjon mellom jordbruk og sjønæringer var viktig tidligere. I noen regioner har jordbruket stor betydning, hovedsakelig med mjølkeproduksjon. Fruktdyrkingen er et særtrekk i mange indre vest-landsbygder. Samspillet mellom frukthager og sterke naturformer med fjord, fjellsider og breer gjør dette til særmerkte landskap i internasjonal sammenheng, ved siden av at det er verdens nordligste fruktdyrkingsdistrikt. Disse regionene er beskrevet for fjordområdene:

- Heibygdene i Dalane (18)
- Vestlandets ytre fjordbygder (21)
- Vestlandets midtre fjordbygder (22)
- Indre vestlandsbygder (23)
- Fjordbygder i Møre og Trøndelag (26)
- Fjordbygder i Nordland og Troms (32)
- Fjordbygder i Finnmark (38, 39, 42)

3.2.5. Finnmarksvidda

Terrengformen er gjennomgående jevnt bølgende fjellvidder, med innslag av fjellkolleterreng og enkelte markante restfjell. Grunnfjellet utgjør mesteparten av den indre vidda, og for en stor del er det sammenhengende moreneavsetninger. Fjellbjørkeskogen dekker store områder, bortsett fra høydedragene. Reindrift er dominerende i økonomien. Jordbruksarealene er små og ligger i et par mindre grender, eller svært spredt.

3.3. Produksjonsforhold - utvikling og endring

Mange hevder at norsk jordbrukslandskap var i en optimaltilstand i første halvdel av dette århundret, med allsidig drift og avveiet samspill mellom produksjon og naturgrunnlag, uten noen av rovdriftens skyggesider. Etter 1950 måtte jordbruket tilpasses til en arbeidsstokk som stadig ble mindre, og produktiviteten måtte økes for å gi bæredyktig økonomi. Store rasjonaliseringstiltak ble satt i verk.

I de forholdsvis gode jordbruksområdene førte dette til omfattende endringer i landskapet, med bedre arrondering og større dyrkingsfelt, effektiv drenering av vassjuke areal, bakkeplanering, m.v.. Spesialisering av produksjonen i korndyrkings- og husdyrbruksdistrikter slo gjennom. Resultatet er blitt bygder som er i live, med aktivt jordbruk, folk på gårdene og et kulturlandskap som er i drift og ikke i forfall. Uheldige miljøvirkninger har vært et åpnere landskap, der kulturminner, skogbryn, gamle kulturmarkstyper, vegetasjonsbelter og andre naturformer er tatt bort og der erosjon og forurensning er

blitt et problem. På norsk landsbygd er naturen aldri langt unna, og vi unngår den totale utarming av miljøet som en frykter i de store jordbruksland, men tendensene er de samme hos oss.

I de marginale landbruksstrøkene der jordbruket ikke kunne hevde seg i den nye markedsøkonomi, har utviklingen gått motsatt vei. Driftsnedlegging, fraflytting, gjengroing og forfall setter sitt umiskjennelige stempel på slike bygder i Norge som i de fleste andre vesteuropeiske land. I marginale strøk ble gamle driftsmåter lenge holdt i hevd, i et naturnært kulturlandskap med utmarksbeite og natureng. Tradisjonsrike kulturmarkstyper som hagemarker, lauvingslier og slåtteeenger blir borte når det hele gror igjen og skogen tar over, sammen med andre rikholdige kulturspor av ulike slag. Landskap som former dramatiske minnesmerker over kampen for tilværelsen i en ugjestmild natur, holder i så fall på å tape denne dimensjon.

Truslene mot landskapsverdiene i de bedre landbruksområdene er redusert i seinere år gjennom landbrukspolitiske retningslinjer og tiltak for å verne biologisk mangfold og kulturmiljø. Nye alvorlige problemer kan komme i nær framtid, med tendenser til industrialisering av produksjonen eller økende marginalisering og brakklegging. Problemet med forfall i landskapet er ennå ikke løst på noen konstruktiv måte. I norsk landskap er truslene særlig sterkt tilstede i mange kystområder og i sætertraktene.

Utbygging av forskjellig slag står som en nærmest konstant trussel mot verdiene i kulturlandskapet. Særlig gjelder dette bygging av veier og andre transportanlegg. Visse landskapssituasjoner er særskilt sårbare, f.eks. der kulturmark og bebyggelse ligger i smale soner langs fjordtrendene og i utpregede småskalalandskap der natur- og kulturelementer danner en finmasket mosaikkstruktur. Landskapstyper og -innslag som er sjeldne i regional eller nasjonal sammenheng, kan lett gå tapt pga. utbygging. Ikke sjelden skyldes dette at det er manglende kjennskap til landskapsverdier når vedtakene fattes.

Oversikten over verdifulle kulturlandskap skal bidra til å skape grunnlag for en bedre forvaltningsstrategi. Målet her vil være å sikre biologisk mangfold som er avhengig av kulturpåvirkning, ta hånd om kulturminner og kulturspor av ulike slag bl.a. karakteristiske og tradisjonsrike kulturmarkstyper og fremme et levende landskap der kontinuiteten er i behold og der folk fortsatt kan bo. Dette er oppgaver som har stor aktualitet både i landets beste jordbruksstrøk og i marginale områder.

3.4. Figurer og tall som illustrerer endring i arealbruken

Omdisponering

Store deler av det som var jordbruksareal i 1921 er i dag nedlagt, men nye arealer er tatt i bruk. Det totale jordbruksarealet i drift i dag er om lag like stort som i 1921.

I sentrale strøk av landet og rundt byer og tettsteder er jordbruksareal blitt regulert til utbyggingsformål. Nedbygget jordbruksareal etter 1949 er beregnet til 550-600 000 dekar (Gillebo 1990).

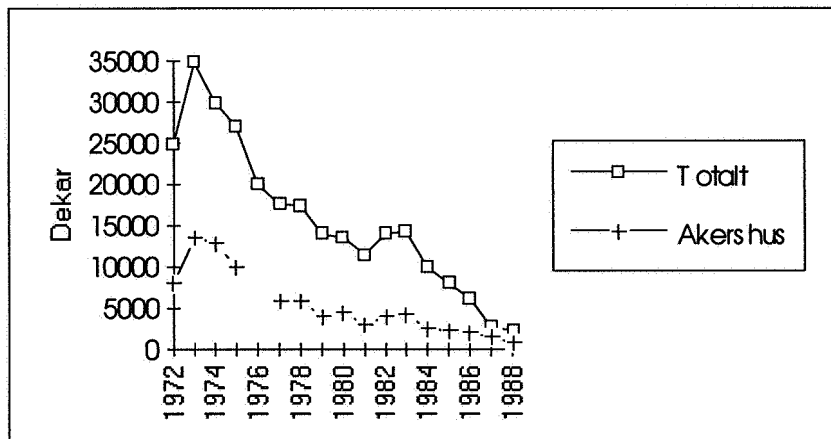
I de marginale jordbruksområdene er produksjonen dels lagt om til ekstensiv grasproduksjon, dels er arealer tatt ut av produksjon og gror igjen med kratt. Deler av arealet er tilplantet med skog. I Rogaland og Hordaland er tilsammen 51 600 dekar innmark og 131 400 dekar snaumark tilplantet med gran (NIJOS 1993a). Snaumark er alle trebare arealer som ikke vurderes som tidligere innmark. Dette kan være lyngheier og andre kulturpåvirkede utmarksarealer som inngår i kulturlandskapet (og ofte representerer de store biologiske verdier).

Fra 1992 gir landbruksmyndighetene tilskudd til etablering av skog på jordbruksarealer tatt ut av drift, etter spesielle vilkår (bl.a. miljøhensyn).

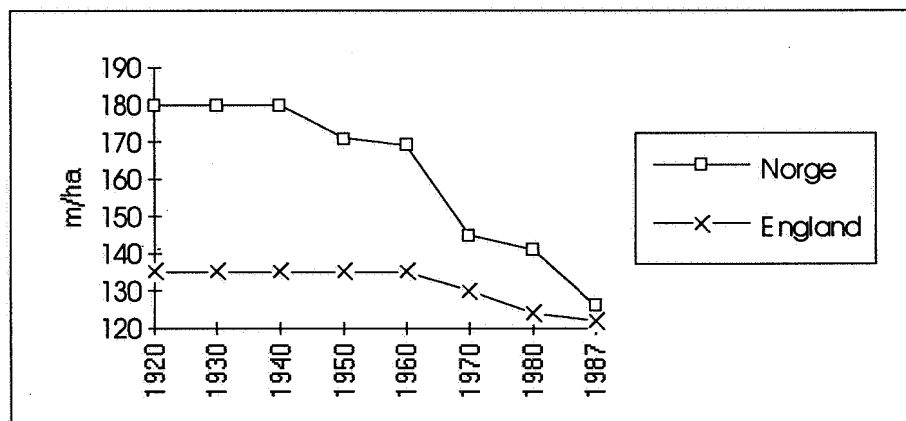
Strukturendringer

Sammenslåing av driftsenheter, mekanisering og overgang til spesialisert drift har ført til at jordbruksteigene er blitt større og flatere. Dette har skjedd i alle strøk av landet, men har vært mest omfattende i komdistriktene.

I 1971 ble det innført statsstøtte for planering av jord. Planeringen nådde sitt maksimum i 1973, figur 1. Støtten til planering ble tatt bort i 1988. Planeringen hadde størst omfang i Akershus, men var betydelig også i Østfold, Vestfold og Sør-Trøndelag. Konsekvensen av strukturendringene er i stor grad at åkerkanter og andre randsoner forsvinner, figur 2.

Figur 1. Planert areal 1972-88. Totalt og Akershus. Fra 1971 ble ydt tilskudd til planering i jordbruket. Planeringen hadde størst omfang i Akershus. Tilskuddsordningen opphørte i 1988 (etter Gillebo 1990).

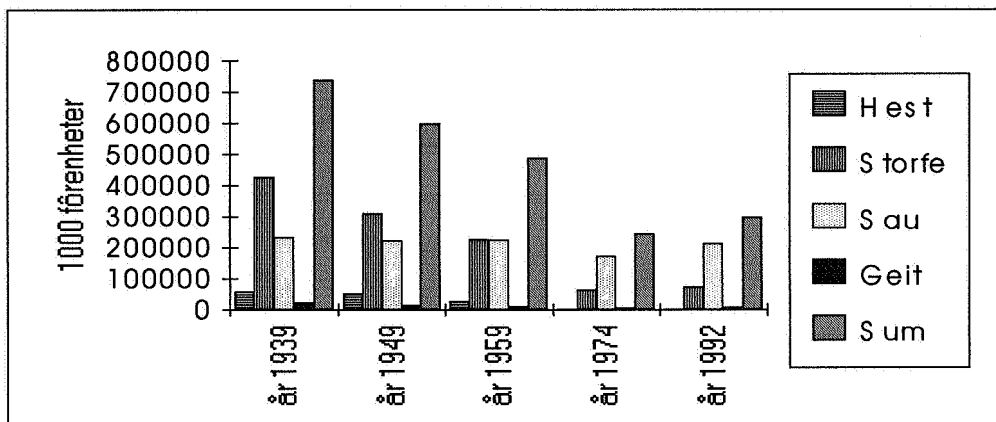

Figur 2. Reduksjon av åkerkanter (teigdeler) i Norge (Rygge) og England (Sussex) 1920-1986 (etter Fry, NINA, ÅS).

Redusert beite og førsanking

Fram til rundt første verdenskrig var det et utpreget høstingsjordbruk i Norge. Utmarksbeiting har fått mindre betydning, og det er stort sett slutt på annen førsanking fra utmarka. Dette har ført til en betydelig endring av kulturlandskapets innhold og utforming. Som følge av driftsendringene, gror bl. a. fjellbjørkeskogen igjen og seterbeitet går tapt.

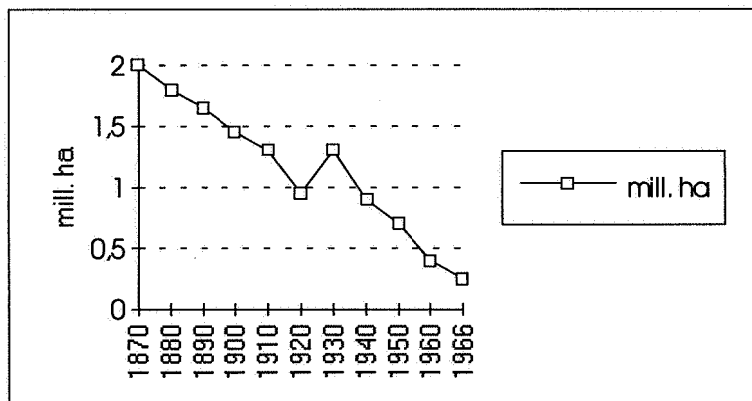
I 1992 var fôropptaket tilsammen for hest og storfe på utmarksbeite 16 % av hva det var i 1939. Antall sau på utmarksbeite har holdt seg relativt stabilt, riktignok med en nedgang rundt 1970, figur 3. Fôropptaket på utmarksbeite kan gjenspeile bortfallet av beitemarker i kulturlandskapet.

Figur 3. Fôropptak på utmarksbeite fordelt på dyreslag. Bortfallet av beitemarker i kulturlandskapet kan illustreres ved endringene i fôropptak på beite. Storfe og hest på utmarksbeite har gått sterkt tilbake. 1000 føreheter (f.e.) (NLVF 1989, LD 1993).

Ugjødslet engareal

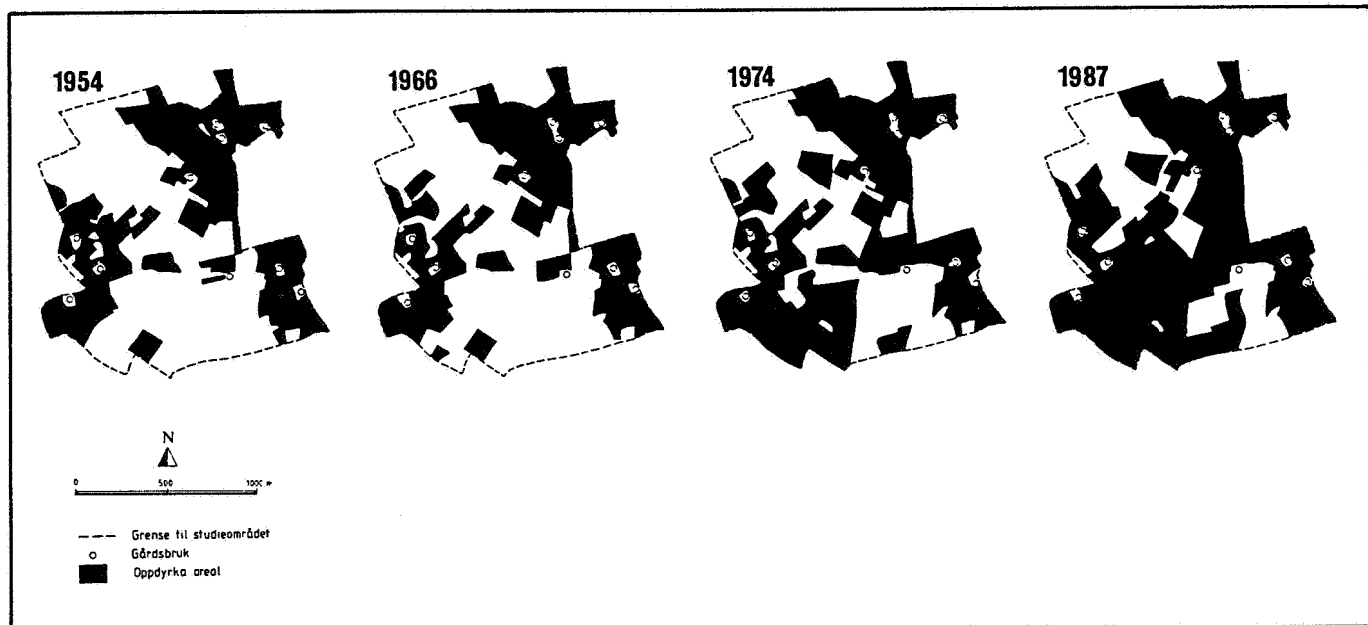
Arealet med ugjødslet beitemark og natureng har gått drastisk ned i Sverige. Vi har trolig noe mer igjen i Norge, men utviklingstendensen er den samme, figur 4.

Figur 4. Areal ugjødslete, naturlige beitemarker og naturenger i Sverige 1870-1966. Ugjødslete beitemarker har nesten forsvunnet i Sverige. Utviklingstendensen er den samme hos oss (etter Norderhaug 1988).

Oppdyrking i typiske jordbruksområder

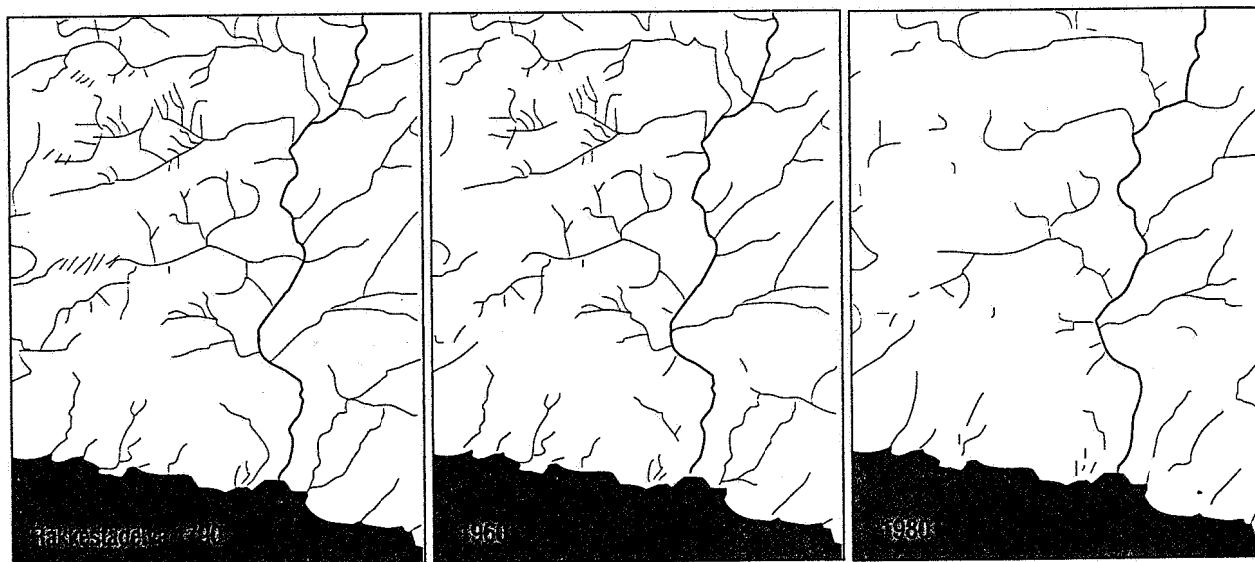
Det oppdyrka arealet i de typiske jordbruksområdene har økt på bekostning av andre typer areal, figur 5.

Figur 5. Oppdyrka areal i Time kommune på Jæren. 1954-1987. Dyrkingsarealene er blitt større på bekostning av andre arealtyper. Mosaikkpreget er redusert. (Emmelin et al. 1990).

Bekkelukking

Bekkene på landsbygda i Østfold var stort sett åpne ennå på 1950-tallet. Bare 20 år etter var bekkesystemet i ferd med å forsvinne helt, figur 6.

Figur 6. Rakkestadelva i 1790, 1960 og 1980. Bekkene som tidligere dannet Rakkestadelvas årenett, er nesten forsvunnet helt ved bekkelukking, senking og planering. (Naturmiljøet i tall 1994).

I 1955 ble det innført formue- og inntektsuavhengig statstilskudd til senkningsarbeider og fra 1959 til bekkelukking. Mange benyttet seg av ordningen bl.a. for å bedre jordenes arrondering og framkommelighet for større maskiner. Fra 1960-84 ble 40-80 km bekk årlig lukket eller senket, og da ordningen opphørte i 1989, var over 1500 km av Østfolds bekker helt eller delvis borte. Støtte til bakkeplanering som ble innført i 1971 førte også til at en rekke bekker ble lagt igjen. Privat finansiert bekkelukking sammen med bakkeplaneringen gjør tallmaterialet til et minimumsanslag.

3.5. Tilknyttede og truede arter

Planter

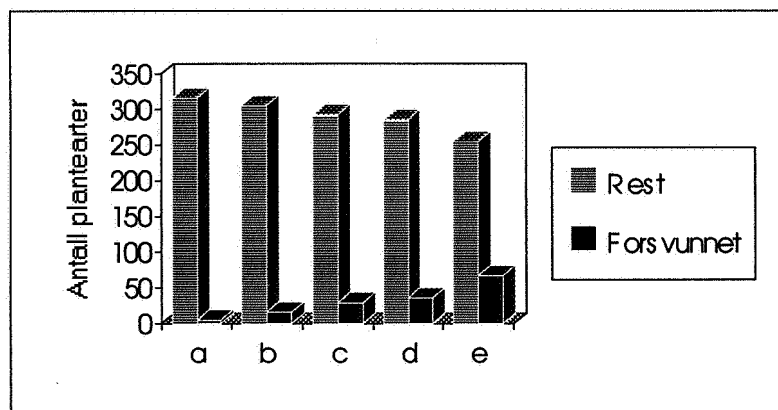
Gjennom kulturpåvirkningen ble det skapt nye livsbetingelser for mange arter. Påvirkningen ga gjennom mange hundre år en økning i antal plantearter som var spesielt tilpasset beite og slått. I vårt århundre har antallet slike arter gått tilbake.

Endrete driftsformer, spesielt gjødsling og opphør av slått og beite har utarmet artsmangfoldet. Arter som er knyttet til slåtteeenger, hamnehager, lavlandsheier, strandenger langs kysten og slåttemyrer er spesielt utsatt.

Av i alt 250 truede mosearter, er 40 arter tilknyttet jordbruksmark (Frisvoll & Blom 1992). Sju av de utryddete artene (12 totalt) er tilknyttet jordbruksmark.

Av 150 sopparter i Møre og Romsdal hører rundt 60 hjemme i kulturlandskapet, dvs. på beite- og slåttemarker som er truet av oppdyrking, gjengroing eller tilplanting (Jordal 1993).

Ulike rasjonaliseringstiltak har forskjellig effekt på mangfoldet av plantearter. Undersøkelser på en svensk gård ved omlegging fra melkeproduksjon til kornproduksjon viste at planering og lukking av åpne grøfter ga størst tap av plantearter, figur 7.

Figur 7. Tap av plantearter på en svensk gård ved omlegging fra melkeproduksjon til kornproduksjon, etter ulike rasjonaliseringstiltak. (Etter Emmelin og Bruswitz 1985).

	Rest	Forsvunnet
a= Fjerning av åkerholmer	316	5
b= Oppdyrking og gjenplantning (gran) av naturbeiter	305	16
c= Tørrelgging og oppdyrking av våtmark	292	29
d= Lukking av åpne grøfter	285	36
e= Planering av bekkeravine	254	67

Virkning av gjødsling

Ved beiting og slått fjernes næring fra jorda. Kombinert med mer tilgang på lys gir dette betingelser for konkurransesvake plantearter. Tidspunktet for høsting/beiting er viktig for hvilke arter som overlever. Når man gjødsler gamle kulturmarker, som tidligere ble høstet ved slått eller beiting, overtar næringskrevende og kraftigvoksende planter som meget raskt utkonkurrerer de nøysomme artene. Artsantallet reduseres sterkt. På 1 m² ugjødslet eng kan det finnes 40--50 ulike gras og urter, mens 1 m² gjødslet eng rommer 5-15 arter. Gjødsling av kulturmarker utgjør en av de største truslene mot det biologiske mangfoldet i kulturlandskapet.

Dyr

Mange av de om lag 15 000 kjente insektartene i Norge er knyttet til kulturlandskapet, eller har sin hovedtyngde der. Det antas at flere hundre, kanskje over tusen, er truet eller sårbare p.g.a. av endringene i jordbruket (Haagvar 1993).

Endringene i vannveiene i kulturlandskapet har virket inn på fisk og vanninsekter. Både drenering, grøfting, endring av elveløp, bekkelukking m.m. har gjort at laksefisk har forsvunnet fra elver og bekker som renner gjennom jordbrukslandskapet.

Stillestående vann, gårdsdammer, små tjern, vannfylte dødisgroper o.l. er gode amfibielokaliteter. Drenering og grøfting har bl a redusert bestanden av stor og liten salamander slik at de nå er henholdsvis direkte truet og sårbare.

Blant pattedyrene i kulturlandskapet er det bare et fåtall arter som har sine hovedforekomster i kulturlandskapet. Dette gjelder piggsvin, flere flaggermusarter, stor skogmus, rotte, husmus og ilder. Piggsvinet har hatt en betydelig bestandsnedgang i Norden de siste tiårene. I Norge er trolig fire flaggermusarter negativt påvirket gjennom endringene i jordbrukslandskapet (Solheim 1989, 1993).

Om lag 70 fuglearter som er knyttet til kulturlandskapet har hatt en negativ utvikling p.g.a. jordbrukets endringer. Flere arter har gått tydelig tilbake. I Norge regner vi med at 30 arter er sårbare, 3 er trua (tårnfalk, åkerrikse og trelerke) og 1 er utdødd (kornspurv).

Fragmentering

Den strukturelle utformingen av landskapet har betydning for det biologiske mangfoldet. For arter som er knyttet til de gamle kulturmarkstypene er landskapet blitt svært fragmentert; biotopene finnes bare som spredte rester. Derved blir planter og dyrs spredningsmuligheter og genetiske variasjon redusert.

Virkning av sprøyting

I Danmark har en sammenlignet konvensjonelt drevne kornmarker med tilsvarende økologisk drevne. Det var godt over halvannen ganger flere plantearter og alltid flere arter av virvelløse dyr på de økologisk drevne kornmarkene. Også antall individer og biomasse pr. arealenhet var generelt høyere på de økologisk drevne brukene (Hald & Reddersen 1990). Dette får en effekt videre gjennom økosystemet, bl.a. på fugler som lever av insekter eller plantefrø. I Danmark er det vist at antallet fuglearter i konvensjonelt drevne åkerområder er 76-92 % og tettheten 37-51 % av det en finner i tilsvarende økologisk drevne åkerområder (Brae et al. 1988).

Kantsonenes betydning

Kantvegetasjon mellom teiger og langs vannårer brukes av viltet som trekkveger mellom skogområdene. Overgangssoner mellom ulike biotoper har ofte et høyere antall arter enn hver av biotopene de grenser mot. Videre er ofte kantsonene rester av tidligere kulturmarker.

Kantskog og randsoner tjener ofte som turveier. Tilgjengeligheten for allmennheten reduseres betydelig i et jordbrukslandskap som har gjennomgått store strukturendringer.

Når kantvegetasjonen langs vannårer blir fjernet, øker problemene med erosjon og avrenning av næringsstoffer fra dyrkamarka.

3.6. Kulturminner i jordbrukslandskapet

Kilder

Skriftlige kilder til kunnskap om menneskenes liv og samfunn har vi i særlig omfang bare for de siste 500 år av vår historie. For den øvrige ca. 5000 år lange jordbrukshistorie er vi i hovedsak henvist til de spor som er etterlatt i landskapet - kulturminnene. Dagens jordbrukslandskap inneholder et stort antall fragmenter av det forhistoriske og middelalderske landskapet.

Mange av de eldste sporene ligger skjult under torva, og må lokaliseres for allmennheten. Utførte beregninger antyder at det for hvert kjent kulturminne under markoverflaten kan finnes 20 kulturminner som ennå ikke er kjent. Det er rimelig å tro at disse kulturminnene vil være særlig utsatt for tilfeldige ødeleggelser. Samtidig viser beregningene knyttet til utvalgte kulturminnekategorier at ca. 1 % av alle kjente kulturminner blir ødelagt hvert år.

Tålegrenser

Dette forteller at begrepet tålegrenser også er relevant for kulturminneforvaltningen, og at den for endel kulturminners vedkommende er nådd. De gjenværende 28 stavkirkene av totalt ca. 1000 stavkirker er et godt eksempel på dette forholdet. De fleste gjenværende er sentrale kulturminner i verdifulle jordbrukslandskap. Her er tålegrensen for ytterligere reduksjoner nådd for lenge siden.

Bygningene i jordbrukslandskapet er ofte dominerende landskapselementer og hører til de viktigste kulturminnene fra nyere tid. Ca. 855 av landets 2.500 vedtaksfredete bygninger befinner seg på gårder. Norge har verdens største mengde trehus fra middelalderen. Omtrent samtlige av de ca. 240 profane middelalderbygningene befinner seg i gårdsmiljøer. Vi har et internasjonalt ansvar for å ta vare på denne bebyggelsen på linje med stavkirkene våre.

Endring i byggeskikk

Forandringene i jordbruket på slutten av 1800-tallet gjenspeiles i en drastisk endring i byggeskikken, noe som bidro til et nytt landskapsbilde. Før det store hamskiftet hadde gårdene en differensiert bygningsmasse med små spesialbygninger for ulike funksjoner. De få bevarte vestlandske klyngetun er eksempler på den gamle byggeskikken. Ofte ble de nye gårdstunene til parallelt med utskiftning av jorda, med oppløsning av teigblanding og utflytting fra de gamle fellestunene.

Det typiske gårdstunet etter det store hamskiftet besto av enkeltbruk med våningshus og stor, kombinert driftsbygning, tilpasset nye krav til drifta. samtidig overtok større foredlingsanlegg som ysterier, meierier, brennerier og bygdemøller funksjoner som tidligere var dekket på de enkelte bruk. De siste

tiårene har disse virksomhetene ytterligere blitt sentralisert til større sentra. Nå gjør nye bygningstyper som lavbygg med silotårn, maskingarasjer og typehus sitt inntog på gårdstunet.

Tradisjonelt har byggeskikken vært preget av klare lokale og regionale særtrekk. Disse svekkes gradvis, men kan fortsatt observeres, særlig i eldre våningshus. De kombinerte driftsbygningene og våningshusene i sveitserstil fra første del av 1900-tallet var sentralt utviklete hustyper, men framsto ofte i lokale og regionale varianter. Det er derfor først og fremst etterkrigstidens mer standardiserte hus av prefabrikerte elementer som har bidratt til mindre variasjonsrikdom i byggeskikken.

Tradisjonell bebyggelse forsvinner stadig, delvis fordi den mister sin funksjon og vedlikeholdet svekkes, og delvis ved at nye behov ikke kan integreres i den gamle bebyggelsen, med riving og nybygg som resultatet. Samtidig fører nye bygningstyper til landskapsendringer som iblant kan være dramatiske. **Den største trusselen mot de kulturhistoriske verdiene i jordbrukslandskapet er imidlertid knyttet til nedlegging av drift. Det er fortsatt drift, skjøtsel og vedlikehold som er forutsetningen for at denne delen av vår fysiske kulturarv blir videreført.**

4. Resultater i fylkene - vurdering

Alle fylker har rapportert fra registreringen. Rapportene er av varierende kvalitet, og resultatene sett i forhold til de gitte retningslinjer fra det sentrale utvalget varierer også. For enkelte fylker er rapporteringen foreløpig, men det har allikevel vært mulig å vurdere resultatet. Bare et fylke er så uferdig, at resultatet ikke kan vurderes, og derfor ikke med i den nasjonale i oversikten. De aller fleste fylkene har levert oversiktlige rapporter, noen er svært bra. Ca. halvparten av fylkene kan også sies å ha gjennomført prosjektet etter intensjonene. For nærmere opplysninger om resultater i fylkene, henvises det til fylkesrapportene eller til fylkesmannens miljøvernavdeling.

Det er laget et EDB-sytsem "Kulturlandskap", for lagring av dataene fra prosjektet, slik at de også er mer tilgjengelige for bruk. Systemet skal overføres til NATURBASEN (hos fylkesmannens miljøvernavdeling). Dataene er forøvrig tilgjengelig for de instanser som måtte ønske det. Pr. idag har noen fylker lagt inn dataene fra nasjonal registrering, andre er igang.

4.1. Oversikt prioriterte områder

Fylkesvise kart som viser de prioriterte områdene i fylkene, er vist i vedlegg 6 (hentet fra fylkesrapportene). Enkelte fylker (Troms, Aust-Agder, Telemark, Østfold og Oppland), har ikke kartfestet de prioriterte områdene i rapporten, oversikt over deres prioriterte områder er vist i vedlegg 7.

Oversikt over antall prioriterte områder i fylkene, antall kommuner dekket mv. er vist i tabell 1 .

Tabell 1. Oversikt over antall prioriterte og registrerte lokaliteter i fylkene, samt hvor mange kommuner som omfattes av registreringen, og hvor mange som miljøvernavdelingen selv anser som uferdig (- er lik ingen opplysninger gitt, ? er lik uklare opplysninger).

Fylke	Antall prioriterte områder	Antall registrerte/undersøkte områder,	Antall synfarte (ikke reg.)	Antall kom. i fylket	Antall kom. som er med i registreringen	Antall kom. ikke reg. og/eller ikke ansees ferdig av MVA
Finnmark	28	304	-	19	19	Ingen
Troms	19	130	-	25	-	?
Nordland	22	248 (?)	248 (?)	45	29	16
Nord-Trøndelag	uferdig	-	-	24	-	24
Sør-Trøndelag	19	265	-	25	25	Ingen
Møre og Romsdal	19	40-50	-	38	27	11
Sogn og Fjordane	10	432	-	26	26	Ingen
Hordaland	14	42	191	34	-	?
Rogaland	14	99	300	26	26	Ingen
Vest-Agder	9	60	-	15	-	?
Aust-Agder	11	50	-	15	-	8
Telemark	12 (+4)	63	-	18	-	Noen
Buskerud	12	18	66 foreslått	21	-	Flere
Vestfold	14	24	-	15	15	Ingen
Østfold	13	190	-	22	22	Ingen
Oslo/Akershus	16	Ca.300	-	22	22	Ingen
Hedmark	12	87	-	22	22	Ingen
Oppland	13	94	-	26	-	?
Totall	262(+4)	Ca.2446	557	438	?	?

Oversikten gjenspeiler noe av variasjonene i prosjektene i fylkene.

Totalt er det registrert eller undersøkt ca. 2500 områder/lokaliter i forbindelse med den nasjonale registreringen, fordelt på landets fylker. Ca. 260 områder er totalt prioritert til å være særlig verdifulle etter kriteriene og retningslinjene i prosjektet.

8 fylker ser seg ferdig med selve registreringene i dette prosjektet. 4 fylker oppgir at flere av kommunene i fylket ikke er registrert eller har mangler. 6 fylker er ikke ferdig med registreringen, men det går ikke fram hvor mange kommuner som mangler eller om andre forhold ansees som mangler.

Det sentrale utvalgets vurdering av mangler mv. er ikke alltid sammenfallende med den oppfatning fylkene har om dette.

4.2. Vurdering av biologisk og kulturhistorisk del

Det gis en vurdering av biologisk og kulturhistorisk del, dette fordi biologisk/økologiske og kulturhistoriske verdier er hovedkriteriene for utvelgelse av verdifulle kulturlandskap i prosjektet. Den prosess som har foregått på fylkesnivået og eventuelt også i forholdet til kommunene i løpet av prosjektperioden er ikke vurdert,- denne siden av prosjektet ansees imidlertid som særskilt viktig.

Et grunnleggende poeng i arbeidet med Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap har vært ønsket om å integrere de natur- og kulturbaserte verdier i jordbrukets kulturlandskap i en helhetlig vurdering. Dette ble knyttet til de fylkesvise samarbeidgruppene for kulturlandskap, som fikk en sentral rolle i arbeidet i fylket.

Det sentrale utvalget for prosjektet vurderte det i tillegg slik at det i dette arbeidet knyttet seg spesielt store faglige mangler til den biologiske siden. Det ble derfor vedtatt at særlig feltregistrering skulle gjennomføres for å kompensere for dette.

I opplegget for denne registreringen ble det som supplement til de biologiske verdiene også innarbeidet en grovregistrering av kulturminner i områdene som ble undersøkt. Bakgrunnen for dette var ikke å få utført noen uttømmende registrering, men å få aktivisert den kulturhistoriske dimensjonen i de biologiske registreringene og samtidig få trukket inn endel kulturminnetyper som ofte i liten grad er fanget opp av de regulære kulturminneregistreringene.

Endel fylker har vært flinke til å innarbeide kulturminnedimensjonen i sine registreringsopplegg, hvilket også har gitt seg utslag i rapportene fra feltarbeidet. Det har imidlertid hele tiden vært forutsatt at det måtte bli arbeidet i de fylkesvise samarbeidgruppene for kulturlandskap som skulle sikre en balansert og helhetlig vurdering og sluttrapportering av både de natur- og kulturbaserte verdiene i de prioriterte områdene. Dette arbeidet skulle i hovedsak skje på bakgrunn av eksisterende kunnskap innen natur- og kulturminneforvaltningen i samarbeid med landbrukets organisasjoner og landbruksavdelingen i fylkene.

Mange fylker har levert rapporter som i større grad representerer rapportering fra feltregistreringene enn en vurdering av de samlede kulturlandskapsverdiene i de utvalgte områdene. De fylkesvise samarbeidgruppene for kulturlandskap har i varierende grad vært aktivisert i arbeidet. Dette betyr at de kulturbaserte verdiene i en rekke fylker ikke i tilfredsstillende grad er innarbeidet i det gjennomførte arbeidet og i rapportene, Utslaget for de endelige prioriteringene fra fylkene varierer en god del sett fra et kulturminnefaglig perspektiv. For noen av fylkene synes selve utvalget av områder på tross av mangelfull prosess å være relativt tilfredsstillende, mens andre fylker har klare mangler.

Dette problemet varierer i omfang også etter hvordan fylkene har definert områder. Der en i stor grad har basert seg på større sammenhengende områder med stort mangfold av verdier i tillegg til store enkeltverdier er problemene mindre enn i de fylker hvor en har basert seg på små lokaliteter med store enkeltverdier. Disse problemene er forsøkt kompensert gjennom arbeidet i det sentrale utvalget i forhold til den endelige nasjonale oversikten av områder.

Vurdering av den biologiske delen av resultatene i fylkene er foretatt av Reidar Elven, for nærmere opplysninger vises det til denne evalueringsrapporten (Elven 1994). Det presiseres at evalueringen er av den biologiske delen, konklusjonene i rapporten vil ikke gjelde når alle sidene i prosjektet tas med i vurderingene. Den fylkesvise vurderingen her er korte utdrag fra evalueringsrapporten.

Tabell 2 gir en grov oversikt over hvordan fylkenes resultater ansees fungerer utifra et kulturminne-faglig perspektiv, og det gis ellers en kort kommentar til hvert fylke. Tabell 3 viser en fylkesvis evaluering, skjematisk på biologisk del, etter Elven (1994).

For det videre arbeidet i fylkene vurderes det viktig og motiverende å få en faglig evaluering, som viser manglene og hvor innsatsen bør settes inn videre.

Tabell 2. Grov oversikt som viser hvordan resultatene i fylkene fungerer i forhold til et kulturminnefaglig perspektiv.

Grov inndeling av vurderinger	Fylker
Fylker som synes å ha fanget opp et representativt utvalg av områdetyper, samtidig som verdifulle områder er representert, tilfredstillende fylkesdekning	Møre og Romsdal, Telemark for rapport 1991 og 1993, Oslo og Akershus, Oppland, Hedmark.
Fylker m/varierende, men delvis god dekning av områdetyper og områder med viktige verdier	Sogn og Fjordane, Rogaland, Buskerud, Vestfold.
Fylker med varierende svakheter, se underkap. 4.2.	Finnmark, Hordaland, Vest-Agder, Telemark for rapport 1994.
Fylker som er vanskelige å evaluere, se underkap. 4.2.	Troms, Nordland, Sør-Trøndelag, Aust-Agder, Østfold.
Fylker m/helt manglende data	Nord-Trøndelag

Tabell 3. Fylkesvis evaluering, skjematisk på biologisk del (etter Elven 1994)

For informasjonstyper, kvalitetsvurderinger og ressursutnyttning er følgende skala brukt: ++ tilfredsstillende og god, + tilfredsstillende, (+) tvilfredsstillende under tvil, - mindre tilfredsstillende, -- utilstrekkelig. Symbolet '/' angir at informasjonen mangler (foreløpig). I enkelte fylker er det utført flere undersøkelser, eller undersøkelsen innen "Nasjonal registrering" er utført i to faser. Disse er for enkelte punkter gitt separate vurderinger. Behov for omorganisering, supplering og slutføring er delt på tre. Behov for "supplering/slutføring" gjelder videreundersøkelser fordi vesentlige regioner eller kulturmarktyper foreløpig ikke er dekt. Behov for "omlegging" gjelder fylker der prosjektet bør omorganiseres, i de fleste tilfeller med bruk av personale med andre kvalifikasjoner. Behov for "omprioritering" gjelder fylker der prioriteringen av områder/lokaliteter bygger på andre prinsipper enn prosjektet skisserer, eller der disse er vektlagt vesentlig forskjellig fra hvordan det er gjort i hoveddelen av fylkene.

	Øf	O/Ak	He	Op	Bu	Vf	Te	VA	Ro	Ho	SF	MR	ST	NT	No	Tr	Fi
Bakgrunnsinformasjon	-	++	--	-	+	+	/	+	++	/	--	/	--	/	/	/	++
Regioninndeling - bruk	+	++	(+)	--	+	+	+	+	++	/	(+)	++	-	/	-	/	++
Datafangst	-	+	-	-	--	(+)	+	(+)	++	/	++	/	--	/	++	+	++
Omfang områder	190	<300	87	94	18	c.23	63?	c56	300	191	432	c45	c270	/	248	>160	304
Omfang prioriterte	13	16	12	13	12	14	16?	9	14	14	10	19	19	(5)	22	19	28
Kvalitet prioriterte I	-	+	(+)	(+)	+	(+)	+	-	++	+	++	++	-	--	++	++	++
Kvalitet prioriterte II					--	--	--	--		-			--				
Kartfesting/avgrensning	+	+	+	--	+	+	+	+	+	+	+	(+)	/	/	/	/	(+)
Skjøtsel/forvaltning	--	+	--	--	++	++	+	--	++	--	++	+	--	--	+	+	+
Kvalitet på:																	
Botanikk/økologi I	-	++	--	--	+	(+)	++	(+)	++	+	++	+	(+)	--	++	++	++
Botanikk/økologi II					--	--	--	--		--			--			(+)	
Kulturmarktyper I	-	++	(+)	(+)	(+)	+	+	-	++	(+)	++	+	--	--	++	++	++
Kulturmarktyper II					--	--	--	--		-			--				
Arealbruksinformasjon I	-	++	--	--	+	+	++	(+)	++	+	++	++	-	(-)	++	++	++
Arealbruksinformasjon II					+	-	-	-		-			--				

4.2.1. Finnmark

I Finnmark er botanikk og kulturmarker vektlagt sterkere enn i de fleste andre fylker, og registreringene er også mer omfattende og dekkende enn ellers. Undersøkelsen har en sterk overvekt av marginale og ofte nedlagte bruk, mens de mer moderne drevne jordbruksarealene er holdt utenfor. Dette innebærer at det ikke er foreslått områder i noen av dagens viktige jordbruksarealer i fylket, som f.eks. Alta, Tana-Karasjok, og i noe mindre grad Lakselvdalen og Pasvikdalen.

Stordelen av de foreslåtte områdene blir noe små, som enkelte bruk eller svært små grender. Mange av de prioriterte områdene går imidlertid inn i større helhetlige områder, og i den nasjonale oversikten er det foreslått å utvide grensene for noen av områdene i Finnmark.

Enkelte nyere storskalalandskap burde også vurderes, sjøl om vesentlige biologiske verdier stort sett mangler her. Her peker dalførene i Alta og Masi og hoveddalføret i Karasjok seg ut.

Totalvurderingen av biologisk del er imidlertid svært tilfredstillende og velbegrunnet i forhold til intensjonene i prosjektet, og resultatene anbefales fulgt opp.

I forhold til det kulturminnefaglige er det en i stor grad fylkesdekning. Den etniske variasjonen og kolonisering i nyere tid synes imidlertid ikke helt tilfredstillende berørt.

4.2.2. Troms

Det er påpekt at en rekke antatt viktige områder ikke er undersøkt, både geografisk og "etnisk", eks. Reisadalen og kvensk jordbruk. Endelig prioritering i fylket gjenstår, men en del av de prioriterte områdene peker seg ut som viktige, og kan følges opp.

Fordelingen av de prioriterte områdene synes være rimelig god, men det er en overvekt av de velformede bygdene langs "leia" og i de ytre, åpne fjordene, og en underrepresentasjon av bygdene på ytterkysten, indre fjordbygder, "døle"-bygd i hoveddalførene, og især av finsk (kvensk) jordbruk. Vektleggingen av kombinasjonsbruk (jord/fiske, jord/skog, jord/reindrift) er positiv, da slike kombinasjoner er særdeles typiske for Troms.

I forhold til den kulturminnefaglige delen vurderes Troms som uferdig, - det ansees å være mye småområder og etnisk variasjon synes lite til stede.

4.2.3. Nordland

Nordland er uferdig. Det er ikke foretatt prioritering i 10 av 45 kommuner, ytterligere 6 er ikke ferdig. De foreløpige prioriterte områdene er noe "frimerke"-preget.

Sammenlignet med andre fylker er botanikken meget vektlagt, og prioriteringene er utifra den botaniske begrunnelsen svært god, både når det gjelder kulturmarkstyper og artsutvalg. Biologisk mangfold er dermed godt vektlagt. Vekten på kystkulturlandskap er også positiv.

Når det gjelder kulturminner mangler den etniske variasjonen, kystdekningen er ellers stort sett grei, mens innlandet mangler helt.

4.2.4. Nord-Trøndelag

Arbeidet i Nord-Trøndelag er ikke fullført. Det er foreløpig gitt en beskrivelse av 5 prioriterte lokaliteter. Materialet er imidlertid svært sparsomt, og gir ingen dokumentasjon på biologisk/botanisk verdi, og kan heller ikke vurderes utifra kulturminnefaglige verdier. Det er derfor ikke innarbeidet områder fra Nord-Trøndelag i den nasjonale oversikten.

Både storbygdene rundt Trondheimsfjordene, og regionene Skatval, Frosta, nedre Verdalen, Ytterøy og Inderøy er interessante for undersøkelse.

4.2.5. Sør-Trøndelag

I Sør-Trøndelag er det lagt vekt på bygninger og generelt landskapsbilde. Botanisk/økologiske verdier har ikke blitt fanget opp. Det er gjort botaniske etterundersøkelser i 2. feltesong, men botanisk/økologiske opplysninger/verdier synes ikke hatt noen betydning i behandlingen og prioriteringen. Enkelte prioriterte områder har biologiske kvaliteter, framkommet fra andre undersøkelser.

Totalvurdering av biologisk del er at den er svært utilfredstillende, - og det anbefales at en ny vurdering gjennomføres med utgangspunkt i at biologisk/økologiske verdier skal være med som kriterie for prioritering i fylket, jfr. intensjonene i prosjektet.

I forhold til den kulturminnefaglige delen er fylkesdekningen ikke tilfredstillende. Det er på denne bakgrunn vanskelig å evaluere utvalget av områder.

4.2.6. Møre og Romsdal

Det er ikke foretatt prioriteringer i 11 av fylkets 27 kommuner. Prioriteringen bør derfor sees på som foreløpig. Spredningen synes rimelig god, og den gruppen av landskap som kan synes noe overrepresentert (kyst/skjærgårdsbygd) dekker i realiteten over stor regional variasjon. De prioriterte områdene peker seg imidlertid ut som viktige områder og kan følges opp. Et særtrekk ved fylket er vektleggingen av kulturlandskapets sopp. Det er også vektlagt "hele" landskap, noe som er i tråd med intensjonene i prosjektet.

Totalvurdering av biologisk del blir at den er svært tilfredstillende.

Utifra en kulturminnefaglig vurdering har fylket god dekning, med viktige områder og fin variasjon.

4.2.7. Sogn og Fjordane

Totalvurdering ut ifra biologisk del er at resultatet er tilfredstillende og tilstrekkelig, selv om dokumentasjonen kunne vært mer utfyllende. Det påpekes at en storpart av de ikke-prioriterte områdene i Sogn og Fjordane har kulturlandskapskvaliteter som langt overstiger de som finnes innen prioriterte områder i andre fylker.

Tyngdepunktet i prioriteringene synes å være Indre Sogn. Nordfjord er svakt dekket og Sunnfjord er blank. Begge disse regionene har store og viktige områder. Det sentrale kulturmarksperspektivet i arbeidet kan være årsak til denne skjevheten, og også til at endel områder synes vel snevre.

4.2.8. Hordaland

Ut fra foreliggende materiale synes ikke botaniske/økologiske verdier å ha vært avgjørende for valg av områder for registrering og prioritering. Flere av de prioriterte områdene er klart botanisk interessante, da dette er godt kjente områder fra før (Havrå, Lygra-Lurekalven, Gjuvslandsliene). Dokumentasjonen av botanisk verdi i de andre områdene er mangelfull. Det bør utføres mer omfattende botaniske undersøkelser innen de prioriterte områdene og innen andre antatt verdifulle områder.

De fleste områdene er imidlertid viktige utifra andre, ikke-biologiske kriterier. Bortsett fra de ytterste delene av fylket, så er det ingen vesentlige mangler i fordelingen.

Utifra en kulturminnefaglig vurdering synes det å være mange småområder med en svært ujevn og lite tilfredstillende fylkesdekning.

4.2.9. Rogaland

Arbeidet i Rogaland er svært tilfredstillende i forhold til de biologiske/botaniske kriteriene i prosjektet, intensjonene er fulgt særlig godt opp, og resultatet er fullt ut tilstrekkelig for en videre forvaltning. Spredningen av lokaliteter er god, de eneste mulige manglene er noe bedre dekning i indre fjordstrøk og i seterområder.

Kulturminneverdiene er ikke tilfredstillende balansert inn i prioriteringene, men er forholdsvis godt dekket fra feltregistreringene, hvilket ellers ikke er vanlig. Det er mye småområder, og fylkesdekningen er problematisk. Fylket er generelt vanskelig å dekke opp tilfredstillende i en prioritering.

4.2.10. Vest-Agder

Det er behov for suppleringer da det bl.a. mangler kystslettebygd (Lista, eks. Flat-Lista), skogsbygd/plasser og fjellskogsetrer. Det kan også være biologisk og kulturhistorisk verdifulle "herregårds"-miljø i/nær Kristiansand og Mandal og ellers.

Botanisk/økologiske kriterier synes å ha spilt generelt liten rolle for utvelgelse av områder for undersøkelse og prioritering. Biologien synes å være et tilleggskriterium i områder som ble forhåndsprioritert på grunn av forninner og/eller rimelig bevarte bygningsmiljø. Undersøkelsen fanger derfor ikke opp vesentlige botaniske rike kurlandskapsområder i fylket. Enkelte områder peker seg imidlertid ut (nr. 1,4 i fylkesrapporten), og kan følges opp.

På bakgrunn av en kulturminnefaglig vurdering fylkesdekningen noe ubalansert. Den er sterkt kystorientert, og sentrale jordbruksområder er svakt representert.

4.2.11. Aust-Agder

Arbeidet har fulgt intensjonene i prosjektet, og kvaliteten på beskrivelser og prioriteringer er god. Utgangsmaterialet er imidlertid nokså begrenset, og antall registrerte lokaliteter lite i forhold til størrelse og variasjon i fylket. Biologisk mangfold blir dårlig sikret.

Videreføring bør i hovedsak gå ut på undersøkelse av flere lokaliteter (8 av fylkets 15 kommuner oppgis å ikke være ferdige) og med en noe sterkere vektlegging av det biologiske mangfoldet. Det er mangler på kysten og i Setesdalen, deriblant seterområder.

Noen av de prioriterte områdene har høg biologisk verdi,- og bør følges opp (Stavenes, Egeland's verk, Homborøy, Melås, og Hesnesøy,- de to siste er med i den nasjonale oversikten).

Utifra en kulturminnefaglig vurdering er det problemer knyttet til svært små prioriterte områder og den særlig sterke vektleggingen av kulturmarkdimensjonen som er gjennomført i Aust-Agder.

4.2.12. Telemark

"Nasjonal registrering" i Telemark er meget sterk på biologisk karakterisering og evaluering, -i realiteten en spesialregistrering av urterike slåttenger i indre Telemark, men svakere på landskapsrommet og den historiske bakgrunnen.

De prioriterte områder utgjør i all hovedsak en eneste kulturmark - urterike slåttenger. Det er liten geografisk spredning. Områder som bør prioriteres for supplerende undersøkelser: kyst/skjærgårdsområdet (bl.a. Jomfruholmen/Stråholmen), Langesundhalvøya, Eidangerhalvøya, rundt Norsjø, Bø, Sauherad og Notodden-Heddal, evt. herregårdslandskap (Kragere, Holla), de østre skogsbygdene og seterområdene.

Det trengs suppleringer både innen undersøkte lokaliteter og innen regioner og kulturlandskapstyper som er dårlig eller ikke dekt.

Utifra en kulturminnefaglig vurdering er rapportene fra 1991 og 1993 klart tilfredstillende med fin dekning, viktige områder og bra variasjon. Rapporten fra 1994 er en prioritering på botanisk grunnlag og fanger ikke opp helheten natur-/kulturminneverdier tilfredstillende.

4.2.13. Buskerud

Det totale omfanget av resultatene fra registreringen i Buskerud synes ikke å dekke vesentlige deler av variasjonen i kulturlandskapet i fylket. Prioriteringen må sees på som foreløpig, inntil fylket er vesentlig bedre dekket med et større antall lokaliteter.

Den geografiske fordelingen er relativt skjev og prioriteringene utelukker de eneste foreslåtte områdene i flere hovedgrupper (kyst/skjærgårdsbygd, skogsetrer, fjellskogsetrer og fjellseter, delvis også slettebygd), mens det er beholdt flere områder innen andre hovedgrupper (eks. dalbygd, skogsbygd, fjellbygd).

Det er positivt at løkkejordbruket ved Kongsberg er prioritert,- en unik kulturlandskapstype som har en noe forskjellig parallell i Småsetran ved Røros.

Fra et kulturminnefaglig utgangspunkt er fylkesdekningen noe ubalansert, med en blanding av fine helhetlige områder og små detaljområder. Fylkesdekningen og prioriteringen blir derfor noe ujevn.

4.2.14. Oslo og Akershus

De prioriterte områdene utgjør et godt utvalg av gjenværende tradisjonelle kulturlandskap i fylket, og det er ingen vesentlige mangler.

Generelt synes alle de prioriterte lokaliteter/områder å utgjøre viktige kulturmarkstyper. Det er en viss konsentrasjon til åstrakter og marginale områder, men det er forventet i så intensivt utnyttete fylker som Oslo og Akershus. En konsentrasjon av lokaliteter rundt Oslo er også gunstig, både på grunn av de landskapsmessige variasjonene og fordi sikring av tradisjonelle kulturlandskap i denne befolknings-

konsentrasjonen har stor verdi i tillegg til den rent faglige. Mangelen på prioriterte områder i de store, helhetlige jordbrukslandskapene på Romeriksletta, Folloletta og rundt Øyeren kan virke påfallende, men tradisjonelt kulturlandskap ut over små, marginale restbiotoper er nå mangelvare i disse høgproduktive områdene.

Biologisk mangfold er til dels vektlagt, men trolig er hoveddelen av de artsmessige viktige lokalitetene blitt nedprioritert til fordel for lokaliteter som inneholder et større spenn i verdier.

Utifra kulturminnefaglige verdier er det en relativt god fylkesdekning med viktige områder og bra variasjon.

4.2.15. Østfold

Det er presisert at man har prioritert områder som er eller nylig har vært i bruk, og utelatt arealer som har gått ut av bruk. På dette viset kan man ha mistet viktige arealer som kan resitueres spesielt i mer marginale jordbruksområder. De foreslåtte områdene kan langt fra sies å dekke de viktigste av de biologiske verdier som antas fortsatt finnes i kulturlandskapet i Østfold. Fylket er trolig, ved siden av Vestfold, det fylket som er rikest på sårbare karplanter knyttet til kulturmark.

Et par viktige kulturmark-elementer i Østfold-sammenheng mangler innenfor de beskrevne områdene: (1) i deler av dette geologisk skrinne fylket så har tidlig postglasiale skjellsandbanker i indre Østfold utgjort oaser innover i åslandskapet,- disse var tidlig oppdaget og brukt til jordbruksformål (2) Østfold har trolig landets best utformete tråkkvegetasjon i sump og langs vassdrag.

Østfold har gjennomført en prioritering på biologisk grunnlag, hvilket gjør resultatet utilfredstillende fra et kulturminnefaglig synspunkt. Det er noen fine helhetlige områder, fylkesdekningen er ujevn.

4.2.16. Vestfold

Det synes å være gjort en rimelig god avveining mellom de forskjellige kriteriene i prosjektene, sjøl om den botanske dokumentasjonen er noe svak, så er områdene foreslått og forslagene om skjøtsel/forvaltning relevante.

Det er en noe skjev fordeling med hovedtyngde på kyst- og slettebygdene. En videre oppfølging med undersøkelser burde prioritere de indre bygdene og åstrakter (seterområder).

Utifra en kulturminnefaglig vurdering er det noenlunde god dekning på kysten, med endel fine helhetlige omtåder. Dekningen i indre deler er meget svak.

4.2.17. Oppland

Allerede eksisterende botanisk dokumentasjon har ikke vært tilstrekkelig utnyttet. Det innebærer enkelte steder at nasjonalt og internasjonalt vel kjente områder (eks. Grimsdalen, Bøverdalen og Hordherad) er beskrevet til dels uten å nevne de økologiske trekkene og biologiske elementene som gjør dem internasjonalt kjent.

Visse regioner og hovedtyper er dårlig presentert. Det ene viktige manglende element er utnytting av flommark, men her er det trolig lite igjen (Gudbrandsdalen). Det andre elementet er mer marginale plasser og skogsetrer sør i fylket (Hadeland og Toten).

Vektleggingen av store, enhetlige landskap synes ha gått på bekostning av mindre områder/lokaliteter med særlige verdier i kulturmarksyper og artsutvalg.

Flere av områdene er, til tross for dårlig beskrivelse og dokumentasjon, viktige og trolig riktig prioriterte områder.

På bakgrunn av kulturminnefaglige vurderinger har en fått med mange store og viktige områder. Fylkesdekningen har noen svakheter.

4.2.18. Hedmark

Beskrivelsene tar for seg landskapsestetikken, uten tilknytning til tidligere arealbruk og driftsformer. De prioriterte områdene er trolig med enkelte unntak, viktige, med det er ikke dokumentert at disse er representative og dekkende for det viktigste biologiske mangfoldet i kulturlandskapet i Hedmark.

Hedmark har flere østlige trekk, biologisk og i arealbruk, og særlig gjelder dette de skrinne dalførene øst i fylket. Det er tynt med undersøkelser i Trysil og Engedal. Den ekstensive markutnyttelsen i Femundsområdet er dårlig representert. Det pekes på sjøslåtter i Femunden og i andre sjøer, og flomengene med løer og teigdeling i Langsjøen. Sørsamisk arealbruk har bl a liten plass i undersøkelsen.

Utifra en kulturminnefaglig vurdering er det god fylkesdekning med viktige områder og god variasjon.

4.3. Konklusjon - oppsummering

Utfordringen

Resultatene bærer preg av at prosjektet i utgangspunktet var ambisiøst. Den store utfordringen i prosjektet, er integreringen av de biologiske/økologiske og kulturhistoriske verdiene i prioriteringen av større helhetlige og representative områder. Fylkesrapportene viser at det varierer svært fra fylke til fylke hvorvidt en har oppnådd dette. Enkelte fylker har ivaretatt den ene verdien godt, og ikke den andre, og omvendt. Resultatet speiler også spennvidden i forståelsen av kulturlandskap innen ulike fagfelt.

Innfallsvinklene til kulturlandskapet er mange, og det er et komplekst fagområde å bevege seg inn i. Uten tvil er kulturlandskapsforvaltning det område innen miljøvemarket som er mest avhengig av samarbeid på tvers av de etablerte fagområdene.

Kunnskapsheving

Kompleksiteten i kulturlandskapsarbeidet sammen med forutsetningene for prosjektet (bl a lite kunnskap om biologiske verdier på forhånd, generelt sett, og manglende kompetanse på dette feltet på fylkesnivå) har sammen med tids- og budsjettømmene satt grenser for hva prosjektet kunne oppnå av resultater. Det er imidlertid lagt ned et stort arbeid totalt sett. Ca. halvparten av fylkene har også fullført, eller er igang med å fullføre prosjektet etter intensjonene. Resterende fylker kan med mer eller mindre tilleggsundersøkelser/suppleringer fullføre prosjektet. Det sentrale utvalget vurderer at prosjektet har medført et stort løft for forståelsen og arbeidet med kulturlandskap i Norge.

Det har bidratt til en **stor kunnskapsheving** av hva vi har av verdifulle kulturlandskapsområder slik dette var definert i prosjektet, og det har bidratt til å sette **biologisk mangfold i kulturlandskapet på dagsorden**.

Igangsetting av prosess

Det sentrale utvalget har som nevnt sett prosjektet som en igangsetting av en prosess i fylkene for å fine fram til de mest verdifulle områdene i fylket, og for å få til en forsvarlig forvaltning av dem. En oversikt over slike områder krever en kontinuerlig vurdering og revurdering, avhengig av kunnskapsnivå og nåværende tilstand til områdene.

Statusoversikt

Det sentrale utvalget ser på resultatene fra fylkene som en foreløpig status, og har valgt å lage en statusoversikt pr. juli 1994 over nasjonalt verdifulle områder, basert på den kunnskap som nå er erhvervet. For hvert fylke vises det til de mangler og vurderinger som er gjort over (kap.4.2). Nord-Trøndelag er ikke ferdigregistrert og ingen områder herifra er tatt med i oversikten. **Det forventes endringer i de prioriterte områdene for flere av de fylkene som ikke har fullført registreringene, eller som er mangelfulle på biologisk/økologiske eller kulturhistoriske verdier,- når disse fullføres.**

Sammenslåing og utvidelse av områder

Det sentrale utvalget har holdt seg til de prioriterte områdene fra fylkene, selv om det av og til har ment at andre ikke-prioriterte områder hadde vært et bedre valg, faglig sett. Det sentrale utvalget har imidlertid forelått endringer på størrelse/avgrensingene av områdene,- og har i flere tilfeller slått sammen områder eller utvidet dem. Eksakte grenser er ikke forelått, men det sentrale utvalget tilrår at grensene i fylkenes prioriteringslister revurderes i henhold til de forslag om utviding og sammenslåing som gis i den nasjonale oversikten. Forslag om endring av grenser og sammenslåing av områder, i forhold til fylkesrapportenes forslag, gjelder områdene nr. 1, 3, 5, 6, 9,13, 17, 27, 30, 34, 35, 37, 38, 39, 46, 47, 53,5,54, 55, 59, 61, 62 i Tabell 4 og nr. 21, 22, 36 i Tabell 5, kap. 5.

5. Nasjonal oversikt - verdifulle kulturlandskap

5.1. Større sammenhengende områder, tabell

Tabell 4. Nasjonal oversikt over større sammenhengende områder, dvs. etter oppsatte kriterier, verdifulle helhetlige områder som inneholder både biologiske/botaniske og kulturhistoriske verdier, og som har stor geografisk utstrekning. Oversikten er et representativt utvalg basert på prioriterte områder i fylkene og landskapsregioner i Norge, etter NIJOS 1993b. I Rogaland er regioninndelingen i prosjektet "Landskapsevaluering av Rogaland", Rogaland Fylkeskommune, brukt. I Finnmark har en også basert utvelgelsen på naturgeografiske regioner i Norden (Nordiska ministerrådet 1977). Flere av fylkene er ikke ferdig med registreringen, enkelte deler av landet og noen landskapsregioner er derfor ikke dekket. Nord-Trøndelag er ikke med. Lokalisering er vist på vedlagte kart.

Fylke/antall lokaliteter	Nr.	Lokalitetsnavn	Type område	Kommune	Landskapsregion (nr.)
Finnmark/6	1	Anarjokka; Jorggastat, Geavvnoavvi, Basevuovdi	Viddegård/bygd, elvebygd, samisk. Gamle bosettinger, rik flora.	Karasjok	Finnmarksvidda (42) (Finnmarks- og fjell-Lapplands kontinentale skogs- og fjellviddere region, østlige del)
	2	Skoltesletta i Neiden	Østsamisk sommerboplass. Varierte enger, rik flora. Viktige kulturminner, det gresk-ortodokse kapellet.	Sør-Varanger	Kystbygdene i Sør-Varanger (40) (Bjørk- og furuskogs-regionen i Sør-Varanger)
	3	Skallnes m/Skalleiv og område Ekkerøy-Kiberg	Kystbygd av Varangertype, kvænsk. Særpreget opprinnelig kulturmark. Typisk bygningsmasse (forfallen).	Vadsø	Kyst- og fjordbygdene i Øst-Finnmark (39) (Øst-Finnmarks kystregion, østlige del)
	4	Ytre Værnes	Ytre fjordbygd, norsk. Gårdsbruk og lite handelssted. Typiske kulturmarker for Nord- kinnhalvøya. Int. bygningsmasse i hevd.	Gamvik	Kyst- og fjordbygdene i Øst-Finnmark (39) (Øst-Finnmarks kystregion, østlige del)
	5	Lille Lerrresfjord m/gradient til fjellet	Sjøsamisk levende bygd, jordbruk og fiske.	Alta	Kyst- og fjordbygdene i Vest-Finnmark (38) (Troms submaritime bjørk-furuskogregion)
	6	Øra i Bergfjorden og Loppa	Gjenreisingsbruk i god hevd, representativt Kirke- og handelssted, vidstrakte slåttenger, beitebakker m/int. flora. Vikinggrav m.v.	Loppa	Kyst- og fjordbygdene i Vest-Finnmark (38) (Vest-Finnmarks kystregion)
Troms/5	7	Flatvær	Fiskevær/uthavn. Eggværutrorsvær (har vært 42 gammer).	Karlsøy	Kystbygdene i Troms (37)
	8	Grunnfarnes	Kyst/skjærgårdsbygd, fiskevær, representativt. Hus i rekke. Artsrik utmark.	Torsken	Kystbygdene i Troms (37)
	9	Ruovdasnjargga m/Mannalden	Fjellskog-seteromr. m/geiter, samisk, m/flere sommerfjøs og seterbuer. Beitebakker.	Kåfjord	Fjordbygdene i Nordland og Troms (32)
	10	Trondenes	Ytre fjordbygd. Prestegård, gotisk steinkirke fra 1200. Rike enger, gml. røyser og tufter.	Harstad	Fjordbygdene i Nordland og Troms (32)
	11	Borkenes-Voktor	Ytre fjordbygd. Typisk bosettingsmønster og drift, intakt.	Kvæfjord	Fjordbygdene i Nordland og Troms (32)
Nordland/4	12	Bleik	Beite-slåtteomr., rik flora. Klyngetun.	Andøy	Kystbygdene i Lofoten og Vesterålen (31)

	13	Engeløya, søndre del m/Kirketunet og øygarden	Bratte, åpne beite- og slåttelier.	Steigen	Kystbygder i Helgeland og Salten (30)
	14	Bliksvær	Øyvær, varierte kulturmarker, særs rik flora, N-grense for kyst-lynghei.	Bodø	Kystbygder i Helgeland og Salten (30)
	15	Skålvær	Øyvær, gml. handels- og kirkested. Urterik slåtteng, skrapslått, beitemark og hei.	Alstadhaug	Kystbygder i Helgeland og Salten (30)
Sør-Trøndelag/2	16	Synnerdalen	Typisk seterdal for Gauldalsomr., rik flora, int. bygninger fra 1700-1800-tallet.	Midtre Gauldal	Lågfjellsregionen i Sør-Norge (15)
	17	Røros m/Småsetran	Velbevart bergverkssamfunn. Slåtte- og seteromr. for bergverksarbeiderne,- særegent "byjordbruk". Småsetran; bot. rikt.	Røros	Dal- og fjellbygder i Trøndelag (28) og Østerdalene (9)
Møre og Romsdal/9	18	Sør-Smøla	Øybruk, variert, artsrikt.	Smøla	Trøndelags og Nordmøres kystbygder (25)
	19	Hustadvika- Atlanterhavsvegen	Kystlandskap, gml. slåtteenger, artsrikt.	Fræna, Eide, Averøy	Trøndelags og Nordmøres kystbygder (25)
	20	Tantra	Helhetlig landskap, varierte kulturmarker, artsrikt og int. flora.	Midsund	Fjordbygder i Møre og Trøndelag (26)
	21	Grønvassdraget	Storslått vassdrag, fjellgårder, setergrender, artsrikt.	Sunnadal	Dal- og fjellbygder i Sør-Trøndelag (28)
	22	Eikesdal-Øverås	Dalføre m/særprega jordbruksmiljø. Hasselskog.	Nesset	Indre Vestlandsbygder (23)
	23	Romsdalen	Dalføre m/storslått natur/kulturlandskap	Rauma	Indre Vestlandsbygder (23)
	24	Geiranger-fjorden	Storslått fjord- og fjellgårdsmiljø.	Stranda	Indre Vestlandsbygder (23)
	25	Norangsfjorden- Norangsdalen	Fjord-og seterdrift, beitemarker. Gml. vei, bru, hus, hotell i Sveitserstil	Ørsta, Stranda	Midtre fjordbygder på Vestlandet (22)
	26	Runde-Nerlandsøy	Fiskevær, eldre bebyggelse i god hevd, beitelandskap, lyngheier, artsrikt, fuglefjell. Runde fyr. Verna.	Herøy	Kystbygder på Vestlandet (20)
Sogn og Fjordane/6	27	Hoddevik og Fure	Kombinasjonsbruk fiske og jordbruk i god hevd, artsrike slåtteenger og beitebakker, lynghei, spesielt bygningsmiljø og andre kulturminner, særlig steingardene.	Selje	Kystbygder på Vestlandet (20)
	28	Utvær	Typisk fiskevær, beitemarker, rike slåtteenger. Velholdte bygninger. Fyr	Solund	Kystbygder på Vestlandet (20)
	29	Hjellesetra	Stølsanlegg, karakteristisk og autentisk slåtteteigstruktur m/mange utmarksløer og gardfloer.	Eid	Midtre fjordbygder på Vestlandet (22)
	30	Grindsdalen m/seterområder	Tradisjonelle driftsformer, eldre strukturer, tydelig mosaikk av kulturmarker, slåtteenger, styvingstrær, bjørkhager mv. Støler, gml. bygninger, gml. veier m.v.	Leikanger	Indre Vestlandsbygder (23)
	31	Lærdal	Rikholdig, variert dalføre. Kongeveien, husmannsplass Galdane, klyngetun, spesielt artsrikt mv.	Lærdal	Indre Vestlandsbygder (23)
	32	Nærøyfjorden	Typisk fjordarm, småskala landskap, husmannsplass, varierte kulturmarker, og kulturminner, artsrikt. Deler verna.	Aurland	Indre Vestlandsbygder (23)
Hordaland/3	33	Lygra	Lynghei- jordbruk, spor av middelaldergard.	Lindås	Ytre fjordbygder på Vestlandet (21)

	34	Varaldsøy inkl. Gjuvslandshiene	Gml- kulturmarker og kulturhistoriske spor, artsrike slåttenger. (Deler foreslått verna i barskogsplanen pga. kristorn/barlind.)	Kvinnherad	
	35	Baroniet i Rosendal m/Muradalen	Herregårdsmiljø m/parkanlegg fra 1800-tallet.	Kvinnherad	Midtre fjordbygder på Vestlandet (22)
Rogaland/4	36	Utsira	Karakteristisk bosetting, jordbruk og fiske, kystlynghei i aktiv bruk, forminnefelt. Særprega flora, fugleomr. av internasjonal verdi.	Utsira	Ytre øylandskap
	37	Hodnefjell/Helland-Bø på Sør-Rennesøy	Kyst-øylandskap. Varierte og rike kulturmarker, kystlynghei, sjelden flora og fauna. Mange kulturminner, bautasteiner mv.	Rennesøy	Kyst- og øylandskap i Ryfylke
	38	Klungtveit/Lillehamar m/omkringliggende omr.	Fjordbygd. Helhetlige bruk, omr. fra innmark til støl, gml. driftsformer og særlig rikt på terasser mv., varierte kulturmarkstyper.	Suldal	Dal- og heilandskap
	39	Sogndalsstranda og dalen oppover inkl. Ørsland	Sogndalsstranda: kupert, knause, variert bygningsmiljø fra seilskutetida, verna. Teig- inndeling m/steingarder mv. Beitelandskap, artsikt. Ørsland: to bruk delvis i drift, varierte velholdte og sjeldne kulturmarker, bl.a. urterike slåttenger, beiter m/styva trær, rikt på steinstrukturer mv.	Sokndal	Dalane anorthositt- landskap
Vest-Agder/3	40	Kirkhavn	Representativ uthavn, velholdte bygninger, røyser, steingarder mv. Urterike bakker, beiter.	Flekkefjord	Heibygdene i Dalane (18)
	41	Penne-Jarbergssletta	Mangfoldig på fornminner, røyser, boplasser, nyere tids kulturminner, strandgarder, diker, karakteristisk bebyggelse og kulturmarker, artsrike slåtteenger, lynghei, hagemark.	Farsund	Jærens slettebygder (19)
	42	Salmeli	Fjellgrend, mest feriested. Flere kultur-markstyper, mangfold av kulturminner.	Kvinesdal	Sørlandets dal- og heibygder (13)
Aust-Agder/2	43	Rygnestad	Museumsanlegg, godt bevart gårdsanlegg/ Setesdalsgard. Mosaikk av steingjerder mv. og blokkrik beitemark, fin hagemark, skrapslått. Meste av engene er gjødslet, intakte rester i kantene.	Valle	Sørlandets dal og heibygder (13)
	44	Kvisli	Typisk småbruk i "fattig" skoglandskap m/ omfattende bygnings- masse i god hevd og gml. driftsmåter. Nokså artsrikt.	Vegårdshei	Sørlandets skog- og låglandsbygder (5)
Telemark/4	45	Froland-Listog-Lii	Varierte kulturmarker m/rydningsrøyser mv., sjelden og artsrik flora.	Tokke	Dal- og fjellbygder i Telemark (12)
	46	Hjartdal-Svartdal	Mest int. og velutvikla kulturmarker i Telemark, sjelden og artsrikt flora. Gml. driftsformer, intakt bygningsmasse og andre kulturhistoriske spor.	Hjartdal, Seljord	Dal- og fjellbygder i Telemark (12)
	47	Gjerpensdalen m/Plassen-Hårte-Akselåsen	Varierte kulturmarker, svært artsrikt. Rydningsrøyser.	Skien	Telemarks lavlandsbygder (4)
	48	Jomfruland m/Stråholmen	Kystlandskap, "Ra"-øyer (endemorene fra Yngre Dryas), variert og innholdsrikt, artsrikt.	Kragerø	Skagerak-kysten (1)

Buskerud/3	49	Uvdal Kirkebygd	Dal m/gårder i "etasjer", gml. tun, hus mv. Mosaikkprega landskap, intensivt drevet m/ rester av gml. kulturmarker, artsrikt.	Nore og Uvdal	Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (10)
	50	Paradisgrenda	6 husmannsplasser, rester av gml. driftsformer og kulturmarker.	Rollag	Nedre dalbygder i Oppland og Buskerud (10)
	51	Røysehalvøya	Tyrifjordens brede jordbruksbygd, fra Kongens utsikt. Storskala landskap. Storgarder, firkanttun, beitemark, rester av enger.	Hole	Østlandets silur- og innsjøbygder (8)
Oslo og Akershus/3	52	Ukustad-øya og Nordre Eik	Et av landets største ravine-omr., åkrer, åpne beitebakker, skog i ravinedalene, artsrikt. Deler verna. Kultsted i jernalderen (antatt). Kulturhistorisk int. lokalisering av bebyggelsen.	Nannestad	Låglandsbygder Østafjells (3)
	53	Maridalen og Blankvannsomr.	Gml. jord-skogbruksbygd, nesten uforandret. Variert og velholdte kulturmarker, urterike slåttenger, rikt på kulturminner, Margaretha-kirken (fra ca. 1250), int. gårdsmiljø.	Oslo	Østlandets skogklede åstrakter (7)
	54	Borøya og NV av Østøya	Borøya: velutvikla artsrike enger m/sj. flora, typisk for kambrosilurøyene i indre Oslofjorden. Østøya: gravrøyser, tufter, boliger, rester av gml. kulturmarker, eikelund, artsrikt.	Bærum	Oslofjorden (2)
Østfold/2	55	Vestre Rygge og Sletterøyene	Herregårdslandskap, eikelunder, hage-marker mv. Markante fornminner. Nakne beiteøyer, artsrike enger. Særskilte gårdstun.	Rygge, Råde	Skagerak-kysten (1)
	56	Hvaler	Øygruppe m/intakt bygningsmiljø, varierte og rike kulturmarker, lynghei, tufter, middel-alderkirke mv. Deler verna.	Hvaler	Skagerak-kysten (1)
Vestfold/3	57	Jarlsberg-IIene	Herregårdslandskap. Gravhauger, husmannsplasser, beitemarker, edelløvskog og våtmark. Deler verna.	Tønsberg	Låglandsbygder Østafjells (3)
	58	Skjergården øst for Nøtterøy	Fiske, sjøfart, losvirksomhet, jordbruk, små teiger, gml. varierte kulturmarker, artsrikt.	Nøtterøy, Tønsberg	Skagerak-kysten (1)
	59	Områder nær Farrisvatnet, bl.a Nedre Ono, Bærug-Eikenes	Variert landskap m/ulike kulturmarker og tradisjonelle bygninger. Stor variasjon mellom innmark, beiter, løvskog mv. Styva asketrær, enger og beitehager.	Larvik	Østlandets låglandsskog (6)
Oppland/5	60	Tingelstadshøgda	Småskala landskap, store gårder, rikt på fornminner, rester av beitemarker. Mest intensiv drift.	Gran	Østlandets silur- og innsjøbygder (8)
	61	Bälke-Lillo og Gåle gård	Storskala jordbruksbygd v/Mjøsa. Flere forn- og kulturminner. Rester av gml. kulturmark, intensiv drift.	Østre Toten	Østlandets silur- og innsjøbygder (8)
	62	Sør-Fron - Hundorp - Frya	Storskala jordbruksbygd, fornminner, gravhauger, gml. bygninger, rester av gml. beitemark.	Sør-Fron	Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (11)
	63	Bøverdalen	"Flåkløpaomr.", velholdte gml. gårder i bruk.	Lom	Sør-Norges fjellskog (14)
	64	Grimsdalen	Setergrender, noe drift.	Dovre	Lågfjellsregionen i Sør-Norge (15), Høgfjellsregionen i Sør-Norge (16)

Hedmark/4	65	Varaldsskogen	Finnetorp m/ulike marktyper engmark, åker og hakkslåttmark, noenlunde intakt bygningsmasse, rikt på andre kulturminner, røyser, stier, gutu mv.	Kongsvinger	Østlandets skogklede åstrakter (7)
	66	Koppangøyene	Jordbruksbelte i bred, flat dalbunn m/gml. og nye elveløp, gml. bosetting og rester av middelalder- kirke. Vegetasjonsbelter, rike fuglebiotoper. Intensiv drift.	Stor-Elvdal	Østerdalene (9)
	67	Vangrøftdalen	Seterdal m/aktiv drift.	Os	Lågfjellsregionene i Sør-Norge (15)
	68	Vingelen	Gml. enhetlig bebyggelse, seteromr., eldre kulturmark og kulturminner.	Tolga	Sør-Norges fjellskog (14)

5.2. Spesialområder, tabell

Tabell 5. Oversikt over såkalte "spesialområder" i jordbrukets kulturlandskap, dvs. verdifulle områder/lokaliteter med mindre geografisk utstrekning enn de "større sammenhengende" i tabell 4, eller områder med viktige biologisk/botanisk eller kulturhistorisk verdi, eller områder hvor større sammenhengende område i samme landskapsregion er presentert i et annet fylke. Oversikten er basert på prioriterte områder i fylkene og landskapsregioner i Norge, etter NIJOS 1993b. I Rogaland er regioninndelingen i prosjektet "Landskapsevaluering av Rogaland", Rogaland fylkeskommune, brukt. I Finnmark har en også brukt utvelgelse på naturgeografiske regioner i Norden (Nordiska ministerrådet 1977). Lokaliseringen er vist på vedlagte kart.

Fylke/antall lokaliteter	Nr.	Lokalitetsnavn	Type område	Kommune	Landskapsregion (nr.)
Finnmark/6	1	Galanitu	Eldste gårder i Kautokeino, variert kulturmark, rik flora, rikt på kulturminner.	Kautokeino	Finnmarksvidda (42)
	2	Hamningberg	Fraflyttet fiskevær, kulturhistorisk int. Også gml. kulturmarker	Båtsfjord	Kyst- og fjordbygdene i Øst-Finnmark (39) (Øst-Finnmarks kystregion, østlig del)
	3	Store Leirpolen, SØ av Storfjellet	Sjøsamiske gårdsbruk, nedlagt. Særprega beitebakker. Int. kultur- historie.	Tana	Kyst- og fjordbygdene i Øst-Finnmark (39) (Øst-Finnmarks kystregion, østlig del)
	4	Goarahat	Særprega beitemark på dolomitt, rik flora.	Porsanger	Kyst- og fjordbygdene i Øst-Finnmark (39) (Øst-Finnmarks kystregion, vestlig del)
	5	Skjærnes på Ingøya og Indre Gargo på Rølvsnøya	Fraflytta gårder m/rik, variert slåtteng/kulturmark, rik flora, tufter mv. Eks. på kombinasjonsbruk i marginale jordbruksstrøk, heiprega innmark.	Måsøy	Kyst- og fjordbygdene i Vest-Finnmark (38) (Vest-Finnmarks kystregion)
	6	Indre Survik på Seiland	Sjøsamisk bygd. Et av de fineste eks. på myrslått i fylket, også kulturminner.	Hammerfest	Kyst- og fjellbygdene i Finnmark (38)
Troms/2	7	Finnesletta	Åpne beitebakker, sjelden, artsrik flora.	Gratangen	Fjordbygder i Nordland og Troms (32)
	8	Blåfjell	Markesamebruk, flere int. bygninger.	Skånland	Fjordbygdene i Nordland og Troms (32)
Nordland/4	9	Osbakk	Slåttenger i drift, artsrikt.	Beiarn	Fjordbygder i Nordland og Troms (32)
	10	Lurøy gård	Velholdt rennesansehage, gml. gårdbebyggelse. Bl. a natureng (dynevegetasjon).	Lurøy	Kystbygder i Helgeland og Salten (30)
	11	Nordvik, Dønna	Gml. gård, sandbukt m/int. beitebakker.	Dønna	Kystbygder i Helgeland og Salten (30)
	12	Lånan	Gml. kulturmark, artsrikt, spesiell gåsebetinga flora.	Vega	Kystbygder i Helgeland og Salten (30)
Nord-Trøndelag/Ingen					
Sør-Trøndelag/3	13	Røtvoll	Velholdt herregårdmiljø, kulturmarker, kulturminner.	Trondheim	Trondheimsfjordens jordbruksbygder (7)
	14	Sølendet	Slåtteomr. , artsrikt, tufter. Naturreservat.	Røros	Dal- og fjellbygder i Trøndelag (28)
	15	Reinsbakksetra	Seter, eldre int. byggeskikk	Oppdal	Lågfjellsregionen i Sør-Norge (15)
Møre og Romsdal/3	16	Nordmarka	Fjellgårder, seter, slåttemyr.	Surnadal	Dal- og fjellbygder i Sør-Trøndelag (28)
	17	Jordalsgrenda	Beitebakker, slåtteng, artsrikt.	Giske	Mindre fjordbygder på Vestlandet (22)
	18	Alnes	Beitelandskap, grashei, lynghei, artsrikt. Alnes fyr.	Giske	Kystbygder på Vestlandet (20)
Sogn og Fjordane/Ingen					
Hordaland/4	19	Havrå	Fjordgård, intakt klyngetun, varierte kulturmarker og rikt på kulturminner.	Osterøy	Midtre fjordbygder på Vestlandet (22)

	20	Kikedalen	Spesiell ødegård basert på beite og fangst, i en trang dal, bl. a. med styvingsskog fra middelalderen.	Fusa	Midtre fjordbygder på Vestlandet (22)
	21	Ulvund m/omkringliggende omr.	Brattlendt gård m/løveng, artsrikt. Styva trær, gml. bygninger mv.	Voss	Vossabygdene (24)
	22	Vines m/omkringliggende omr.	Frukthage-omr. i Hardanger	Ullensvang	Midtre fjordbygder på Vestlandet (22)
Rogaland/3	23	Nese, Kattalandsvika	Åpent storfe-beiteor., lyngei m/lang kontinuitet (et av de siste på låg-Jæren), fuktmark, myr. Artsrikt.	Klepp	Låg-Jærens slettelandskap
	24	Tjensvoll/Mossige	Åpent beit/beiteskog, artsrikt. Minnelund.	Time	Høg-Jæren
	25	Dyrskog	Komplett gml. gård, rik på kulturminner og varierte kulturmarkstyper. Sjelden, særprega frukthage.	Bjerkreim	Dal- og heilandskap
Vest-Agder/1	26	Feda	Karakteristisk sjøhusmiljø, godt bevart, rester av slåttemark og andre kulturmarker.	Flekkefjord	Skagerak-kysten (1)
Aust-Agder/2	27	Melås	Gård m/artsrike og varierte kulturmarker, bl.a. gml. lauvingsli m/varmekjære arter.	Gjerstad	Sørlandets skog- og låglandsbygder (5)
	28	Hesnesøy	Intakt gml. jordbruksøy m/tydelige historiske spor. Lys-åpne eng- og åkerlapper, steinggjerder, rydningsrøyser.	Grimstad	Skagerak-kysten (1)
Telemark/1	29	Bondal	Intakt int. bygningsmiljø, rike kulturmarker.	Hjartdal	Sør-Norges fjellskog (14)
Buskerud/3	30	Ryghsetra	Slåtteng i drift, artsrikt.	Nedre Eiker	Østlandets skogkledte åstrakter (7)
	31	Håvet-Storåsen	"Gruvelandskap" m/"løkkejordbruk". Rester av enger, jordlapper og steinggjerder.	Kongsberg	Låglandsbygder Østafjells (3)
	32	Leveld	Jordbruksgrend m/gml. og ny bebyggelse, konsentrert. Mest intensiv drift.	Ål	Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (11)
Oslo og Akershus/1	33	Froen hovedgård	Morenelandskap, godt bevart gml. gardstun. Frogn kirke. Rikt på kulturminner fra ulike tidsepoker.	Frogn	Låglansbygder Østafjells (3)
Østfold/1	34	Bøensæter	Husmannsplasser, slåtteeenger, beitemarker, artsrikt, intakte bygninger og andre kulturminner, i god hevd.	Aremark	Låglansbygder Østafjells (3)
Vestfold/1	35	Bastøya	Rester av gml. kulturmark, artsrikt. Kapell og andre int. gml. bygninger, fornminner. Deler verna.	Borre	Låglansbygder Østafjells (3)
Oppland/1	36	Heidal m/seteromr.	Gml. gårdsmiljø, seterlegg, husmannsplasser. bare rester av gml. kulturmark.	Sel	Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud (11)
Hedmark/Ingen					

5.3. Nasjonale områder fordelt på landskapsregioner

Tabell 6. Nasjonal oversikt over verdifulle kulturlandskap vist pr. landskapsregion i Norge (etter NIJOS 1993b), både "større sammenhengende områder", jfr. Tabell 4 og såkalte "spesialområder", jfr. Tabell 5. Nummering følger vedlagte kart.

Nr.	Landskapsregion /totalt antall lokaliteter	Nr. spesial-omr.	Nr. større omr.	Lokalitetsnavn	Fylke	Kommune
1.	Skagerak - kysten/7		40	Kirkehavn m/Hidra	Vest-Agder	Flekkefjord
			48	Jomfruland, Stråholmen	Telemark	Kragerø
			55	Vestre Rygge vest og Sletterøyene (også i region nr. 3)	Østfold	Rygge, Råde
			56	Hvaler	Østfold	Hvaler
			58	Skjærgården øst for Nøtterøy	Vestfold	Nøtterøy, Tønsberg
		26		Feda	Vest-Agder	Flekkefjord
		28		Hesnesøy	Aust-Agder	Grimstad
2.	Oslofjorden/1		54	Borøya og NV av Ostøya	Oslo og Akershus	Bærum
3.	Låglandsbygder østafjells/7		52	Ukustad-øya og Nedre Eik	Oslo og Akershus	Nannestad
			55	Vestre Rygge og Sletterøyene (også i region 1)	Østfold	Rygge, Råde
			57	Jarlsberg-Hene	Vestfold	Tønsberg
		31		Håvet-Storåsen	Buskerud	Kongsberg
		33		Froen hovedgård	Oslo og Akershus	Frogn
		34		Bøensæter	Østfold	Aremark
		35		Bastøy	Vestfold	Borre
4.	Telemarks låglandsbygder/1		47	Gjerpensdal m/Plassen-Hørte-Akselåsen	Telemark	Skien
5.	Sørlandets skogs- og låglandsbygder/2		44	Kvisli	Aust-Agder	Vegårshei
		27		Melås	Aust-Agder	Gjerstad
6.	Østlandets låglandsskog/1		59	Områder nær Farrisvatnet, bl.a. Nedre Ono, Bærug-Eikenes	Vestfold	Larvik
7.	Østlandets skogkledte åstrakter/3		53	Maridalen/Blankvannsomr.	Oslo og Akershus	Oslo
			65	Varaldsskogen	Hedmark	Kongsvinger
		30		Ryghsetra	Buskerud	Nedre Eiker
8.	Østlandets silur- og innsjøbygder/3		51	Røysehalvøya	Buskerud	Hole
			60	Tingelstadhøgda	Oppland	Gran
			61	Balke-Lillo	Oppland	Østre Toten
9.	Østerdalene/1		66	Koppangøyene	Hedmark	Stor-Elvdal
10.	Nedre dalbygder i Oppland og Buskerud/1		50	Paradisgrenda	Buskerud	Rollag
11.	Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud/4		49	Uvdal Kirkebygd	Buskerud	Nore og Uvdal
			64	Sør-Fron - Hundorp - Frya	Oppland	Sør-Fron

		32	Leveld	Buskerud	Ål
		34	Heidal m/seteromr.	Oppland	Sel
12.	Dal- og fjellbygder i Telemark/2	45	Froland-Listog-Lii	Buskerud	Nore og Uvdal
		46	Hjartdal-Svartdal	Telemark	Hjartdal, Seljord
13.	Sørlandets dal- og heibygder/2	43	Rygnestad	Aust-Agder	Valle
		42	Salmeli	Vest-Agder	Kvinesdal
14.	Sør-Norges fjellskog/5	23	Synnerdalen	Sør-Trøndelag	Midtre Gauldal
		63	Bøverdalen	Oppland	Lom
		68	Vingelen	Oppland	Tolga
		15	Reinsbekksetra	Sør-Trøndelag	Oppdal
		29	Bondal	Telemark	Hjartdal
15.	Lågfjellsregionen i Sør-Norge/2	64	Grimsdalen	Oppland	Dovre
		67	Vangrøftdalen	Hedmark	Os
16.	Høgfjellsregionen i Sør-Norge/Ikke aktuell				
17.	Breregionen/Ikke aktuell				
18.	Heibygdene i Dalane/3	39	Sogndalsstranda og dalen oppover inkl. Ørslund (Dalane anorthositt-landskap)	Rogaland	Sokndal
		24	Tjensvoll/Mossige	Rogaland	Time
		15	Dyrskog	Rogaland	Bjerkreim
19.	Jærens slettebygder/2	41	Penne-Jarlberhssletta	Vest-Agder	Farsund
		23	Nese, Kattalandsvika	Rogaland	Klepp
20.	Kystbygder på Vestlandet/5	26	Runde-Nerlandsøy	Møre og Romsdal	Herøy
		27	Hoddevik og Fure	Sogn og Fjordane	Selje
		28	Utvær	Sogn og Fjordane	Solund
		36	Utsira (Ytre øylandskap)	Rogaland	Utsira
		18	Aines	Møre og Romsdal	Giske
21.	Ytre fjordbygder på Vestlandet/2	33	Lygra	Hordaland	Lindås
		37	Hodnefjell og Helland-BØ, Sør-Rennesøy (Kyst-og øylandskap i Ryfylke)	Rogaland	Rennesøy
22.	Midtre fjordbygder på Vestlandet/8	25	Norangs fjorden-Norangsdalen	Møre og Romsdal	Ørsta, stranda
		29	Hjellesetra (42)	Sogn og Fjordane	Eid
		34	Varaldsøy/Gjuvsandsliene	Hordaland	Kvinnherad
		35	Baroniet Rosendal m/Muradalen	Hordaland	Kvinnherad
		17	Jordalsgrenda	Møre og Romsdal	Giske
		19	Havrå	Hordaland	Osterøy
		20	Kikedalen	Hordaland	Fusa
		22	Vines m/omkringliggende områder	Hordaland	Ullensvang
23.	Indre Vestlandsbygder/6	22	Eikesdal-Øverås	Møre og Romsdal	Neset

			23	Romsdalen	Møre og Romsdal	Rauma
			24	Geirangerfjorden	Møre og Romsdal	Stranda
			30	Grindsdalen	Sogn og Fjordane	Leikanger
			31	Lærdal	Sogn og Fjordane	Lærdal
			32	Nærøyfjorden	Sogn og Fjordane	Aurland
			38	Klungtveit/Litlehamar (Dal- og heilandskap)	Rogaland	Suldal
24.	Vossabygdene/1		21	Ulvund (i 24?)	Hordaland	Voss
25.	Trøndelags og Nordmøres kystbygder/2		18	Sør-Smøla	Møre og Romsdal	Smøla
			19	Hustadvika-Atlantehavsvegen	Møre og Romsdal	Fræna,Eide,Averøy
26.	Fjordbygder i Møre og Romsdal/1		20	Tautra i Midsund	Møre og Romsdal	Midsund
27.	Trondheimsfjordens jordbruksbygder/1	43		Rotvoll	Sør-Trøndelag	Trondheim
28.	Dal- og fjellbygder i Sør-Trøndelag/4		17	Røros m/Småsetran	Sør-Trøndelag	Røros
			21	Grøvvassdraget	Møre og Romsdal	Sunnadal
		14		Sølandet	Sør-Trøndelag	Røros
		16		Nordmarka	Møre og Romsdal	Surnadal
29.	Nord-Trøndelags skog- og innlandsbygder/ Ingen, manglende registrering					
30.	Kystbygder i Helgeland og Salten/6		13	Engeløya, søndre del m(Kirketunet og øygarden)	Nordland	Steigen
			14	Bliksvær	Nordland	Bodø
			15	Skålvær	Nordland	Alstadhaug
		10		Lurøy gård	Nordland	Lurøy
		11		Nordvik	Nordland	Dønna
		12		Lånan	Nordland	Vega
31.	Kystbygdene i Lofoten og Vesterålen/1 Manglende reg.		12	Bleik	Nordland	Andøy
32.	Fjordbygder i Nordland og Troms/5 Manglende reg.		9	Ruovdasnjargga m/Mandalen	Troms	Kåfjord
			10	Trondenes	Troms	Harstad
			11	Borkenes-Voktor	Troms	Kvæfjord
		7		Finnestetta	Troms	Gratangen
		8		Blåfjell	Troms	Skånland
33.	Nordlands innlandsbygder/1 Manglende reg.		9	Osbygg	Nordland	Beiarn
34.	Indre bygder i Troms/Ingen, manglende reg.					
35.	Lågfjellsregionen i Nordland og Troms/Ingen, manglende reg.					
36.	Høgfjellsregionen i Nordland og Troms/Ikke aktuell					
37.	Kystbygdene i Troms/2		7	Flatvær	Troms	Karlsøy

			8	Grunnfarnes	Troms	Torsken
38.	Kyst- og fjordbygdene i Vest-Finnmark/4		5	Lille Lerresfjord m/gradient til fjellet	Finnmark	Alta
			6	Øra i Bergfjorden og Loppa	Finnmark	Loppa
		5		Skjærnes på Ingøya og Indre Gargo på Rølvøya	Finnmark	Måsøy
		5		Indre Survik på Seiland	Finnmark	Hammerfest
39.	Kyst- og fjordbygdene i Øst-Finnmark/5		3	Skallnes m/Skallelv	Finnmark	Vadsø
			4	Ytre Værnes	Finnmark	Gamvik
		3		Store Leirpollen	Finnmark	Tana
		4		Goarahat	Finnmark	Porsanger
		2		Hammingsberg	Finnmark	Båtsfjord
40.	Kystbygdene i Sør-Varanger/1		2	Skoltesletta i Neiden	Finnmark	Sør-Varanger
41.	Finnmarks dalbygder/Ingen, manglende reg.					
42.	Finmarksvidda/2		1	Anarjokka, Jorggastat, Geavgnoaivi, Basevuovde	Finnmark	Karasjok
		1		Galamitu	Finnmark	Kautokeino
43.	Varangerhalvøya/Ingen, prioritert. i fylket					

6. Virkemidler og forvaltning

6.1 Innledning

En rekke verdier og interesser av ulik karakter er knyttet til landbrukets kulturlandskap. Utvikling og ivaretagelse av verdiene styres derfor av flere virkemidler. En forsvarlig og bærekraftig forvaltning av kulturlandskapet er avhengig av helhetlig arealplanlegging og samordnet virkemiddelbruk. Det er ofte aktuelt å kombinere bruk av både økonomiske, juridiske og administrative virkemidler, og flere myndigheter og forvaltningsnivåer er derfor involvert.

Det sentrale utvalget vil presisere at kulturlandskapsforvaltningen krever et nært samarbeid mellom grunneiere og berørte myndigheter da det er grunneiernes bruk av arealene som er utslagsgivende for utviklingen av kulturlandskapet.

6.2 Virkemidler

Det er utarbeidet en oversikt over virkemidler av betydning for kulturlandskapet i vedlegg 8. Tabell 7 gir en summarisk oversikt over disse.

Landbruksmyndighetene forvalter de fleste økonomiske virkemidlene som i det alt vesentlige avsettes over jordbruksavtalen. **Miljøvernmyndighetene disponerer i mindre grad økonomiske virkemidler** med direkte betydning for kulturlandskapet. Både miljø- og landbruksmyndighetene forvalter lovverk som på forskjellig måte kan være av betydning for forvaltningen av kulturlandskapet. I tillegg står ulike administrative virkemidler sentralt som en følge av kompleksiteten av myndigheter og forvaltningsnivåer som er involvert.

Det sentrale utvalget vil spesielt påpeke at utarbeidelse av miljø- og ressursplaner både på det enkelte bruk og på kommune/grendenivå, vil stå sentralt i forbindelse med forvaltningen av kulturlandskaps-verdier.

På bakgrunn av erfaringer gjort i forvaltningen av kulturlandskapet, vil utvalget peke på enkelte uønskede virkninger som kan oppstå ved bruk av noen av dagens virkemidler.

Økonomiske virkemidler

Landbrukets økonomiske virkemidler har de seinere årene endret seg fra å være produksjonsavhengige til å i større grad bli produksjonsuavhengige. Sett fra et miljøsynspunkt vil dette i utgangspunktet være positivt. Det innebærer bl.a. større mulighet til økt vektlegging av miljøverdier. Rammene for landbruksmyndighetenes tilskuddsordninger som primært skal ivareta kulturlandskapshensyn, er økt de seinere årene, noe som vitner om myndighetenes intensjoner om økt innsats på dette feltet.

Landbruksmyndighetene er sektormyndighet og derfor hovedansvarlig for forvaltningen av landbrukets kulturlandskap. Landbruksmyndighetene disponerer derfor betydelige beløp til forvaltning av kulturlandskapet. Miljøvernmyndighetenes økonomiske virkemidler i tilknytning til kulturlandskap er derfor svært begrenset i forhold til hva landbruksmyndighetene disponerer. Foruten skjøtselsmidler til områder vernet i henhold til naturvernloven, disponerer miljøvernmyndighetene midler til kulturminner over Riksantikvarens budsjett. I tillegg er noe midler øremerket kulturlandskap over budsjettene til Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren.

Tabell 7. Oversikt over virkemidler av betydning for kulturlandskapet.

Ansvarlig myndighet	Landbruksmyndighetene	Miljøvernmyndighetene
Virkemiddel		
ØKONOMISKE	De generelle areal- og kulturlandskapstilskuddene	Tilskudd til friluftslivsformål
	Tilskudd til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap - herunder utprøving av områdetillegg	Tilskudd til fiskeformål
	Tilskudd til restaurering av freda og verneverdige bygninger i landbruket	Tilskudd til viltformål
	Kulturlandskapsmidler over Landbrukets utviklingsfond	Aksjon vannmiljø
	Investeringsstøtte til miljøtiltak i jordbruket	Skjøtsel av vernede områder
	Produksjonstillegg for seterdrift i fjellregioner	Tilskudd til kulturminneformål
	Prod.tillegg for dyrking av fôr i fjellet	
	Tilskudd til økologisk landbruk	
	Tilskudd til etablering av skog på jordbruksareal ute av drift	
	Tilskudd til endret jordbearbeiding	
JURIDISKE	Jordloven	Naturvernloven
	Jordskifteloven	Kulturminneloven
	Skogbruksloven	Forurensningsloven
		Plan- og bygningsloven
		Viltloven Friluftslivsloven
ADMINISTRATIVE/ HOLDNINGS- SKAPENDE	Samarbeid mellom myndigheter og grunneiere	
	Samarbeid kommunenivå mellom ulike etater og miljøvernkoordinator	
	Samarbeid på fylkesnivå mellom miljøvernavdeling og landbruksavdeling hos fylkesmannen samt fylkeskommunens kultureat og planavdeling samt samisk kulturminnevern	
	Kulturlandskapsgruppa i fylkene bestående av representanter fra naturvern-, landbruks- og kulturminnemyndigheter samt landbruksorganisasjonene	
	Tiltaksrettede miljø- og ressursplaner på bruks-og/eller kommune/grende nivå, som skal trekke opp hovedlinjene for landbruksmyndighetenes areal- og ressursforvaltning	
	Informasjon - særlig viktig å rette mot bøndene	

Når det gjelder landbruksmyndighetenes eksisterende tilskuddsordninger, vil det sentrale utvalget bemerke at ikke alle ordningene i tilstrekkelig grad bidrar til at målsettingen om ivaretagelse av kulturlandskapsverdier blir oppnådd. Dette kan dels skyldes utformingen av regelverk og manglende kontrollrutiner, dels at ulike virkemidler kan motvirke hverandre. Selvom miljøhensyn er innarbeidet i de ulike forskriftene, er det ikke gitt at praktiseringen av dem gir optimal effekt for kulturlandskapet. Det er dessuten behov for koordinering av alle tilskuddsordninger som på ulik måte påvirker kulturlandskapet. Det vises forøvrig til anbefalingene gitt av arbeidsgruppen nedsatt av Landbruksdepartementet for å vurdere tilskuddsordningen til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap og utrede prøveopplegg for områdetillegget som en del av denne tilskuddsordningen, der det bl.a. heter: **"at det er behov for å samle kunnskap om virkningen av areal- og kulturlandskapstilleggene. Det gjelder både forvaltningsmessige sider (dispensasjoner, reaksjoner ved brudd m.m.) og virkningen i kulturlandskapet"**

Enkelte verdifulle kulturlandskapstyper faller også utenfor eksisterende tilskuddsordninger ved at de ikke oppfyller kravene til å være tilskuddsberettiget. Dette kan f.eks være arealer som er tatt ut av drift eller gårdsbruk som er for små til å omfattes av tilskuddsordningene.

Det sentrale utvalget har følgende kommentarer til enkelte av tilskuddsordningene:

Det generelle areal- og kulturlandskapstillegget er et av de viktigste virkemidler innenfor kulturlandskapsforvaltningen og gis etter størrelsen av dyrket areal på bruket. Ordningen kan imidlertid føre til negative konsekvenser for kulturlandskapet. Det kan f.eks være attraktivt å øke brukets dyrkningsareal enten ved nydyrking eller ved å fulldyrke overflatedyrket jord og gjødslet beite, eller ved å gjødsle tidligere ugjødslet beite. For kulturlandskapet er dette forringende først og fremst med tanke på det biologiske mangfoldet, men også med hensyn på landskapsmessige verdier. Særlig er gjødsling av tidligere ugjødslet beite- og slåttemark uheldig og fører nærmest til en irreversibel forringelse av det biologiske mangfoldet.

Tilskuddet til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap gis til gårdsbruk i ordinær drift og skal bidra til å bevare og bruke kulturminner, fremme tilgjengelighet og opplevelseskvalitet, bevare og utvikle biologisk mangfold og holde gammel kulturmark i hevd. Det er imidlertid viktig å være klar over at biologiske- og kulturhistoriske verdier som er knyttet til gamle kulturmarker og driftsformer ofte kan falle utenfor gårdsbruk i ordinær drift. Størsteparten av tilskuddsmidlene viser seg dessuten å tjene kulturminner, tilgjengelighet av gammel kulturmark, **mens tiltak for å fremme biologisk mangfold utgjør en betydelig mindre andel.** Dette kan bl.a. skyldes manglende informasjon og kunnskap om biologisk mangfold og kjennskap til områder med interessant artsmangfold.

Områdetillegget som inngår i tilskuddet til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap skal utprøves i 1994. Målet for områdetillegget er å stimulere til samordning av kulturlandskapstiltak og tilpasninger mellom flere grunneiere/ gårdsbruk. Dette skal bidra til å sikre helheten og ønsket landskapsutvikling i større områder som ikke er dekket opp gjennom de spesielle kulturlandskapstilskuddene som er gitt til enkeltbruk. Det er ennå for tidlig å vurdere hvordan denne ordningen vil virke i praksis, men det sentrale utvalget viser til den evalueringen Landbruksdepartementet gjennomfører i løpet av prøveperioden og understreker viktigheten av at også biologiske verdier blir ivare tatt på en forsvarlig måte gjennom ordningen.

Tilskudd til restaurering av fredete og bevaringsverdige bygninger i landbruket gis over jordbruksavtalen til gårdsbruk i drift. Erfaringene med ordningen er i det alt vesentlige gode, men det bør foretas nærmere koordinering med andre tilskuddsordninger og det bør utvikles mer konkrete planer i forbindelse med søknadene.

Kulturminnemyndighetenes tilskudd og tiltak i forbindelse med freda og verneverdige bygninger og anlegg bidrar til ivaretagelse av verdier i jordbrukslandskapet. 85% av de ca 2150 vedtaksfredete bygningene i landet befinner seg på gårdsanlegg, dessuten befinner en vesentlig andel av de automatisk fredete kulturminnene, som gravhauger og helleristninger, seg i jordbrukslandskapet. Midlene som kulturminnemyndighetene forvalter blir derfor i hovedsak benyttet i forbindelse med landbrukets kulturlandskap. **Rammene for tilskuddsordningene er imidlertid svært begrenset og står ikke i forhold til behovet for støtte til områder som faller utenom landbrukets tilskuddsordninger.** Det er viktig at det legges en helhetstankegang til grunn ved bruk av alle tilskuddsmidler i kulturminneforvaltningen og samordning med aktuelle virkemidler på landbrukssiden står sentralt.

Det sentrale utvalget vil understreke at selv om landbruksmyndighetene disponerer betydelige midler i tilknytning til kulturlandskapsforvaltningen er det behov for løpende vurdering av både tilskuddsrammer og utforming og praktisering av regelverket. Når det gjelder midlene som miljøvernmyndighetene pr. i dag disponerer, vil utvalget understreke at de ikke er tilstrekkelige for å sikre forsvarlig forvaltning av det biologiske mangfoldet og kulturminneverdiene som er knyttet til kulturlandskapet.

Juridiske virkemidler

Både landbruks- og miljøvernmyndighetene forvalter lovverk som er av stor betydning for utviklingen av kulturlandskapet. Miljøvernmyndighetene forvalter plan- og bygningsloven som gir rammer for vesentlige deler av planlegging og arealbruk. Videre er både naturvernloven, kulturminneloven og viltloven av betydning i forvaltning av kulturlandskapet. Forurensningsloven gjennom sine forskrifter bl.a. når det gjelder spredning av husdyrgjødsel og bakkeplanering, vil også kunne påvirke kulturlandskapet. På landbrukssiden er det i første rekke jordloven og skogbruksloven som er sentrale, men også jordskifteloven kan være viktig i kulturlandskaps-sammenheng. I forslaget til ny jordlov (Ot.prp. nr 72 (1993-94) er miljøhensyn bl.a. innarbeidet i formålsparagrafen.

Planlegging etter Plan- og bygningsloven skal legge til rette for samordning av statlig, fylkeskommunal og kommunal virksomhet og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser og utbygging. Loven skal ivareta natur- og kulturminnevern hensyn sammen med andre arealbruksformål. Loven er et godt redskap til ivaretagelse av kulturlandskapsverdier hvis kommunen selv har vilje til å bruke den. Sammenliknet med særlov gir plan- og bygningsloven kommunen ofte større innflytelse og dermed trolig bedre motivasjon for en framtidig god kulturlandskapsforvaltning. Det kan i denne forbindelse vises til tidligere prosjekt i regi av Nordisk ministerråd hvor det er beskrevet metode for beskrivelse av hele kommunens areal for deretter å kunne foreta en samlet landskapsvurdering. Det er imidlertid å bemerke at de biologiske verdiene i landskapet ikke er tilstrekkelig innarbeidet i denne modellen.

Det sentrale utvalget vil understreke at det er viktig at kommunene blir ansvarliggjort i kulturlandskapsforvaltningen, og at kulturlandskap innarbeides i arealplanleggingen på lik linje med andre interesser. Det understrekes videre at plan- og bygningsloven er helt sentral når det gjelder forvaltning av kulturlandskapet, og videre forvaltning av områdene er avhengig av kommunens vilje til å håndheve vedtatte planer og bestemmelser.

Siden kulturlandskapsverdiene vanligvis best ivaretas i et levende kulturlandskap vil vern av kulturlandskap ved hjelp av miljøforvaltningens juridiske virkemidler bare være aktuelt i spesielle tilfeller. Det finnes imidlertid særlige verdifulle områder som ikke er i bruk og som bare vil kunne ivaretas gjennom vern etter lovverket samt skjøtsel. Det er foreløpig for tidlig å uttale seg om i hvilken grad kulturminnelovens nye hjemmel for fredning av kulturmiljøer vil virke inn i denne forbindelse.

Det sentrale utvalget mener det er behov for å vurdere om naturvernloven og kulturminneloven er egnet for vern av spesielt verdifulle kulturlandskap og i hvilken grad eksisterende verneforskrifter for etablerte verneområder sikrer kulturlandskapsverdier i de tilfellene det er aktuelt.

Administrative virkemidler

Verken lovverk eller økonomi alene er tilstrekkelig til å sikre en forsvarlig forvaltning av kulturlandskapet. Uten et godt samarbeid med grunneiere og mellom ulike etater og forvaltningsnivåer, vil det være vanskelig å finne fram til gode forvaltningsmodeller for kulturlandskapet. I denne forbindelse står utarbeidelse av tiltaksrettede miljø- og ressursplaner helt sentralt. Miljø- og ressursplanene er bl.a. ment å skulle bidra til et mer miljøriktig landbruk og bedre ressursforvaltning, bedre samordning av veiledning, virkemiddelbruk og ulike planer som legges for gårdsdriften og øke kompetansen hos veiledere og bønder i miljøspørsmål. Det er viktig at det etableres saksbehandlingsrutiner på både kommune- og fylkesnivå som sikrer medvirkning fra både landbruks-, miljø- og planmyndigheter, og det forutsettes at kulturlandskapsgruppene i fylkene følger opp mandatet gitt av Landbruksdepartementet og Miljøverndepartementet. Videre står informasjon sentralt i kulturlandskapsforvaltningen, særlig er det et udekket behov overfor bøndene.

Det sentrale utvalget bemerker at informasjon bør utarbeides av landbruksorganisasjonene, landbruks- og miljøvernmyndighetene i fellesskap, og den bør være av høy faglig kvalitet. Informasjonen bør i størst mulig grad knyttes opp mot miljø- og ressursplaner på gårdsnivå slik at bøndene kan anvende kunnskapen direkte i planleggingen. Det bør dessuten vurderes om det er behov for en sentralt plassert informasjonskoordinator innenfor miljøforvaltningen.

6.3 Resultatkontroll

Virkemidlenes effekt på kulturlandskapsverdiene må kunne etterprøves. Det må derfor utvikles et system for tilstandsovervåking og resultatkontroll for å sikre at fastsatte mål for kulturlandskapspolitikken nås på en mest mulig kostnadseffektiv måte. Rutinene som utvikles må vise hva som i realiteten skjer med verdiene både kvantitativt og kvalitativt, ute i kulturlandskapet. Resultatkontrollen må kunne avdekke i hvilken grad virkemidlene sikrer at kvalitetene i kulturlandskapet utvikles eller opprettholdes. Landbruks- og Miljøverndepartementet har gitt faginstanser i oppdrag å utvikle metoder for resultatkontroll og tilstandsovervåking, samtidig som det foregår et arbeid i Nordisk regi som skal belyse problemstillingen. Det ligger utenfor utvalgets mandat å gå nærmere inn i problematikken.

Det sentrale utvalget vil understreke viktigheten av at det pågående utviklingsarbeidet fører fram til metoder som gjør det mulig å foreta resultatkontroll og tilstandsovervåking innenfor kulturlandskapet både kvantitativt og kvalitativt.

6.4 Forvaltning

6.4.1 Mål for forvaltningen av verdifulle kulturlandskap

Det er et mål å utvikle, samtidig som en ivaretar og vedlikeholder kulturlandskapet slik at variasjonsrikdommen, det historiske og kulturhistoriske perspektivet og det biologiske mangfoldet sikres. I vid forstand må en fremme bærekraftig utvikling av landskapet, der naturgitte, kulturskapt og estetiske verdier ikke går tapt, og der nye verdier blir skapt som en del av prosessen.

For å sikre de viktigste biologiske/økologiske, kulturhistoriske og rekreasjonsverdiene i kulturlandskapet kreves det at en nærings- og miljøpolitisk helhetstenkning får gjennomslag ved forvaltningen av land-

skapet. Det er imidlertid helt sentralt at grunneierne selv gjennom informasjon og motivering deltar i denne prosessen.

Landbrukets kulturlandskap er blitt til gjennom virksomheten i landbruket i gammel og ny tid. Vedlikehold av kulturlandskap er avhengig av et levende og livskraftig jordbruk. Hensynet til livsmiljøet og til vår egen kulturarv krever på den andre siden at vi tar vare på verdiene i landskapet på forsvarlig vis. Ivaretagelse av verdiene og trygging av fortsatt drift og bærekraftig grunnlag blir dermed to sider av samme sak.

Et kulturlandskap er ikke statisk, men er alltid i en dynamisk utviklingsprosess og endres etter naturens skiftninger og nye vilkår for økonomi og drift. Kulturlandskapet kan derfor ikke ivaretas ved å drive det som museum, bortsett fra enkelte helt spesielle tilfelle med særpregete historiske landskap eller kulturmarkstyper.

Det sentrale utvalget vil understreke at for å kunne bevare og forvalte kulturlandskapet må en ha tilstrekkelig kunnskap om kulturlandskapets verdier og skjøtselskunnskap om hvordan verdiene på best mulig måte kan ivaretas. Den kunnskap som finnes i ulike fagmiljøer må derfor tilføres ansvarlige forvaltningsmyndigheter, grunneiere og almenheten. Kunnskapen som trengs for en framtidrettet forvaltning av kulturlandskapsverdiene er imidlertid mangelfull og det er behov for videre forskning som bidrar til å forbedre den. Det bemerkes at arbeidet med nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap har bidratt til å spre kunnskap ved å fokusere på kulturlandskapets kompleksitet og mangfold og behovet for å se helheten i landskapsforvaltningen. Et viktig bidrag er også formuleringen av verdikriterier som kan være et felles vurderingsgrunnlag for en helhetlig forvaltning.

6.4.2. Strategier for forvaltning

Rammevilkårene i norsk landbruk har vekslet sterkt i tid og i forskjellige deler av landet. Det er derfor behov for å legge opp til ulike og fleksible strategier som kan tilpasses og formes etter lokale forhold. Tre innfallsvinkler kan danne basis for utforming av slike strategier:

1. Aktiv landskapspleie

En rekke landskapspleietiltak som vil være av betydning både for det biologiske mangfoldet, det kulturhistoriske og for det rent estetiske i landskapet, kan settes ut i verk uten større kostnader, men det krever omtanke og retningslinjer for den daglige driften. I endel tilfelle dreier det seg ikke om store arealer, men om smale linjedrag som bryn og vegetasjonsbelter, steingarder, bekkedar m.m. Den økonomiske gevinsten en kan få ved å fjerne slike innslag samsvarer ofte dårlig med kostnadene, men det kan spares store miljøverdier ved å la dem stå. Nyere landbrukspolitiske virkemidler i Norge tar sikte på å bevare og utvikle slike innslag i landskapet.

Andre typer tiltak, særskilt skjøtsel som vanskelig kan innpasses i ordinær drift, eller som fordyrer driften, krever økonomiske støtteordninger. Dette gjelder f.eks pleie av hagemark og naturlige slåtteenger der disse ikke lenger kan drives som en del av den ordinære driften.

Bygningsmiljøer og kulturminner utgjør endel av det totale landskapsbildet på samme måte som økologiske elementer, og må derfor ivaretas og forvaltes i samme grad som de andre landskapselementene.

I tillegg er det av betydning å slå fast at det jordbrukslandskap som formes av dagens landbruk også skal gi rom for naturens egne livsformer, virke attraktivt og skape trivsel. I mange vestlige land stilles

det krav til landskapspleie for trafikk og industrianlegg. Slike krav bør være like selvfølgelige for produksjonsarealene i landbruket.

2. Flerbruk - friluftsliv

Mange byer og tettsteder ligger omgitt av jordbruksareal med liten tilgang på naturområder og utmark som kan gi plass for friluftsliv i nærmiljøet. Betydningen av friluftsliv nær stedene der folk bor, er godt dokumentert gjennom forskning og en rekke utredninger. Mulighetene for å gjøre jordbrukslandskapet tilgjengelig har vært framholdt lenge og i St. meld.nr 40 (1986-87) om friluftsliv er det gitt tilrådning om kommunale sti- og løypenett gjennom kulturlandskapet. Ofte kan slike stinett gjøres istand ved enkle midler langs kantsoner og linjedrag med små kostnader. Erfaring fra Norge og utlandet viser at ved tilrettelegging for ferdsel, reduseres ulempene som friluftslivsfolk påfører bøndene.

Velferdsøkningen som samfunnet får ved at kulturminner og natur i jordbrukslandskapet blir tilgjengelig for opplevelse og læring, kommer skoleverket til gode. Natur- og miljøundervisningen er gitt prioritet i dagens skole og vil utvilsomt også gi positiv effekt gjennom økt forståelse og respekt for landbrukets oppgaver i samfunnet.

Tilrettelegging for friluftsliv og skolebruk i attraktive og verdifulle kulturlandskap der det er aktivt jordbruk, vil gi relativt små uttelling for samfunnet sett i forhold til kostnadene ved sikring eller erverv av friluftslivsområder. Offentlig tilskudd til nødvendig skjøtsel i slike områder vil også ha beskjedent omfang, sett i forhold til den omfattende skjøtselsinnsats som selve jordbruksdriften står for.

3. Kulturlandskapet som ressurs for næringsutvikling

Verdifullt kulturlandskap blir ofte framstilt som problem og belastning på praktisk jordbruksdrift og offentlige budsjetter. Flere forhold taler for at saken heller burde sees fra motsatt vinkel. Kulturlandskapets betydning for steds karakter og identitet, som bærebjelke i vår kulturarv og som trivselsgrunnlag, er stadig framholdt i utredninger og erklæringer.

Et slikt utgangspunkt kan lede i flere retninger. For det første er det viktig å peke på at et trivelig og opplevelsesrikt landskap gir viktig basis for positivt bolig- og arbeidsmiljø. Dette kommer i første rekke bøndene selv til gode, men er også et viktig innkast i konkurransen med andre om etablering av nye arbeidsplasser. Det er klare tendenser til at kulturmiljø og trivsel i omgivelsene får økende betydning som verdigrunnlag og valgfaktor i tiden som kommer. Det vil neppe være klokt av en bygd som eier slike verdier å spille dem fra seg.

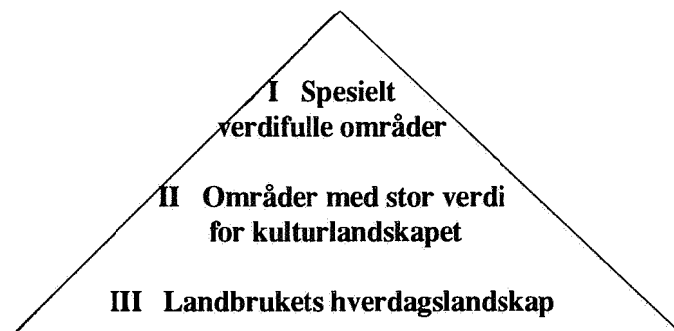
Den direkte betydning av attraktivt, og særpreget kulturlandskap som ressurs for næringsutvikling er gjort tydelig gjennom internasjonalt reiseliv. Hverken Alpene eller de norske dalbygdene ville kunne vekke den samme interesse innen turismen hvis jordbruket skulle forsvinne fra områdene. Vestlandsfjordene uten gårder og bønder, ribbet for de unike frukthagene i kontrast til bre og fjell, ville neppe trekke internasjonale cruiseskip på samme måte som nå.

Kulturlandskap som ressurs for småskala reiseliv som er lokalstyrt; bygdeturisme, et aktivum som kan gi landbruket flere ben å stå på, samtidig som virksomheten kan gi positive utslag sosialt og kulturelt for bygda. En viktig forutsetning er at verdiene i kulturlandskapet blir anerkjent og tatt hånd om på forsvarlig måte. Ikke minst kan det her finnes mulighet for meningsfull bruk av den store kapital av gamle hus som finnes i mange bygder.

Tradisjonelt kulturlandskap som produksjonsressurs behøver å bli løftet fram i lyset. Interessen for alternativ jordbruksproduksjon er voksende. Markedsnisjene for spesialprodukter vil utvilsomt bli flere i årene framover. I det naturnære kulturlandskapet som ennå finnes i de mer marginale strøk av landet, ligger potensial for å få fram rene naturprodukt som det kan bli etterspørsel etter. Tiltak i enkelte norske geitebygder, med nytting av utmark på tradisjonell måte er et eksempel. Småskalajordbruk under gode klima- og jordbunnsforhold kan også få en ny framtid. Norges verdifulle kulturlandskap bør bli vurdert både ut fra kreative synsvinkler, og ut i fra et europeisk perspektiv, med mulighet for videre utvikling snarere enn passivt vern.

6.4.3. Forvaltningsmodeller for de prioriterte områdene

Som påpekt i tidligere utarbeidet veiledningsmateriale er det tatt utgangspunkt i følgende tredeling av kulturlandskapet:

De nasjonalt prioriterte områdene faller i hovedsak innenfor kategori I og II. Utarbeiding av forvaltningsmodeller for de enkelte områdene er avhengig av områdenes kvaliteter, hvilken bruk de er påvirket av og hvilket trusselbilde de er utsatt for. Landskapet gjenspeiler langt på vei hvordan områdene er brukt gjennom tidene. På bakgrunn av det materialet som foreligger, er det ikke mulig for det sentrale utvalget å foreslå konkrete forvaltningsmodeller for hvert enkelt av de prioriterte områdene. Etter utvalgets vurdering må de enkelte fylker være ansvarlig for at det nå utarbeides forvaltningsplaner, og at det settes inn virkemidler som sikrer kulturlandskapsverdiene i de prioriterte områdene. De fylkesvise kulturlandskapsgruppene må spille en sentral rolle i dette arbeidet og det forutsettes at kulturlandskapsgruppene tilføres nødvendig kompetanse for at dette arbeidet kan utføres på en forsvarlig måte.

Det er viktig at **forvaltningsplanene for de større sammenhengende områdene** blir detaljerte nok til å konkret fange opp de enkelte biologiske og kulturhistoriske verdiene/ landskapselementene. Disse må få en faglig forsvarlig skjøtsel/oppfølging, og økonomiske virkemidler m.v. må brukes på en måte som gjør en slik innstas realistisk og ikke til en belastning for den enkelte grunneier. I denne sammenhengen mener det sentrale utvalget at det vil være hensiktsmessig å utarbeide forvaltningsplaner for et eller flere **modellområder**, f.eks. et eksempelområde for hver av de nedenstående 5 kategoriene (disse kan da være retningsgivende for fylkene ved utarbeidelse av forvaltningsplaner for de andre prioriterte områdene og for kulturlandskaps-forvaltningen generelt).

Som et utgangspunkt for videre vurdering av virkemiddelbruk i de utvalgte områdene, har det sentrale utvalget funnet det hensiktsmessig å foreta en femdeling av områdetyper på bakgrunn av dagens bruk i områdene:

1. Områder under utbyggingspress/tettstedsnære områder med aktivt jordbruk
2. sammenhengende områder med aktivt jordbruk
3. områder preget av tradisjonell drift/gamle driftsformer f.eks små areal i kyststrøkene
4. områder med ekstensiv drift, f.eks tradisjonelle beiteområder, seterområder
5. nedlagte/fracflyttede områder.

Det vil være behov for forskjellig virkemiddelbruk i de ulike områdetypene. Det er imidlertid viktig å være klar over at i mange av de prioriterte områdene som synliggjøres her kan det være en mosaikk av alle de 5 områdetypene, dvs en kompleksitet av både verdier og bruk som kan gjøre det nødvendig å kombinere ulike typer virkemidler. Det gis derfor her en grov oversikt av hva som sannsynligvis vil være de mest typiske virkemidlene innenfor de ulike områdekategoriene, avhengig av hvilke trusler mot kulturlandskapsverdiene som synes mest aktuelle:

1. **Tettstedsnære områder med kulturhistoriske verdier og biologisk mangfold har stor betydning for mange mennesker i friluftslivs-, og rekreasjonssammenheng. Kulturlandskapet i slike områder vil i mange tilfeller være truet av nedbygging og videre tettsteds-utvikling samt slitasje som følge av friluftsliv og rekreasjon. Ved vurdering av virkemiddelbruk og forvaltning i slike områder må det legges vekt på opprettholdelse av landbruksdrift, og tilrettelegging for friluftsliv og rekreasjon. Utbygging som berører kulturlandskapsverdiene må unngås. Etter det sentrale utvalgets vurdering har kommunene et sentralt ansvar for slike områder ved at de gjennom bruk av Plan- og bygningsloven i den kommunale planprosessen sikrer ivaretagelse av kulturlandskaps-verdiene. Foruten landbruksmyndighetenes kulturlandskapsstilskudd og eventuelle kulturminnetilskudd, kan friluftslivs-, vilt- og fiskefondsmidler for sikring av tilrettelegging m.v. være aktuelt i slike områder.**
2. **I sammenhengende områder med aktivt landbruk er kulturlandskapsverdiene avhengig av opprettholdelse av landbruksdriften. Driftsendringer som f.eks. intensivering eller nedlegging av driften vil kunne føre til uønskede endringer i kulturlandskapet både når det gjelder den biologiske siden og bygningsmassen. Forvaltningen av slike områder må derfor sikre en aktiv og bærekraftig jordbruksdrift som fører til en positiv utvikling og ivaretagelse av kvaliteter innenfor kulturlandskapet. Det må iverksettes tiltak som vil fremme eller ivareta elementer i kulturlandskapet som ikke ivaretas på tilstrekkelig måte gjennom ordinær drift. Etter det sentrale utvalgets vurdering er det først og fremst landbrukets spesielle kulturlandskapsstilskudd som står sentralt i slike områder. Disse bør koordineres med økonomiske tilskuddsordninger fra kulturminnemyndighetene der det er aktuelt. Både vilt- fiske og friluftslivmidler kan også være aktuelt innenfor slike områder.**
3. **Områder preget av tradisjonell drift og gamle driftsformer er ofte rike på kulturminner og rommer gjerne også stort biologisk mangfold. De botaniske verdiene i slike områder er avhengig av at de tradisjonelle driftsformene opprettholdes. Omlegging av driften og kanskje økt bruk av gjødsel og plantevermidler vil føre til store endringer i det biologiske mangfoldet. Det er ofte små bruk som er preget av tradisjonell drift og gamle driftsformer, noe som gjør at de pga størrelsen kan falle utenfor landbrukets ordinære tilskuddsordninger. Nedlegging vil føre til gjengroing, tilplanting eller kanskje omdisponering til fritidseiendommer, noe som fra en kulturlandskapsvinkel kan være uheldig. Slike områder er etterhvert sjeldne og de få som er igjen er viktige å ivareta på en forsvarlig måte. Av landbruksmyndighetenes økonomiske tilskuddsordninger, vil etter det sentrale utvalgets oppfatning, områdetillegget få en sentral plass i slike områder. Dette bør koordineres med de økonomiske støtteordninger miljøvernmyndighetene har mulighet for å bidra med. Dersom enkelte bruk ikke tilfredsstiller kravene til støtte fra landbruksmyndighetene, bør det vurderes nøye om det kan gis dispensasjon. Det bør videre vurderes om områdene innehar kvaliteter som kan være aktuelle i forbindelse med vern som kulturmiljøer etter kulturminnelovens § 20. Kommunenes bruk av plan- og bygningsloven er viktig for å hindre omdisponering til fritidseiendommer.**

4. **Områder med ekstensiv drift** omfatter bl.a større beiteområder og seterområdene. Tilsvarende som for områder preget av tradisjonell drift/gamle driftsformer er områder preget av ekstensiv drift svært sårbare for driftsendringer, noe som i første rekke vil gå utover de økologiske forholdene. Det er derfor også her viktig at driftsformene opprettholdes. **Bruk av virkemidler antas i de fleste tilfeller å være tilsvarende som for områder preget av tradisjonell drift og gamle driftsformer.**
5. **Nedlagte/raflyttede områder** bærer preg av tidligere tiders driftsformer. I slike områder vil det i første rekke være aktuelt med skjøtselstiltak for å hindre gjengroing av områdene. I den grad det er aktuelt å bruke juridiske virkemidler for ivaretagelse av kulturlandskapsverdier, vil det være mer aktuelt i denne områdekategorien framfor i områder hvor det foregår drift. **Dersom det er helt spesielle kulturhistoriske eller økologiske verdier, kan det være aktuelt å vurdere bruk av kulturminneloven eller naturvernloven. Det sentrale utvalget vil imidlertid understreke at ivaretagelse av kulturlandskapsverdier først og fremst bør skje gjennom bruk av økonomiske og administrative virkemidler framfor å gjøre bruk av lovverket.**

Generelt vil det sentrale utvalget bemerke at skjøtselstiltak i praksis er en utfordring både med hensyn på gjennomføring og økonomi. Etter det sentrale utvalgets oppfatning bør de prioriterte områdene først og fremst forvaltes ved bruk av eksisterende virkemidler. Det pekes imidlertid på behovet for større økonomiske ressurser til skjøtsel, særlig innenfor miljøvernforvaltningen. Det vil være glidende overganger mellom de ulike områdekategoriene, og kompleksitet av verdier og bruk innen områdene gjør samordnet virkemiddelbruk nødvendig. Utvalget vil understreke at kommunene og bruk av plan- og bygningsloven ved siden av landbrukets økonomiske virkemidler står sentralt innenfor alle de nevnte områdekategoriene. Miljøvernmyndighetenes virkemidler, både de økonomiske og juridiske er også i større eller mindre grad aktuelle i alle kategoriene.

7. Litteratur

Braae et al. 1988. Fuglefaunaen på konventionelle og økologiske landbrug. Miljøprosjekt nr.102. Miljøstyrelsen. København.

Emmelin et al. 1990. Landbrukspolitikk og miljø. Landbruksforlaget.

Elven, R. 1994. Evaluering av "Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap, biologisk del. Rapport etter oppdrag fra: Direktoratet for naturforvaltning. Botanisk hage og museum, Univ. i Oslo.

Emmelin og Brusewitz 1985. Det forandelige landskapet Utveckling och framtidsbilder. LTs forlag. Stockholm.

Frisvoll, A. & H. H. Blom 1992. Trua moser i Norge med Svalbard; raud liste. NINA Utredning 42:1-55. Trondheim.

Gillebo, T. 1990. Jordbruksareal i Norge. Utvikling og marginalisering. Miljøverndepartementet.

Hald A. B. & Reddersen J. 1990. Fugleføde i kornmarker, insekter og vilde planter. I Solheim, R. 1993. Endringer i kulturlandskapet. Betydningen for pattedyr og fugl. Rapport nr 8/93. Fylkesmannen i Hedmark.

Haagvar, S. 1993. Insektene i kulturlandskapet. I Sandaas, red. Våre sårbare kulturlandskap, med eksempler fra Maridalen. Oslo kommune og Østlandske naturvernforening.

Jones, M. 1991. Vedlegg 3: Kulturlandskapet - begrepsdrøfting. I Miljøhensyn i jordbrukets kulturlandskap. Måldokument for NLVF/NMFs forskningsprogram om kulturlandskap 1991-1995. NLVF-publikasjon 4/91. Ås.

Naturmiljøet i tall 1994. Universitetsforlaget. Oslo.

NIJOS 1993a. Landsskognaktseringen 1991-92. Rogaland. Norsk Institutt for Jord- og skogkartlegging. Ås.

NIJOS 1993b. Landskapsregioner i Norge. Kart M 1: 2000 000. Vedlegg til rapport: Landskapsregioner i Norge, beskrivelser. Norsk Institutt for Jord- og skogkartlegging. Ås.

NLVF 1989. Ny landbrukspolitikk for 1990-åra. Innstilling frå utval sett ned av Norsk bonde- og småbrukarlag. Utredning nr. 85.

Norderhaug, A. 1988. Urterike slåttenger i Norge, rapport fra forprosjekt. Økoforskutredning 1988.3.

Nordiske Minsterråd 1977. Naturgeografisk regioninndeling av Norden.

Nordiske Minsterråd 1987. Natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen 1 og 2. Miljørapport 1987:3.

Solheim, R. 1989. Artsmangfold og økosystemer i kulturlandskapet. Landbrukspolitisk utredning. Arbeidsrapport 12.

8. Vedlegg

Vedlegg 1. Oversikt over utgitt materiale i prosjektet

Fase 1. Forarbeid:

- * Direktoratet for naturforvaltning 1992. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Folder.
- * Direktoratet for naturforvaltning 1992. Del 1. **Generelt om prosjektet. Kriterier. Metodeopplegg. Fase 1. Forarbeid. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. M/spørreskjema til kommunene.**

Fase 2. Registrering:

- * Elven, R. og Norderhaug, A. 1992. Del 2. Håndbok for feltregistrering -viktige vegetasjonstyper i kulturlandskapet, **Nord-Norge**. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Norsk institutt for naturforskning.
- * Jordal, J.B. 1993. **Sopp er ålreit**. Sopp som indikator på verdifulle beite- og slåttemarkar. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Direktoratet for naturforvaltning.
- * Kielland-Lund, J. 1992. Del 2. Håndbok for feltregistrering -viktige vegetasjonstyper i kulturlandskapet, **Øst-Norge**. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Norsk institutt for naturforskning.
- * Kielland-Lund, J., Norderhaug, A., Pedersen, O., Sævre, R. og Åsen, P.A. 1993. Del 2. Håndbok for feltregistrering -viktige vegetasjonstyper i kulturlandskapet, **Agder**. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Direktoratet for naturforvaltning.
- * Moen, A. Norderhaug, A. og Skogen, A. 1993. Del 2. Håndbok for feltregistrering -viktige vegetasjonstyper i kulturlandskap, **Midt-Norge**. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Direktoratet for naturforvaltning.
- * Norderhaug, A. 1992. Del 2. Håndbok for feltregistrering -**omfang og skjema**. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Norsk institutt for naturforskning.
- * Skogen, A. 1992. Del 2. Håndbok for feltregistrering -viktige vegetasjonstyper i kulturlandskapet, **Vest-Norge**. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Norsk institutt for naturforskning.

Fase 3. Rapportering:

- * Direktoratet for naturforvaltning 1993. Del 3. Rapportering. EDB-systemet Kulturlandskap. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap.
- * Direktoratet for naturforvaltning 1993. Del 3. **Rapportering -vurdering, klassifisering, prioritering og virkemiddel**. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap.

Direktoratet for naturforvaltning 1994. Del 4. **Sluttrapport** fra det sentrale utvalget. Verdifulle kulturlandskap i Norge. Mer enn bare landskap! Vurdering og virkemiddel. Tilråding. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. (Her)

Vedlegg 2. Kriterier for utvelgelse av verdifulle kulturlandskap (fra hefte del 1)

Følgende kriterier karakteriserer verdifulle kulturlandskapsverdier, både utifra biologisk/økologiske og kulturhistoriske verdier:

1. Kontinuitet

Området har verdi gjennom at tradisjonelle driftsformer er holdt i hevd gjennom kontinuerlig drift, og med kontinuitet i byggeskikk og bosettingsmønster, samt hevd av andre kulturspor. Det betyr bl a at området har spesiell agrarhistorisk verdi (N/K).

2. Representativitet

Området utgjør en godt eksempel for det typiske i regionen, fylke eller landsdel,- både når det gjelder bosettingsmønster, driftsformer, kulturmarkstyper og bebyggelse/andre faste kulturminner (N/K).

3. Særpreget

Områder med særegenheter som forsterker (evt. avviker fra) det typiske i regionen, fylke eller landsdel,- med stor egenverdi (N/K).

4. Sjeldenhet

Områder som rommer trua arter og kulturmarkstyper (vegetasjonstyper, biotoper) og sjeldne kulturlandskapselement (bebyggelse, grøftesystem, veier m.m.) (N/K).

5. Mangfold

Områder med mange forskjellige kulturmarkstyper (naturtyper, restbiotoper) og kulturminner, samt rik flora og fauna (stor artsrikdom og individantall). Områder med stor historisk dybde. (N/K).

6. Inngrep/påvirkning

Områder som i seinere tid ikke har vært utsatt for negative inngrep og negativ påvirkning som f.eks. ulike større inngrep i landskapet, kraftlinjer, bakkeplanering, bekkelukking, gjødsling og kalking av "naturlige" slåtte- og beitemarker, gjengroing, tilplanting, uheldig byggeskikk/ombygging m.m. (N/K).

7. Helhetlig landskap

Områder som utgjør et komplett og velbevart miljø som ikke er ødelagt av inngrep i seinere tid, men har beholdt sine biologiske og kulturhistoriske kvaliteter (N/K).

De mest verdifulle områdene er de som tilfredstiller alle disse kriteriene, både utifra biologisk/økologiske og kulturhistoriske verdier.

For ytterlig å kunne skille mellom verdifulle kulturlandskaper brukes følgende oppfylte/ikke oppfylte støttekriterier (øvrige verdier):

8. Verdi for friluftsliv, tilgjengelighet og tettstedsnærhet

Områder som ofte er besøkt, ligger nært et tettsted eller lignende.

9. Størrelse

Større område vil kunne ha større verdi, bl a fordi karakteristiske kulturmarksarter har større mulighet for å overleve i et stort område.

10. Hevd, tilstand

Områder som er godt i hevd vil medføre mindre omkostninger på opprettholdelse enn et område som er påvirket av ulike inngrep, i forfall eller gjengrodd.

11. Undersøkelses/forskningsvirksomhet, pedagogisk verdi

Områder der det forgår eller har foregått kulturlandskapsforskning/undersøkelser, samt som egner seg som studieobjekt eller for "annen formidling".

12. Skjønnhet/estetisk verdi

Områder med spesielt tiltalende landskapsbilde.

13. Symbol- og identitetsverdi

Områder som har vært (evt. er) en inspirasjonskilde for bildende kunst, musikk, litteratur, spesielle historiske handlinger eller lignende, - områder med spesiell verdi for stedstilhørighet, lokal eller etnisk identitet i dag.

Vedlegg 3. Hovedkategorier av landskap (fra hefte del 1)

2.4. Hovedkategorier av særlige verdifulle landskap, utdyping

Det er umulig å sette opp et kriteriesett og en inndeling av verdifulle landskap som er eksakt og ikke gir rom for, til en viss grad, ulike tolkninger. Ikke minst fordi kulturlandskapet er forskjellig i ulike deler av Norge er dette vanskelig.

Hovedkategoriene av landskap gir et bilde av hva som menes med verdifulle kulturlandskap,- de ulike kriteriene som et område vurderes i forhold til, vil måtte ha ulikt innhold alt etter hvor en befinner seg i landet. En nærmere avklaring rundt dette vil bli gitt i Fase 2 (kurset).

I. Representative/typiske landskap

Område som gir typiske eksempel på tradisjonsfast primærnæringsvirksomhet og bosettingsmønster i distrikt, fylke eller landsdel,- det som er vanlig eller dagligdags. Ofte vil disse landskapstypene idag være sjeldne.

Biologiske kvaliteter knyttet til typiske driftsformer som kjennetegner regionen, distrikt, fylke eller landsdel er tilstede (N).

Bebyggelse, bosettingsmønster, driftsformer og områdebruk og evt. andre kulturminnelementer typisk for regionen som avspeiler det karakteristiske, er tilstede (K).

Området gir indentitet og er representativt for de sosiale og økonomiske forhold i en epoke.

Vekt legges på:

Kontinuitet og helhetlig landskap (krit. 1 og 7). Områder der tradisjoner er holdt i hevd gjennom ubrutt drift fram til nå og der byggeskikk og bosettingsmønster har sitt regionale preg i behold.
Områder typiske for en bestemt epoke (krit. 2). Eksempler kan finnes bl a i bureisingsgrender fra tidlig 1900-tall.

Områder representative for gamle driftsformer (krit. 2). Dette kan gjelde både for områder som fortsatt er i drift og for steder som er nedlagt og i forfall.

Kriteriene 1, 2 og 7 er utslagsgivende.

II. Særprega landskap.

Omfatter landskap som er unike, enestående, har stor egenverdi, og som ofte er truet, knyttet f.eks. til spesielle driftsformer eller er som et resultat av særegne naturforhold i utgangspunktet.

Kan være områder som avviker fra regionens, fylkets eller landsdelens typiske karakterdrag, men kan også være særprega landskap som også er representative. Sistnevnte vil kunne være områder som har "en høy intensitet", dvs at de typiske særdragene er forsterket, og derfor gir området et særpreg i forhold til andre representative områder i regionen.

Omfatter kulturpåvirkete naturtyper som er sjeldne og trua regionalt eller nasjonalt, som f.eks. naturlige slåtteeenger og enkelte typer beitehager (N/K).

Omfatter også områder som inneholder andre trua biotoper, vegetasjonstyper og arter knytta til kulturlandskapet (N).

Omfatter også områder med sjeldne eller trua kulturlandskapselement som eldre og særegen bebyggelse o.a. (K).

Vekt legges på: **særpreg og sjeldenhet (krit. 3, 4).**

Kriteriene 3 og 4 er utslagsgivende.

III. Mangfold- landskap med stor artsrikdom og variasjon

Omfatter områder med svært rik flora og/eller fauna, og varierte naturtyper (N).

Omfatter landskap med stor variasjon av kulturmarkstyper av vekslende alder med stor historisk dybde (N/K).

Har kulturhistorisk innhold/mangfold fra ulike tidsbolker og etniske grupper: fornminner, stort innslag av kulturspor som rydningsrøyser, broer, steingjerder, variert bebyggelse, med ulike typer av brukshus (utmarkshus, løer, naust, e-hus m.m.) og våningshus (K).

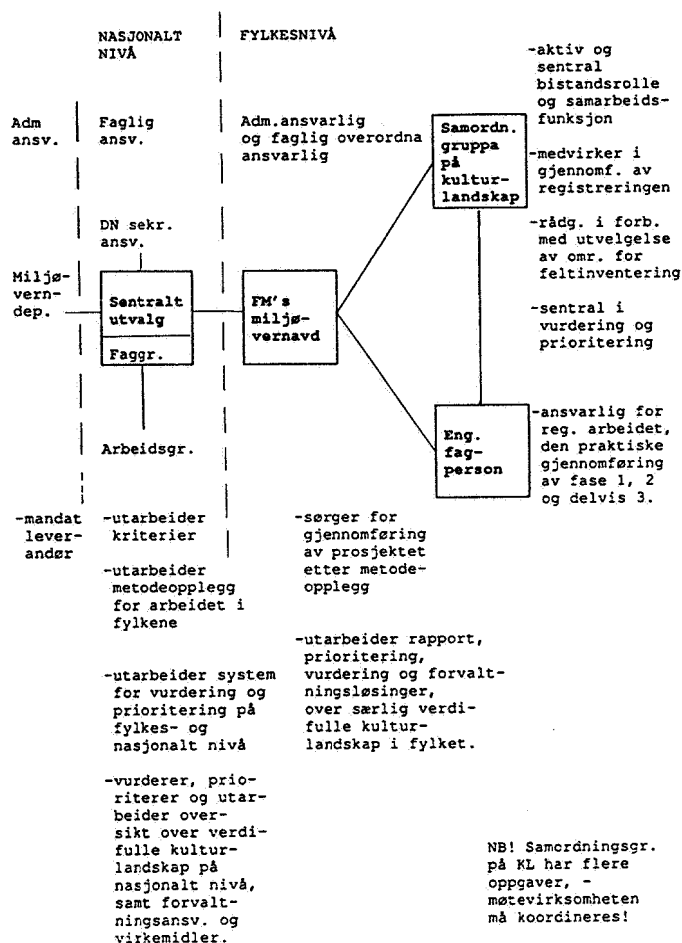
Et variasjonsrikt landskap med mange restbiotoper og innhold av kulturminner, ofte mosaikkpreget (N/K).

Vekt legges på: **kontinuitet og mangfold (krit. 1, 5).**

Kriteriene 1 og 5 er utslagsgivende.

Vedlegg 4. Organisering av prosjektet (fra hefte del 1)

Følgende figur viser organisering, ansvarsforhold og oppgaver til aktørene i prosjektet:

Vedlegg 5. Skjema for feltregistrering (fra hefte del 2)

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap Skjema for registrering av kulturmarkstyper og kulturminner i jordbrukslandskapet

side
1

Identifikasjon av området

Områdenr.:

Fylke _____ Kartblad ØK _____ (M711) _____
 Kommune _____ Koord. ØK _____ (M711) _____
 G.nr./b.nr. _____ H.o.h. _____
 Lokalitet _____ Flybildnr. _____
 Vegetasjonsregion nordboreal
 mellomboreal
 sørboreal
 boreonemoral
 Foto nr. _____ Film nr. _____
 Dato for invent. _____
 Inventert av _____

Eier _____
 Bruker _____
 Areal _____
 Andre opplysninger _____

Oversiktlig beskrivelse av området

Området er

i bruk delvis i bruk ikke i bruk

kulturhistorisk

svært interessant
 interessant
 mindre interessant

botanisk/økologisk

svært interessant
 interessant
 mindre interessant pga
 interessant etter restaurering

bartreplanting
 gjengroing
 sterk kunstgjødsling
 inngrep
 annet

For områder som vurderes mindre interessante i forhold til botanisk/økologiske verdier må en vurdere om en skal avbryte den videre registrering og utfylling av skjemaet i denne registreringsfasen. Dette er begrunnet i årets feltsongs innretning mot disse spesielle verdiene.

Hvilke kulturmarkstyper finnes i området?

_____ Delområdenr.: <input type="text"/>	_____ Delområdenr.: <input type="text"/>
_____ Delområdenr.: <input type="text"/>	_____ Delområdenr.: <input type="text"/>
_____ Delområdenr.: <input type="text"/>	_____ Delområdenr.: <input type="text"/>
_____ Delområdenr.: <input type="text"/>	_____ Delområdenr.: <input type="text"/>

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap Skjema for registrering av kulturmarkstyper og kulturminner i jordbrukslandskapet

side
2

Beskrivelse av kulturmarkstype/Delområde nr.:

Områdenr.:

Innmark Areal åpent Dekning av busker og trær 0-25%
 Utmark størrelse i mål: _____ buskritt (prosent av arealet) 25-50%
 (avgrenses på kartbladet) tresatt 50-75%
 75-100%

Viktige busk-/treslag _____ Styva trær _____

Markvegetasjon Fuktighetsgrad Åpent vann Næringsinnhold
 stort innslag av tørr innen området rik
 urter/urte­dominert frisk grensende opp til området middels
 grasdominert fuktig stillestående fattig
 lyngdominert våt rennende

Helningsforhold Eksposisjon
 flatt N SØ V
 hellende terreng NØ S NV
 bratt Ø SV

Vegetasjonstyper (se veiledning) _____

Viktige arter _____

Eventuell forekomst av nitrogenarter _____

Nåværende bruk

slått beite med gjengroing pga gjødsling
 torving hest ikke i bruk kunst
 brenning ku redusert bruk natur
 pleying sau _____
 lauving/rising geit
 rein

Bruken forandret

_____ år (hvis kjent -evt. beskriv)

Tidligere bruk (hvis kjent)

slått beite med gjødsling
 torving hest kunst
 brenning ku natur
 pleying sau
 lauving/rising geit
 rein

Landskapsendringer knyttet til moderne drift

grøfing
 planting av bartre annet
 planering
 bekkelukking
 veianlegg
 annet

Fauna _____

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap
Skjema for registrering av kulturmarkstyper og kulturminner i jordbrukslandskapet

side
3

Kulturminner i landskapet

Delområde nr.:

Områdenr.:

Bebyggelse • hus og murer og tufter etter hus (gårdsbebyggelse, seteranlegg, sommerfjøs, utløer, hytter, koier etc)
Andre kulturminner i jordbrukslandskapet • rydningsreys, bakke-, støttemur, terrassering • vanningsanlegg • åkerrein, åkerkant, andre dyringsspor • sti, vei, gutu, geil • steingard, gjerde • bru, klopp
Andre kulturminner i utmark og fjell • stakkestang • jakt-, fiskebu, heller, faste innretninger • fangstanlegg, dyregrav • gamle/gammetuft, reingjerde • grop etter jernvinningsanlegg, kull eller tjeremile • steinbrudd, massetak
Kulturminner knyttet til vann- og vassdrag • mølle, kvern, sag • vannkraftanlegg • demning, dam • kanal, elveforbygning, sluse • tømmerfløtingsanlegg • brygge, naust, båtste
Tilstand vedlikeholdssituasjon for kulturminner
Brukt av ulike etniske grupper (norsk, samisk, finsk)

92

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap
Skjema for registrering av kulturmarkstyper og kulturminner i jordbrukslandskapet

side
4

Vurdering av området (botaniske/økologiske og kulturhistoriske verdier) Områdenr.:

Kontinuitet
Representativitet
Særpreg
Sjeldenhet
Mangfold
Inngrep/påvirkning
Helhetlig landskap
Verdi for friluftsliv, tilgjengelighet og tettstedsnærhet
Størrelse
Hevd, tilstand
Undersøkelser-, forskningsvirksomhet, pedagogisk verdi
Skjønnhet, estetisk verdi
Symbol- og identitetsverdi

Vedlegg 6. Fylkesvise kart over prioriterte områder i noen av fylkene

Vedlagte kart er hentet fra fylkesrapportene i Finnmark, Nordland, Sør-Trøndelag, Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland, Vest-Agder, Buskerud, Vestfold, Oslo og Akershus, Hedmark.

Finnmark

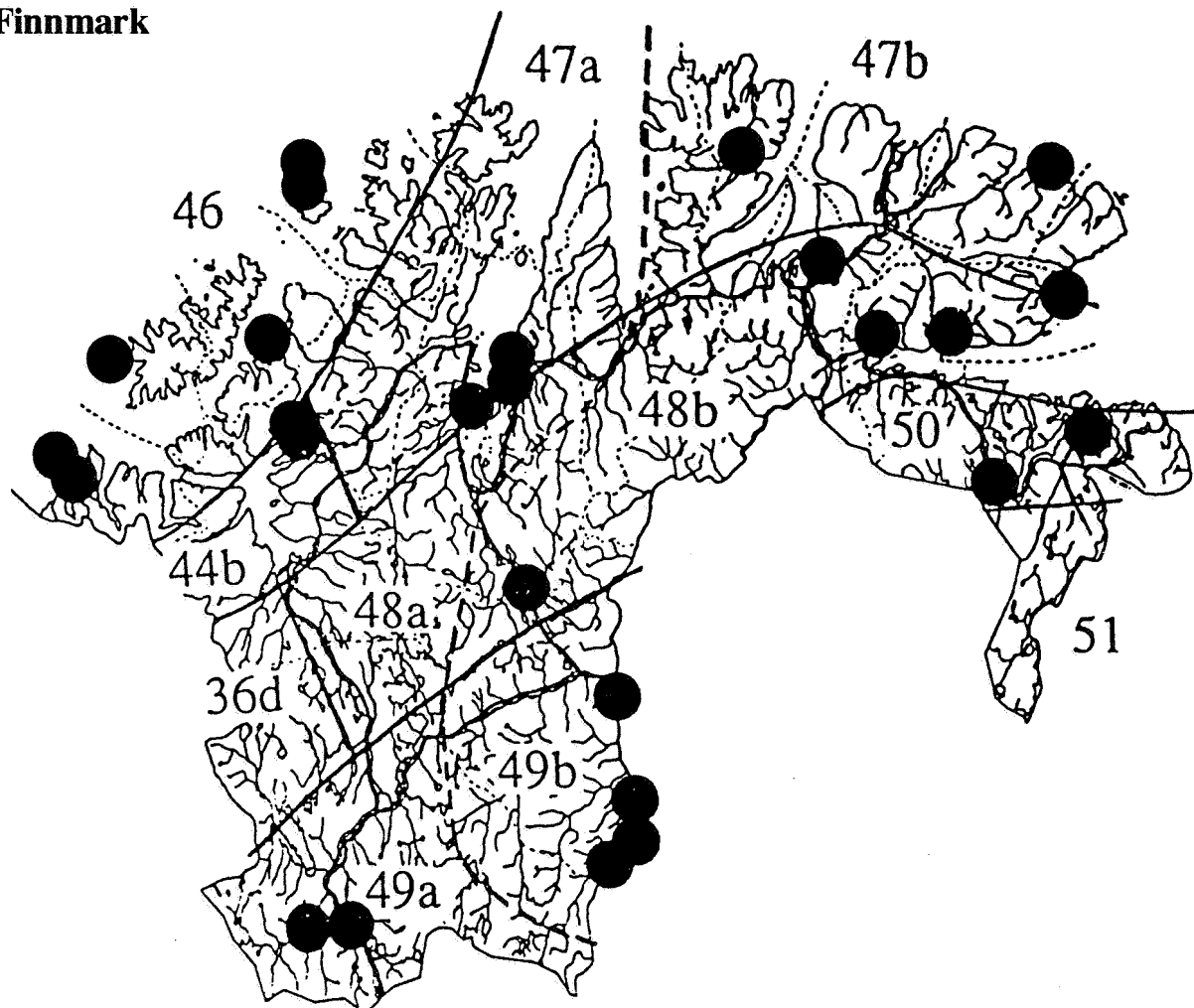
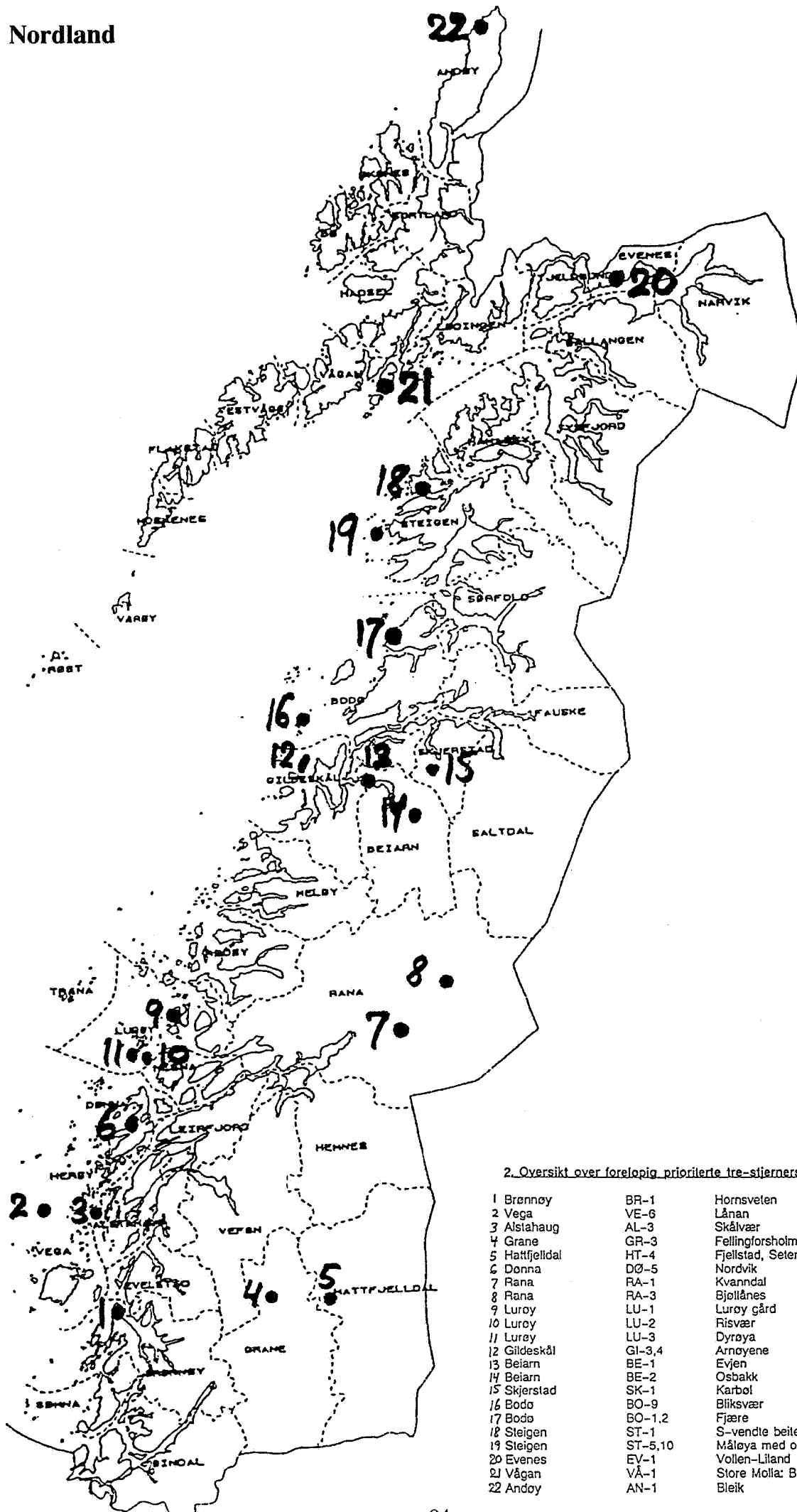

Fig. 2. Geografisk fordeling av særlig verdifulle kulturlandskap (klasse 1) på de natur-geografiske regionene i Finnmark. / Geographical distribution of very valuable cultural landscapes (class 1) in Finnmark.

2. Oversikt over foreløpig prioriterte tre-stjerners-områder, totalt 22 lokaliteter

1 Brennoy	BR-1	Hornsveten
2 Vega	VE-6	Lånan
3 Aislahaug	AL-3	Skålvær
4 Grane	GR-3	Fellingforsholmen
5 Hattfjellidal	HT-4	Fjellstad, Seterdalen
6 Donna	DØ-5	Nordvik
7 Rana	RA-1	Kvanndal
8 Rana	RA-3	Bjøllånes
9 Lurøy	LU-1	Luroy gård
10 Lurøy	LU-2	Risvær
11 Lurøy	LU-3	Dyrøya
12 Gildeskål	GI-3,4	Arnøyene
13 Beiarn	BE-1	Evjen
14 Beiarn	BE-2	Osbakk
15 Skjerstad	SK-1	Karbøl
16 Bodø	BO-9	Bliksvær
17 Bodø	BO-1,2	Fjære
18 Steigen	ST-1	S-vendte beitelier, Engeloysa
19 Steigen	ST-5,10	Måløya med omliggende øyer
20 Evenes	EV-1	Vollen-Liland
21 Vågan	VÅ-1	Store Molla: Brettesnes-Haversand
22 Andøy	AN-1	Bleik

Sør-Trøndelag

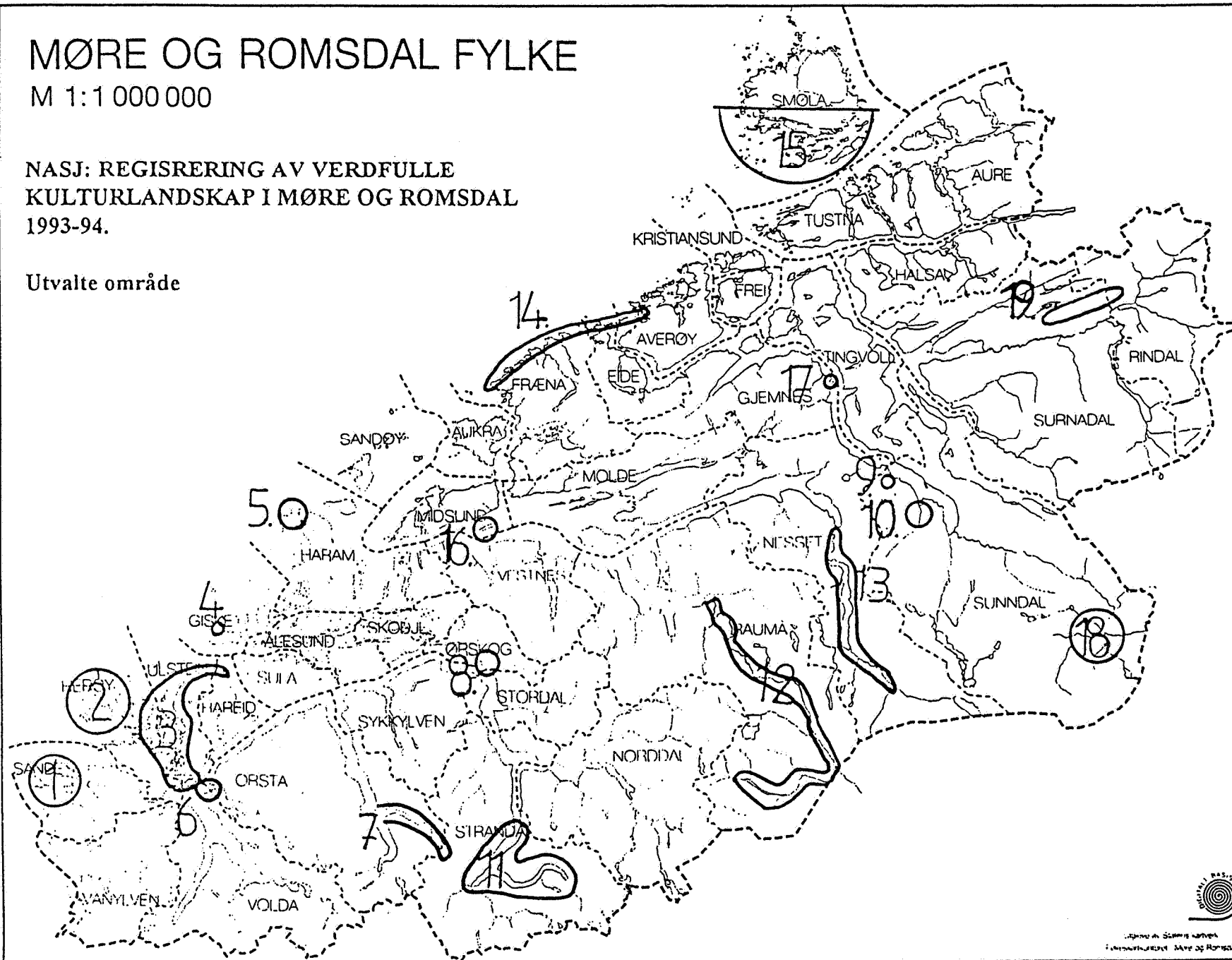
1. Fjølåsen
2. Vålåskardet
3. Seterdalen i Bua's dalføre
4. Reinsbekksetra
5. Valseidet
6. Gussøya
7. Skårøya
8. Kårholtåsen
9. Austvasslia
10. Lavollen - Tunga
11. Høstad
12. Rotvoll
13. Nyplassen
14. Garberg
15. Jorlia
16. Korssjøen
17. Sølendet
18. Småsetran
19. Tjernvollen

MØRE OG ROMSDAL FYLKE

M 1:1 000 000

NASJ: REGISTRERING AV VERDFULLE
KULTURLANDSKAP I MØRE OG ROMSDAL
1993-94.

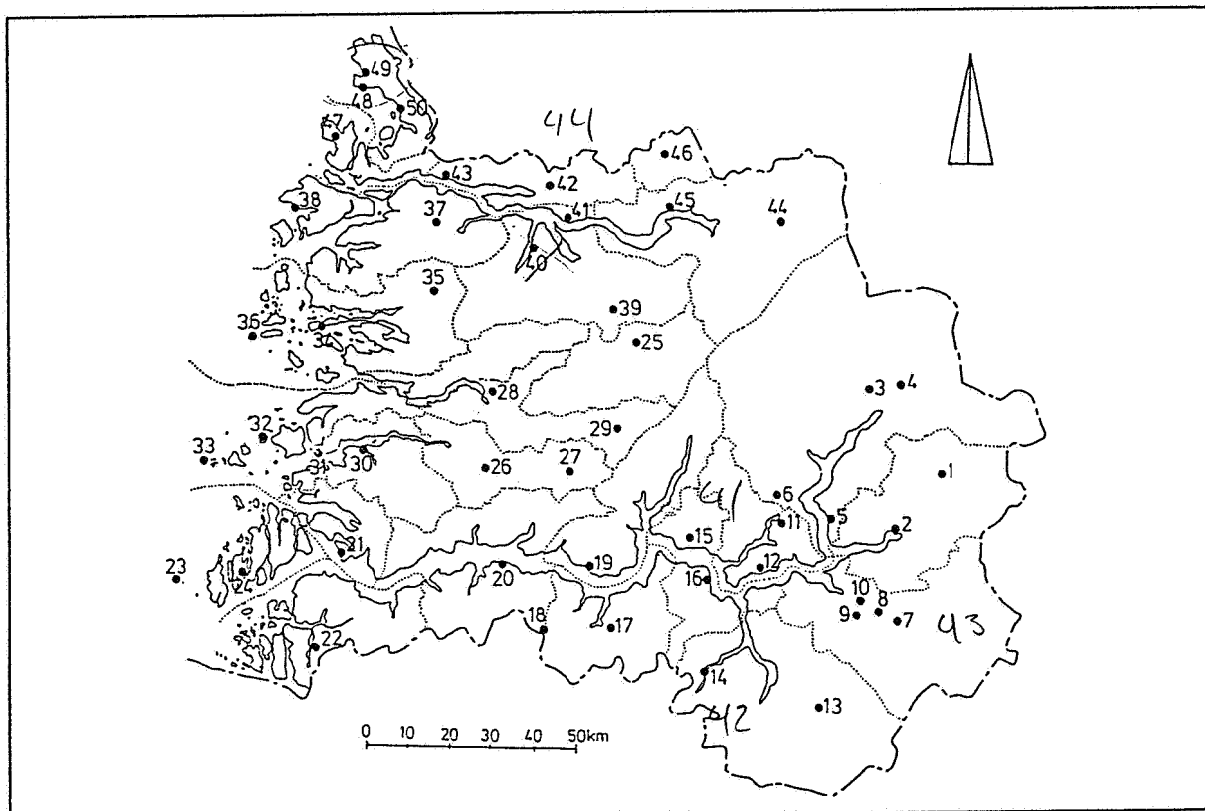
Utvalgte område

UTVALDE OG SÆRLEG VERDFULLE KULTURLANDSKAPSOMRÅDE I MØRE OG ROMSDAL.

Område	Kommune	Stikkord
<u>Landskapsregion 20: Vestlandets kystbygder.</u>		
1. Sandsøy, Riste	Sande	Kystlandskap.
2. Runde, Nerlandsøy	Herøy	Beitelandskap.
3. Fjordlandskapet i Herøy, Ulstein og Hareid	Herøy, Ulstein, Hareid.	Kystlandskap.
4. Alnes	Giske	Beitelandskap m.m.
5. Skuløy, Haramsøy, ytre	Haram	Beitelandskap m.m.
<u>Landskapsregion 21: Vestlandets ytre fjordbygder.</u>		
6. Raudøya, Eiksund m.m.	Ørsta, Herøy, Ulstein.	Samansett småskala landskap.
<u>Landskapsregion 22: Vestlandets midtre fjordbygder.</u>		
7. Norangsfjorden-Norangsdalen	Stranda	Fjord- og seterdrift
8. Dyrkorn	Stordal	Heilskapeleg industri-samfunn.
9. Jordalsgrend	Sunnadal	Beitebakkar, slátte-eng.
10. Øksendal	Sunnadal	Heilskapeleg bygde-landskap.
<u>Landskapsregion 23: Indre vestlandsbygder.</u>		
11. Geirangerfjorden.	Stranda	Fjord- og fjellgards-miljø.
12. Romsdalen.	Rauma	Dalføre med storslagen natur og harmonisk kulturlandskap med lang historie.
13. Eikesdal-Øverås	Neset	Særprega landbruks-landskap. Kjent p.g.a. Mardalsfossen, for prod. av hasselnøtter, pila alm, rik vegetasjon.
<u>Landskapsregion 25: Trøndelags og Nordmøres kystbygder.</u>		
14. Hustadvika-Atlantehavsvegen.	Fræna, Eide, Averøy.	Kystlandskap
15. Øyer på Sør-Smøla.	Smøla	Øybruk
<u>Landskapsregion 26: Fjordbygder i Møre og Trøndelag.</u>		
16. Tautra	Midsund	Øy med heilskapeleg kulturlandskap.
17. Gangnat	Gjemnes	Einerbakke.
<u>Landskapsregion 28: Dal- og fjellbygder i Sør-Trøndelag.</u>		
18. Grønvassdraget. (Svisdal, Jenstad, Hafsås og Røymo)	Sunnadal	Fjellgardar, seter-grender.
19. Nordmarka	Surnadal	Fjellgardar.

Sogn og Fjordane

Figur 2.
Lokalisering av de 50 prioriterte områdene i Sogn og Fjordane.

PRIORITERTE OMRÅDER

1. Område 01. Utladalen	26. Område 26. Birkeflet
2. Område 02. Seim-Årdalstangen	27. Område 27. Hov
3. Område 03. Mørkisdalen	28. Område 28. Fossen
4. Område 04. Ormelid	29. Område 29. Grønning
5. Område 05. Feigum-Urnes	30. Område 30. Livra-Tysse
6. Område 06. Hafslo	31. Område 31. Mortensbakke-Helle
7. Område 07. Borgund-Sæltun	32. Område 32. Tviberg
8. Område 08. Stuvane	33. Område 33. Sandøya
9. Område 09. Munningen av Tynjadalen	34. Område 34. Krokane
10. Område 10. Hauge-Molde	35. Område 35. Grøndalen
11. Område 11. Barsnes-Dal-Helgaseta	36. Område 36. Kinn
12. Område 12. Haukåsen	37. Område 37. Myklebustsetra-Vikasetra
13. Område 13. Aurlandsdalen	38. Område 38. Grotle
14. Område 14. Nærøyfjorden	39. Område 39. Myklandstølen-Kandalstølen-Nesstølen
15. Område 15. Grindsdalen	40. Område 40. Osmundnes
16. Område 16. Lauvsnes-Vigdalen	41. Område 41. Åse
17. Område 17. Indre Lee	42. Område 42. Hjellesetra
18. Område 18. Stølsheimen	43. Område 43. Haus
19. Område 19. Linde	44. Område 44. Storesetra
20. Område 20. Skultestranda	45. Område 45. Faleide-Utigard
21. Område 21. Sætevika-Stallen	46. Område 46. Grendadalen
22. Område 22. Molde-Slengesol	47. Område 47. Kvalheim-Revvik-Kråkenes
23. Område 23. Utvær	48. Område 48. Fure
24. Område 24. Steinsund	49. Område 49. Hoddevik
25. Område 25. Paulen	50. Område 50. Liset.

Nasjonalt bør oppmerksomheten særlig konsentreres til følgende 10 områder:

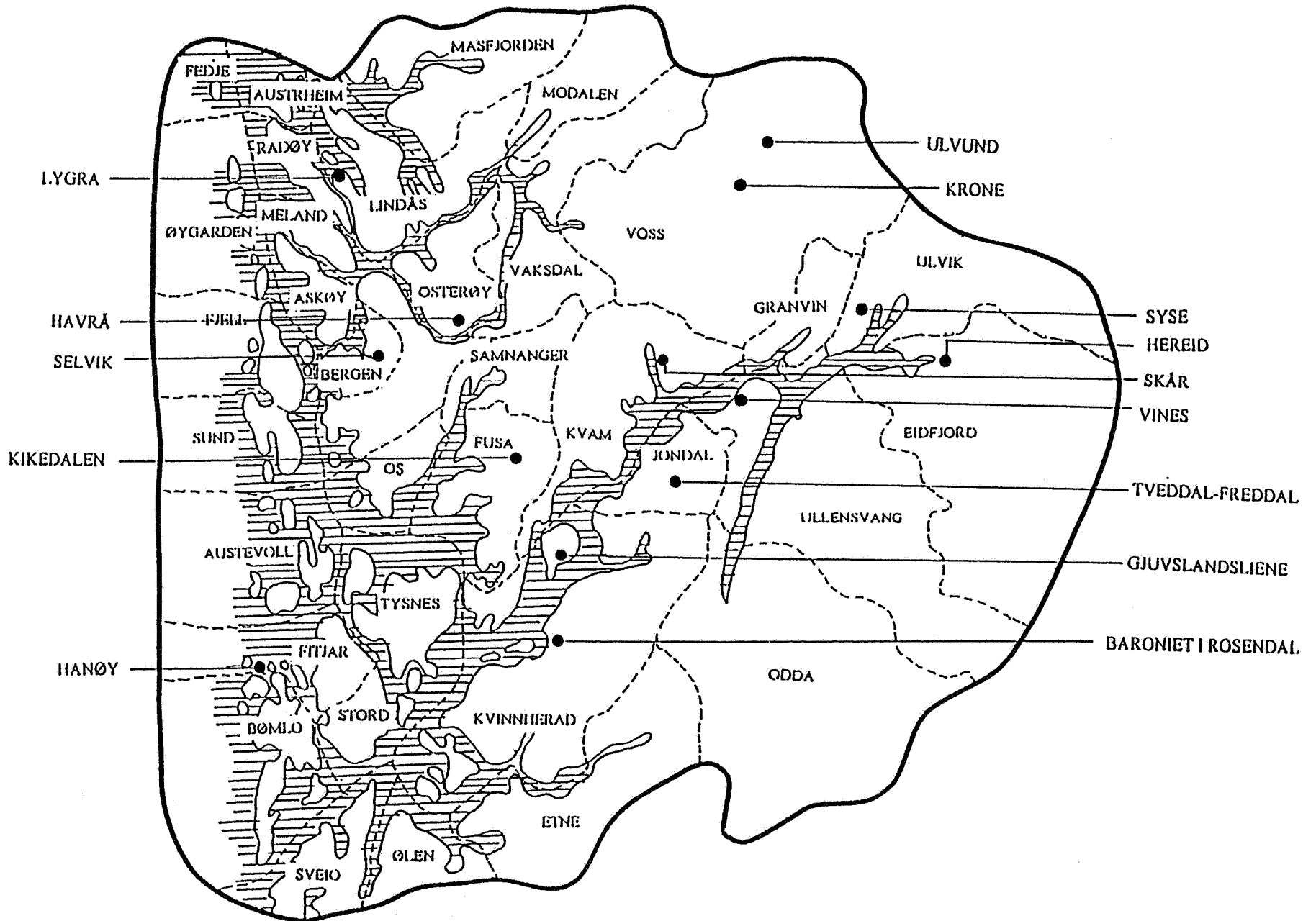
1.) **Utvær** i Solund kommune, 2.) **Tviberg** i Askvoll kommune og 3.) **Hoddevik og Fure** i Seljé kommune som representanter for KYSTKULTURLANDSKAPET.

4.) **Nærøyfjorden** i Aurland kommune, 5.) **Grindsdalen** i Leikanger kommune og 6.) **Faleide-Utigard** i Stryn kommune som eksempler på FJORDKULTURLANDSKAPET.

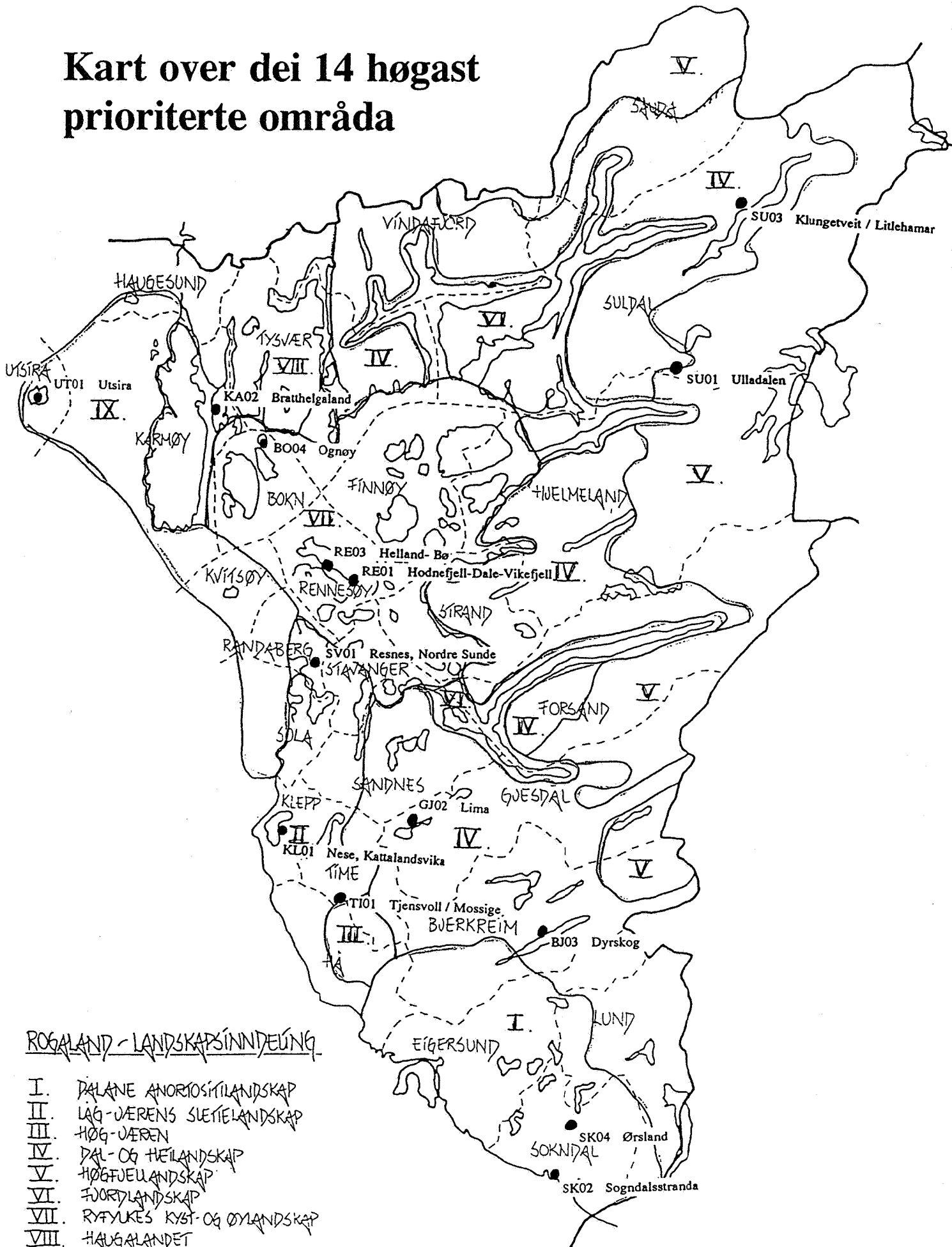
7.) **Midtre Lærdal** i Lærdal kommune, 8.) **Hafslo-bygda** i Luster kommune og 9.) **Utladalen** i Årdal kommune som representanter for DALKULTURLANDSKAPET,

og 10.) **Hjellesetra** i Eid kommune som representerer FJELLKULTURLANDSKAPET.

Hordaland

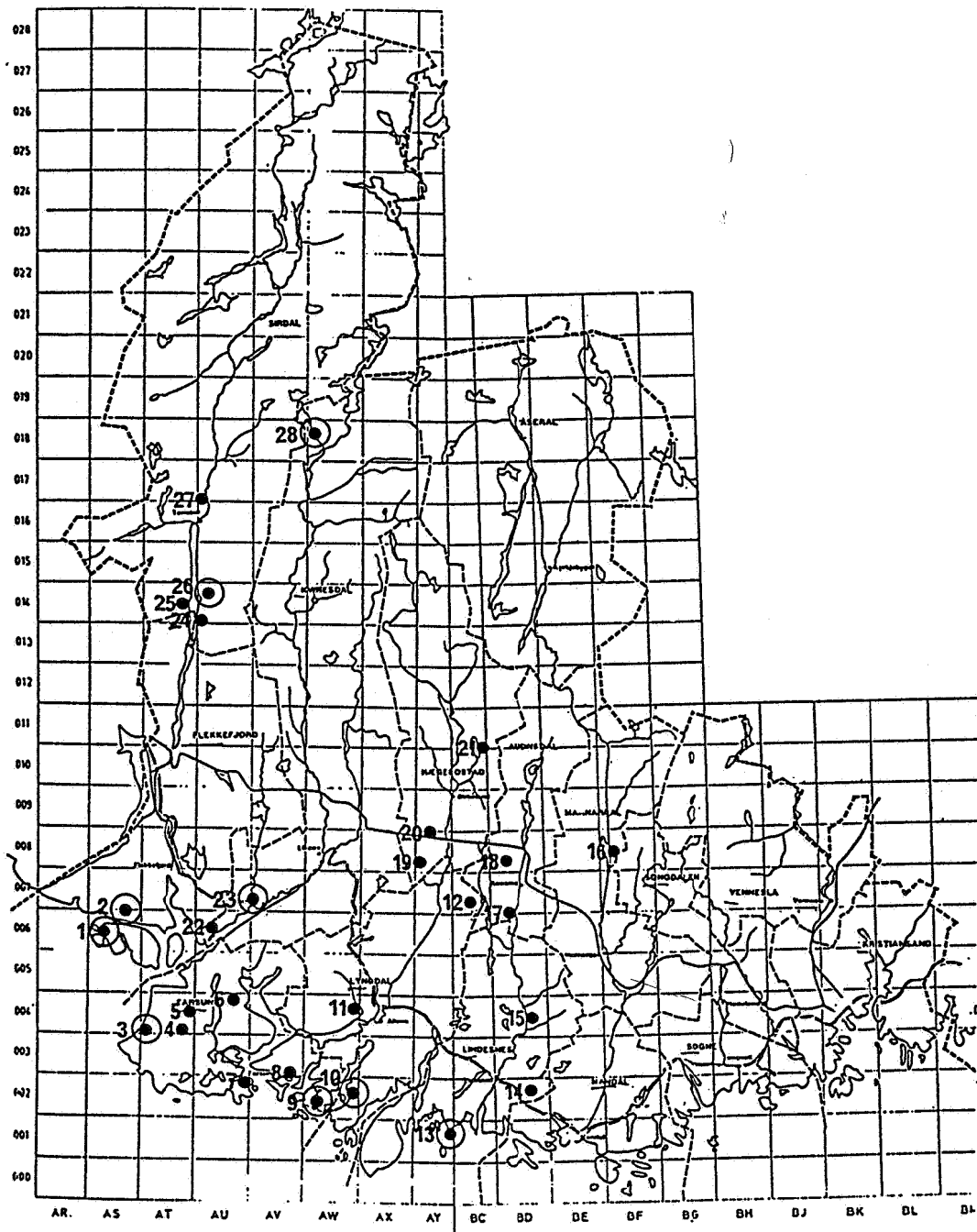
Kart over dei 14 høgast prioriterte områda

ROGALAND - LANDSKAPINNDELING

- I. DALANE ANORTOSITILANDSKAP
- II. LAG-VÆRENS SLETTE-LANDSKAP
- III. HØG-VÆREN
- IV. DAL- OG HEILANDSKAP
- V. HØGFJELLANDSKAP
- VI. FJORDLANDSKAP
- VII. RYFYKES KYST- OG ØYLANDSKAP
- VIII. HAUGALANDET
- IX. YIRE ØYLANDSKAP

Vest-Agder

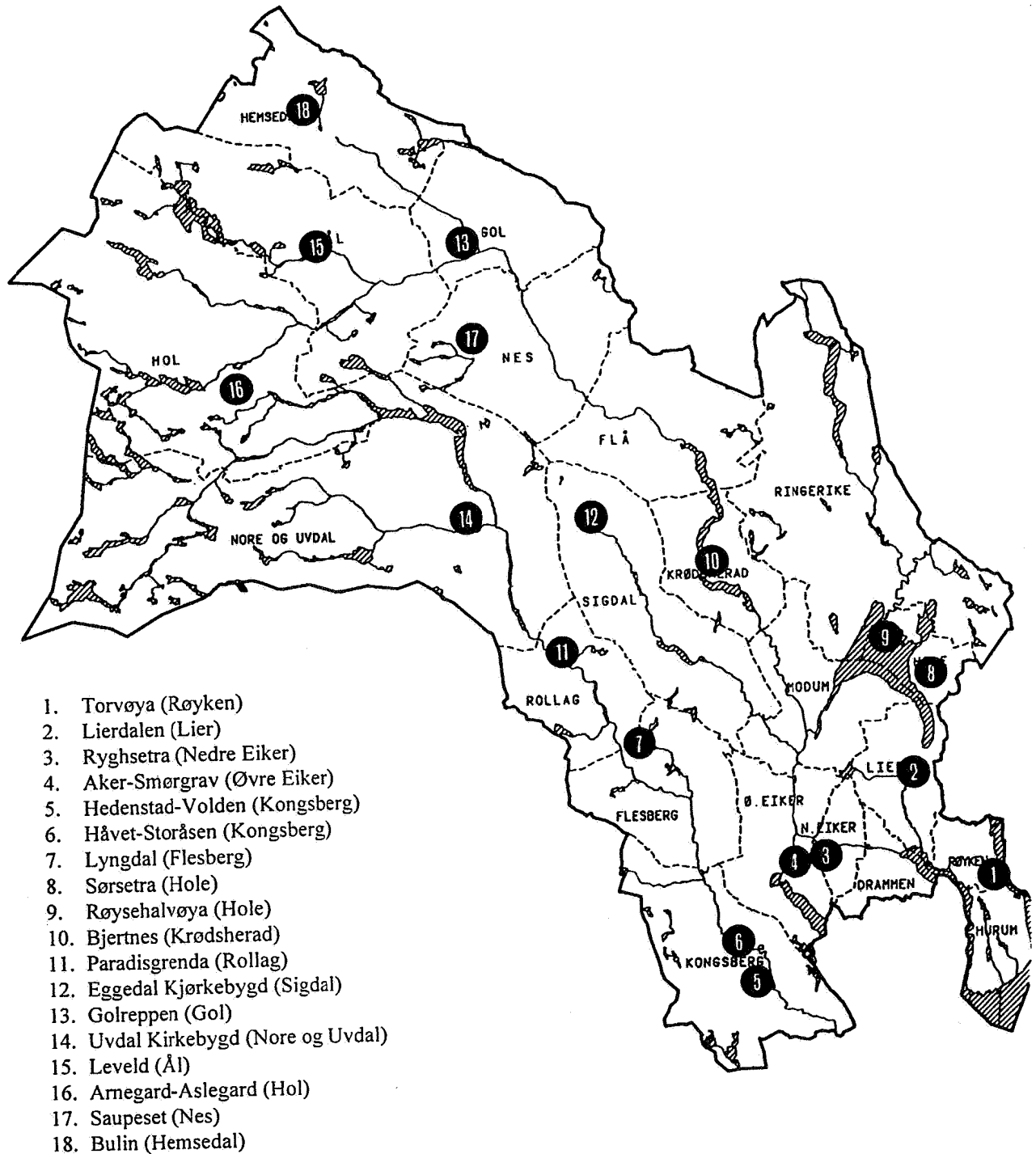
Figur 1:

Oversikt over 1993 registreringene. De 9 prioriterte områdene er markert med ekstra ring på kartet.

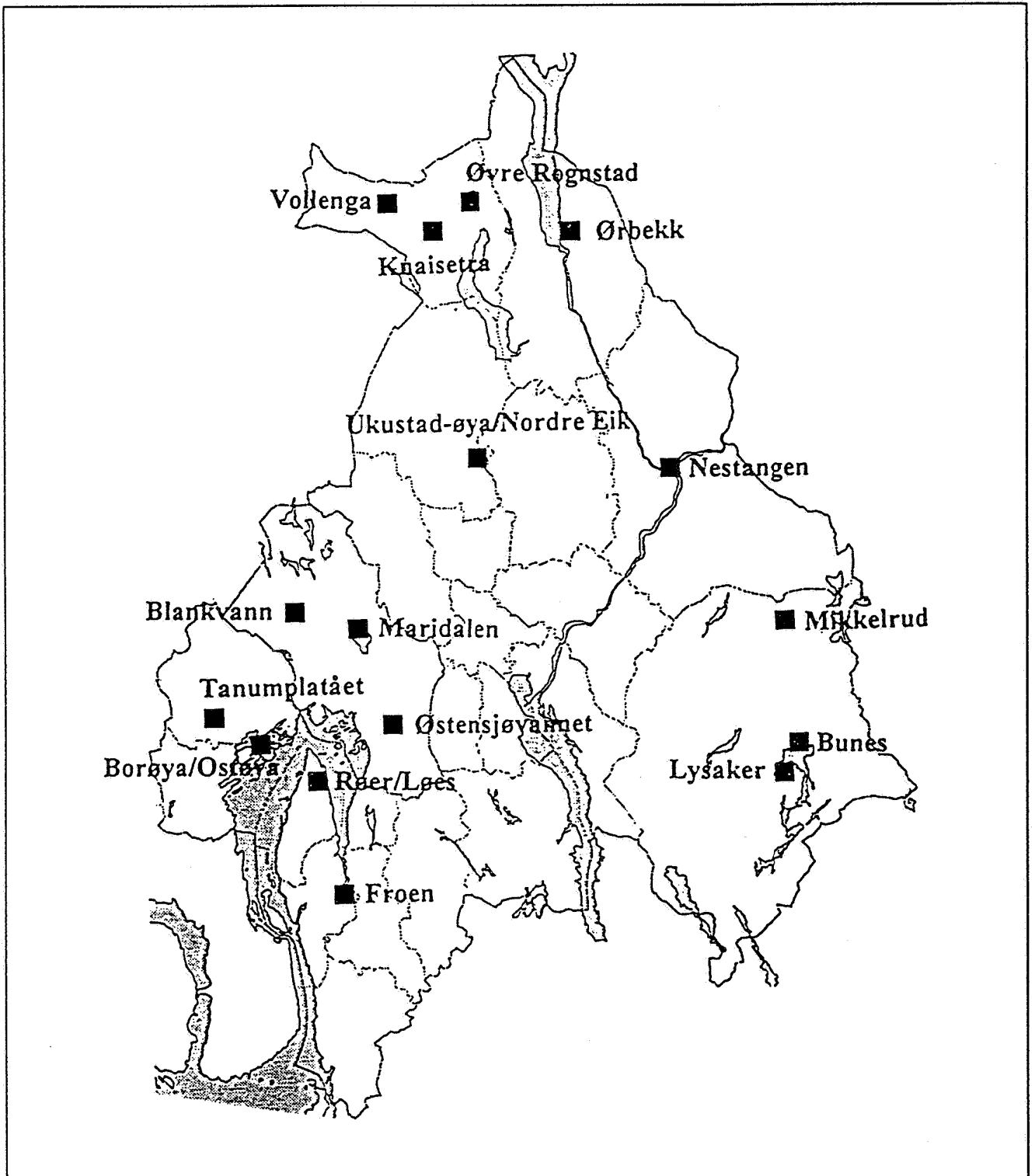
① Kirkehavn (Hidra)	8. Reisvåg	16. Mannflå	24. Strandeli
② Kleppe-Dåtland-Li	⑨ Tranevåg	17. Bjodan	25. Virak
③ Penne-Jærbergsletta-
Kjellnes-Snekkestø	⑩ Bordvika	18. Hellestøl	②⑥ Øksendal
4. Åmdal	11. Bjerga	19. Espeland	②⑦ Regevik
5. Ulgiell	12. Undeland	20. Urdestad	②⑧ Salmeli
6. Log	⑬ Svinør	21. Gletne	
7. Lunde-Skjoldnes	14. Romedal	22. Sveigenes	
	15. Gaupedal	②③ Feda	

Buskerud

DE 18 VERDIFULLE OMRÅDENES BELIGGENHET

Oslo og Akershus

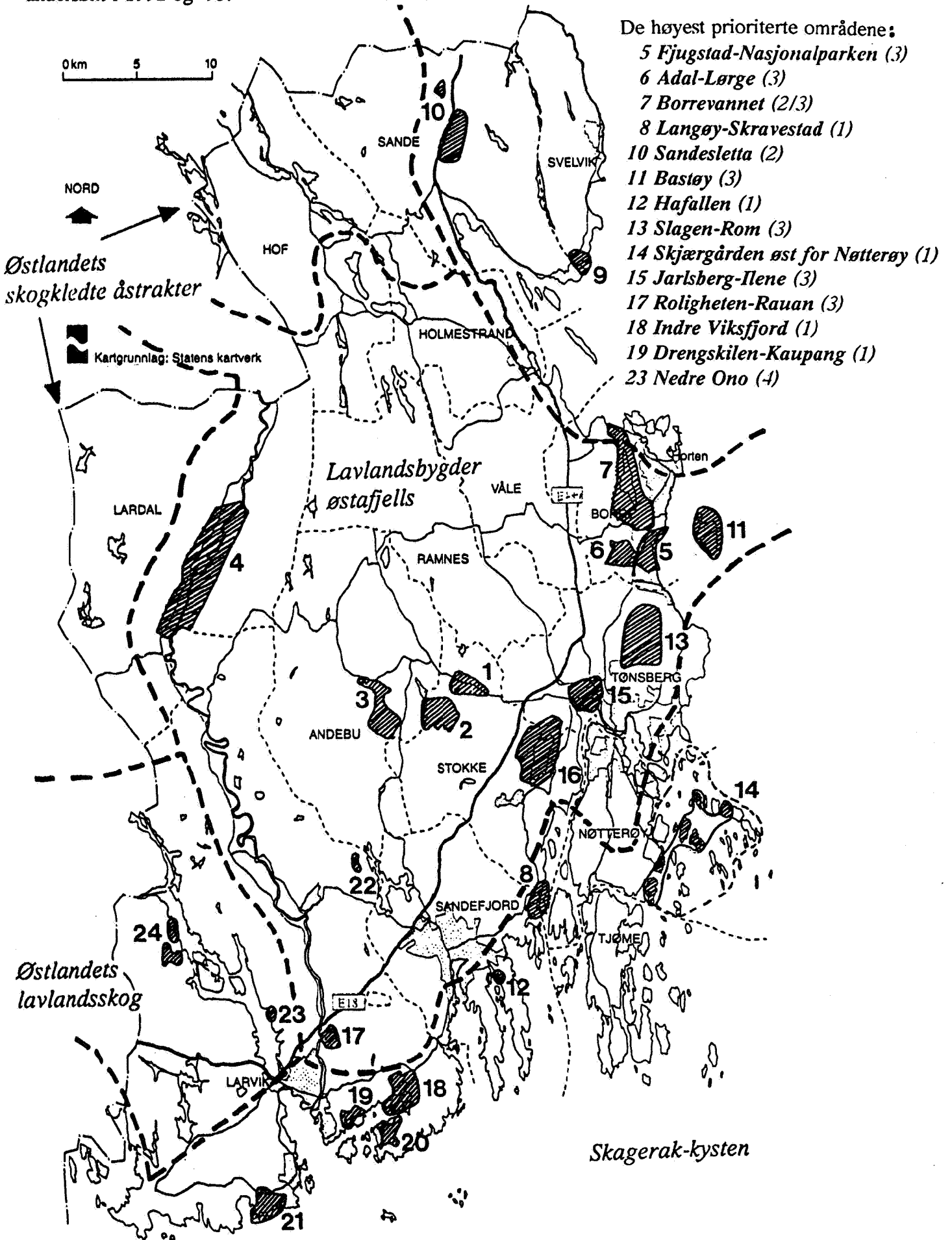

Figur 5: Prioriterte kulturlandskap i Oslo og Akershus

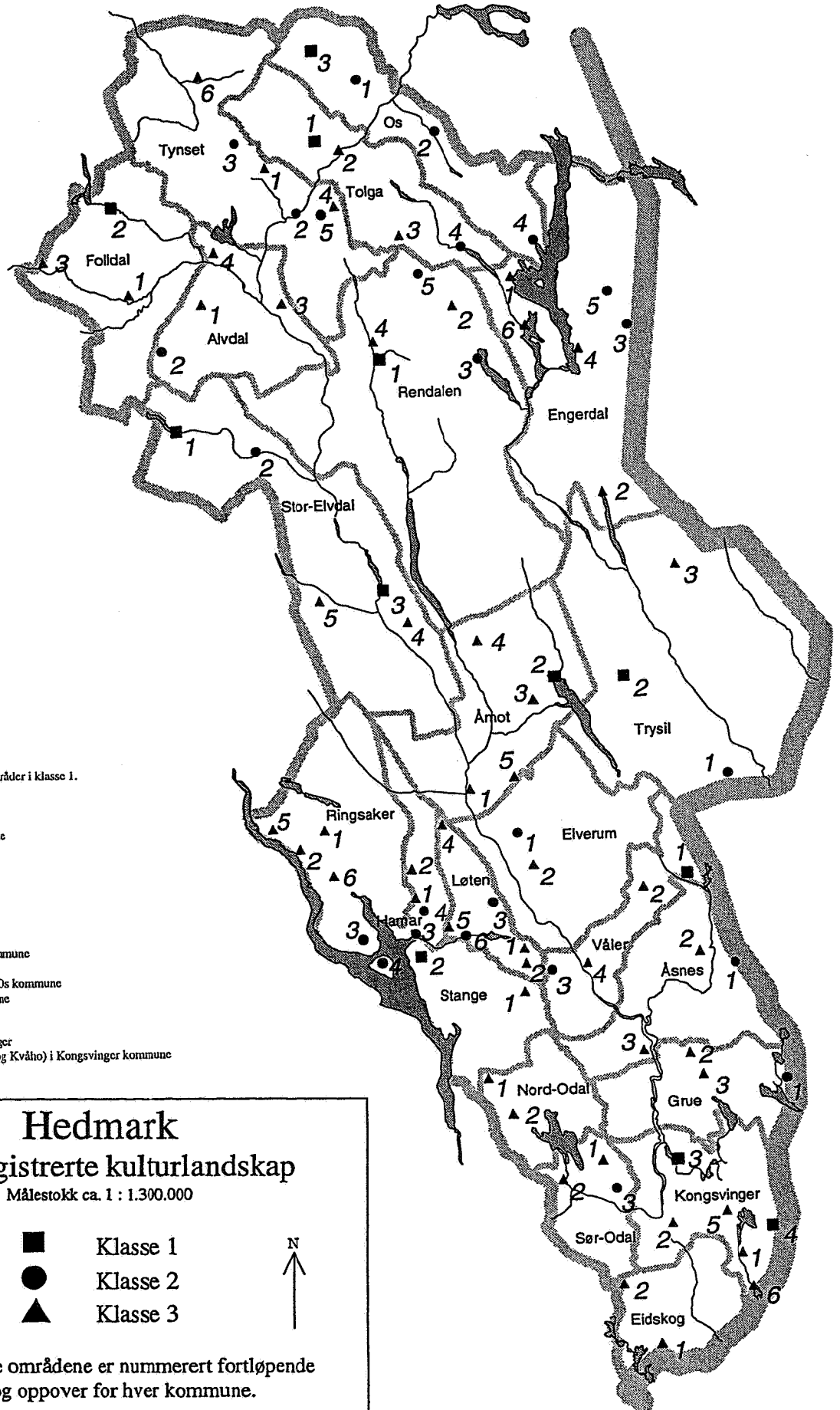
Vestfold

Oversikt over områder undersøkt i 1992 og -93.

Fordeling av områdene på landskapsregioner.

Hedmark

I Hedmark er det prioritert 12 områder i klasse 1, som er følgende:

Fjellbygder:

- Vingelen i Tolga kommune
- Atnbu i Stor-Elvdal kommune

Dalbbygder:

- Unset i Rendalen
- Koppangøyene i Stor-Elvdal

Skogbygder:

- Osen-Ena området i Åmot
- Gravberget i Våler

Lavlandsbygd:

- Stange vestbygd i Stange kommune

Seterlandskap:

- Vangrøftdalen/Kjurrudalen i Os kommune
- Einunndalen i Folldal kommune
- Livollen i Trysil kommune

Spesielle kulturlandskap:

- Nugurens østside i Kongsvinger
- Varaldskogen (Abborhøgda og Kvåho) i Kongsvinger kommune

Hedmark

Alle registrerte kulturlandskap

Målestokk ca. 1 : 1.300.000

- Klasse 1
- Klasse 2
- ▲ Klasse 3

De registrerte områdene er nummerert fortløpende fra 1 og oppover for hver kommune.

Vedlegg 7. Oversikt over prioriterte områder (uten kart) i Troms, Aust-Agder, Telemark, Østfold og Oppland.

Oversiktene er hentet fra fylkesrapportene.

Troms

Foreløpig prioriterte områder

YTTERKYST

Grunnfarnes	Torsken
Sandøy/Melvika	Tromsø
Flatvær	Karlsøy

INNERSIDEN AV DE STORE ØYENE - LEIA

Gapøya	Kvæfjord
Trondenes	Harstad
Sørrollnes	Ibestad
Stangnes	Tranøy
Lian	Lenvik

YTRE FJORDREGION

Borkenes-Voktor	Kvæfjord
Blåfjell	Skånland
Myrlandshaugen?	Gratangen
Elvejord	Lyngen

INDRE FJORDREGION

Finnesletta	Gratangen
Lind/Soløy	Lavangen
Bjerkli ?	Balsfjord
Skardalen	Kåfjord
Myreng	Kvænangen

YTRE DALREGION

ingen områder valgt ut

INDRE DALREGION - FJELL

Strømsør	Bardu
Iselvdalen	Målselv
Tverrelvmo	Målselv
Ruovdasnjargga	Kvænangen KÅFJORD

Aust-Agder

Områder med stor nasjonal verdi

Frøyua (Risør kommune), Rygnestad (Valle kommune), Kvisli (Vegårshci kommune), Melås (Gjerstad kommune) og Hesnesøy (Grimstad kommune).

Områder med stor regional verdi

Tveitcract (Birkenes kommune), Stavenes (Bykle kommune), Egeland's verk (Gjerstad kommune), Homborøya (Grimstad kommune), Vestre Moland prestegård (Lillesand kommune) og Høgeli i Skjeggedal (Åmli kommune).

Telemark

- 1a Dalaåi, Kviteseid
Bondal, Hjartdal
Kyrkjebygda (Hjartdalsgrenda), Hjartdal
Ambjørndalen, Hjartdal
Svardal, Seljord
Skoregrendi, Seljord
Langlim, Seljord
Dyrlandsdalen, Seljord
Froland-Listog-Lii, Tokke
Øvre Gøystdal, Tinn
Folserås, Notodden
Plassen-Hørte-Akselåsen, Skien
- 1b Kleppo-Eidsberg, Tokke
Lårdal, Tokke
Kråmviki, Vinje
Flatdal og lisdene, Seljord

Østfold

Tabell 1. Områder av nasjonal verdi ved første vurderingsrunde. De tretten beste områdene er markert med stjerne (*).

Kommune	Omr.navn	Omr.nr.	Landskapstyper	Lsk.region	Bot. verdi
Aremark	Bøensøster *	1	Museal husmannsplass m/ enger	E	S
Hvaler	Hvaler *	2	Kystlandskap	A	S stedvis
Rakkestad	Rakkestelva *	3	Ravinebeiter	C	S
Rygge	Rygge vest *	4	Herregårdssk m/ husmannsplasser, eng	A	M stedvis
RyggeRåde	Stetterøy mfl *	5	Kystlandskap m/ beite	A	S
Råde	Åven *	6	Hogemark, strandeng	A	S stedvis
Sarpsborg	Oppstad *	7	Beitemark i ravine m/ forninner	B	S stedvis
Eidsberg	Dynjan *	8	Intakt ravinebeite	C	M
Onsøy	Eingård *	9	Herregård m/beite og strandeng	B	L
Kråkerøy	Bjemevågen *	10	Småskalalandskap, strandenger	A	M, S stedvis
Våler	Kirkerbygda *	11	Indre bygd m/beiter og forninner	D	L
Våler	Keiserdalen *	12	Indre bygd, mindre "plasser", enger	D	M
Rakkestad	Langsbakk *	13	Husmannsplass i skogen	F	S stedvis
Råde	Kurefj	14	Hogemark, strandeng	A	M, S stedvis
Råde	Tomb	15	Hogemark, herregård, strandeng	A,B	M, S stedvis
Sarpsborg	Solliomr	16	Hogemark, strandeng, forninner	B	L, M
Onsøy	Kjøberg	17	Verna bygning, hist. hage, hogemark	B	L
Rakkestad	Munkebråte	18	Husmannsplass i skogen	F	S stedvis
Hobøl	Hobøelva	19	Ravinbeite, landskap, kulturhist.	C	(L)
Hobøl	Hobøl prestg	20	Historisk hage	C	(L)
Eidsberg	Monarygg S	21	Ravinebeite, kulturhist., kvartærgeologi	C	L
Eidsberg	Kykkelsrud	22	Raviner, kulturhistorisk	C	L
Spydeberg	Onstad, Gud	23	Landskapsbilde, kulturhistorisk	C	L
Spydeberg	Smøelva	24	Raviner, kulturhist, landskap	C	(L)
Spydeberg	Skulberg	25	Landskapsbilde, kulturhist.	C	(L)
Tregstad	Langhol, Gut	26	Ravinebeiter til Øyem, edellauvskog	C	M stedvis
Sarpsborg	Tunehalvøy	27	Beiter, strandeng, små "plasser"	C,D	(L)
Sarpsborg	Jeløya	28	Herregårdssignende lsk, lskapsvernomr	B,D	(L)
Våler, Råde	Vannsjøomr.	29	Gjenngrodde "plasser", beiter, kulturhist	D	(L)
SYMBOLFORKLARING:					
S	stor botanisk verdi	L	lav botanisk verdi		
M	middels botanisk verdi	(L)	svært liten/ingen botanisk verdi		

Oppland

Grimsdalen, Dovre

Øverbygda, Dovre

Bråtågrenda, Skjåk

Bøverdalen / Flåklypa / Visdalen, Lom

Nordherad, Vågå

Heidal med seterområder, Sel

Hundorp - Frya, Sør-Fron

Follebu - Rudsbygd, Gausdal / Lillehammer

Balke - Lillo, Østre Toten

Tingelstadhøgda - Røykenvika, Gran

Hensåsen med heimestøler og langstøler i Slettefjellet, Vang

"Stølsvidda" , Nord-Aurdal / Vestre Slidre

Steinsetbygda, Etnedal

Vedlegg. 8. Oversikt over virkemidler i jordbrukets kulturlandskap (fra hefte del 3)

5. Virkemiddel

5.1. Innledning

Dette kapitlet gir en oversikt over virkemidler av betydning for utvikling av jordbrukets kulturlandskap.

Som et ledd i arbeidet med registreringen av verdifulle kulturlandskap i Norge, skal det foreslås virkemiddelbruk i de prioriterte områdene, for å sikre kulturlandskapsverdiene. **Dette angis for de prioriterte områdene i sammendraget.**

En rekke verdier og interesser av ulik karakter er knyttet til kulturlandskapet. Utviklingen og ivaretagelse av kulturlandskapet styres derfor av en rekke forskjellige virkemidler, og flere myndigheter har et ansvar for kulturlandskapets utvikling. Mest avgjørende er grunneiernes bruk av arealene. Forvaltningen av kulturlandskapet er derfor avhengig av et nært samarbeid mellom grunneiere og berørte myndigheter. Det er dessuten ofte aktuelt å kombinere flere typer virkemidler.

Det gis her en kort **summarisk oversikt** over de virkemidler som er mest sentrale for forvaltningen av kulturlandskapet. Det er forsøkt å beskrive både positive og negative virkninger som de ulike virkemidlene kan føre til. Det gis imidlertid ikke en bred drøfting og vurdering av de ulike virkemidlene i denne forbindelse. Når det skal foreslås virkemiddelbruk i de prioriterte kulturlandskapsområdene, må det foretas en vurdering av hvilke virkemidler som er mest hensiktsmessige.

Både økonomiske, juridiske og administrative virkemidler er aktuelle i kulturlandskapsammenheng. Landbruksmyndighetene forvalter de fleste økonomiske virkemidlene som i det alt vesentlige avsettes over jordbruksavtalen. Miljøvermmyndighetene disponerer i mindre grad økonomiske virkemidler med direkte betydning for kulturlandskapet. Både miljø- og landbruksmyndighetene forvalter ulike lovverk som på forskjellig måte kan påvirke kulturlandskapet.

5.2. Økonomiske virkemidler

5.2.1. Landbrukets virkemidler

I St. prp. nr. 8 (1992-93) om Landbruk i utvikling, legges det opp til at det knyttes miljøkriterier til virkemidlene og en økt satsing på produksjonsuavhengige tilskudd.

Følgende tilskuddsordninger som avsettes over jordbruksavtalen og Landbruksdepartementets budsjett, er av betydning for kulturlandskapet:

1. Generelle areal og kulturlandskaps- (AK-) tillegg (Ca 2 800 mill kr i 1994)

De generelle AK-tilleggene utgjør en del av produksjonstilleggene i jordbruket. Tilskuddene består av AK- tillegg for korn, AK-tillegg for grovfôr og AK-tillegg for planteprodukter (poteter, grønnsaker, frukt og bær) som er regulert gjennom hver sin forskrift. Foruten å bidra til intensitetsreduksjon og opprettholdelse av arealgrunnlaget, er formålet med tilleggene å bidra til å ta vare på plante- og dyreliv, holde verdifull gammel kulturmark i hevd, holde veifar og ferdselsårer åpne samt ta vare på

opplevelseskvaliteter i landskapet og sikre kulturhistoriske trekk i landskapet ved å ta vare på kulturminner. For å oppnå tilleggene er det ikke anledning til å foreta større endringer eller inngrep i kulturlandskapet uten etter særskilt tillatelse, og det er knyttet endel grovmaskede krav til tilleggene som framgår av "Forskrifter om produksjonstillegg i jordbruket", som er utarbeidet av Landbruksdepartementet. I og med at tilskuddene gis til areal, kan det være attraktivt å øke brukets areal enten ved nydyrking eller ved å fulldyrke overflatedyrket jord og gjødslet beite, eller ved å gjødsle tidligere ugjødslet beite. Dette er ikke ønskelig av hensyn til kulturlandskapet da det vil kunne forringe både landskapsmessig verdier, og fordi det som oftest vil berøre areal med stort biologisk mangfold.

2. Tilskudd til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap (ca 37 mill kr i 1994, hvorav 3 mill til områdetillegg)

Formålet med dette tilskuddet er å bidra til vedlikehold og utvikling av landbrukets kulturlandskap der dette ikke kan påregnes ved vanlig landbruksdrift. Tilskuddet gis ved enkeltavtale mellom bruker og landbruksmyndighetene. Tilskuddene skal utbetales for tiltak som tjener til å bevare og bruke kulturminner, fremme tilgjengelighet og opplevelseskvalitet, bevare og utvikle biologisk mangfold samt å holde gammel kulturmark i hevd. Tilskuddet kan gis til områder vernet etter naturvernlov og kulturminnelov når vernebestemmelsene forutsetter skjøtsel ved aktivt jordbruk, eller ikke er til hinder for vanlig jordbruksdrift. Tilskuddet gis bare til gårdsbruk i drift, noe som gjør at ikke alle verdifulle kulturlandskap er tilskuddsberettiget. Det vises forøvrig til "Forskrift om tilskudd til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap" utarbeidet av Landbruksdepartementet.

I siste års jordbruksavtale er det bestemt at det skal opprettes et eget **områdetillegg** som en del av tilskuddet til spesielle kulturlandskapstiltak. Retningslinjer for tildeling av dette tilskuddet skal utarbeides i løpet av 1993, og praktisk utprøving kommer i gang i 1994. Tillegget er ment å skulle bidra til ivaretagelse og skjøtsel av verdifulle kulturlandskapskvaliteter i større sammenhengende områder.

3. Tilskudd til restaurering av freda og bevaringsverdige bygninger i landbruket (10 mill kr i 1994)

Formålet er å gi støtte til restaurering av fredete og verneverdige bygninger i landbruket. Tilskuddene fordeles av landbruksavdelingen hos fylkesmannen i samarbeid med fylkeskommunen. Bygningene på brukene er en integrert del av kulturlandskapet og tilskuddsordningen bør derfor sees i nær sammenheng med de andre tilskuddsordningene knyttet til kulturlandskapet. En forutsetning for tildeling av tilskuddet er at bygningen er i drift. Dette innebærer at mange landbruksbygninger som er av stor betydning i kulturlandskapssammenheng ikke nødvendigvis er tilskuddsberettiget. Det vises forøvrig til forskrift om "Tilskudd til restaurering av freda og bevaringsverdige bygninger i landbruket" utarbeidet av Landbruksdepartementet.

4. Kulturlandskapsmidler over LUF (2 mill kr i 1994)

Landbrukets utbyggingsfond disponerer midler til ulike kulturlandskapsprosjekter som ikke faller inn under landbrukets ordinære tilskuddsordninger.

5. Tilskudd til leplanting (ca 5 mill kr i 1994)

Formålet er å gi støtte til planting av jordbruksareal og bosetting i værharde strøk. Tilskuddet er mye brukt i kyststrøkene. Leplanting er også av betydning for redusert erosjon, og det påvirker det biologiske mangfoldet. Avhengig av treslag og landskapstilpasning, vil leplanting påvirke utviklingen av kulturlandskapet. I siste års jordbruksavtale er det bestemt at kommunale leplantinger i regulerte områder utenom jordbruk ikke lenger skal få tilskudd over denne ordningen. Ordningen med leplanting skal samordnes med tilskudd til planting for å etablere vegetasjons- og randsoner som tiltak mot arealavrenning og erosjon.

6. Produksjonstillegg for seterdrift i fjellregioner (ca 17 mill kr i 1994)

Formålet med tillegget er å medvirke til å utnytte grasressursene i fjellet gjennom beiting med husdyr og på denne måten opprettholde kulturlandskapet. Tillegget gis pr. seter som ligger i fjellregioner, dvs. høyere enn fast bosetting. Seterdrift har tradisjonelt hatt stor betydning i norsk landbruk, og det er knyttet svært verdifulle natur- og kulturmiljøer til seterområdene. Det er ønskelig å opprettholde seterlandskapet i fjellet, og tilskuddet kan bidra til dette. Da tilskuddet gis pr. seter vil tilskuddet i liten grad bidra til oppdyrking/fulldyrking av arealer, noe som ville vært uheldig ut i fra kulturlandskapshensyn. Tilskuddet gis ikke til setrer i områder under høydegrensen, f.eks. skogssetre og setrer i områder med klimatiske forhold som tilsvarer fjellområder. Det er ofte knyttet store kulturlandskapsverdier også til slike seterområder, og det er derfor uheldig at de ikke mottar tilsvarende tilskudd.

7. Produksjonstillegg for dyrking av fôr i fjellet

Formålet med tilskuddet er å redusere arbeids- og transportkostnadene i forbindelse med dyrking av fôr i fjellet. Tilskuddet gis pr. daa varierende med veiavstand. I den grad tilskuddet bidrar til å holde setervoller i drift er dette positivt. Nydyrking og gjødsling av arealer i fjellet er imidlertid negativt ut i fra kulturlandskapshensyn både fordi det er uheldig med hensyn til ivaretagelse av biologisk mangfold og ut i fra et landskapsmessig synspunkt.

8. Tilskudd til økologisk landbruk (ca 18,5 mill kr i 1994)

Dette er et omleggingstilskudd som har til formål å stimulere til overgang fra tradisjonell landbruksdrift til økologiske driftsformer. Økologiske driftsformer vil i mange tilfelle påvirke kulturlandskapet i positiv retning ved mindre intensiv drift, ikke bruk av lettløslig kunstgjødsel, kjemiske/syntetiske plantevernmidler m.m.

9. Tilskudd til etablering av skog på jordbruksareal ute av drift (ca 10 mill kr i 1994)

Formålet med tilskuddet er å stimulere til etablering av skog og til produksjon av juletre og pyntegrønt på jordbruksareal som er gått ut av drift og som etter en samlet økonomisk og miljøfaglig vurdering er egnet til slikt formål. Skogtilplanting av tidligere dyrket jordbruksareal vil kunne få betydelige negative konsekvenser for kulturlandskapet. I forskriftene og i retningslinjene til dette tilskuddet er det imidlertid klare forutsetninger om at en samlet økonomisk og miljøfaglig vurdering skal ligge til grunn for tiltakene, herunder at det skal tas hensyn til naturmiljø, landskap, kulturminner og friluftsliv.

10. Tilskudd til tekniske miljøtiltak (ca 90 mill kr i 1994)

Formålet med tilskuddet er å gi støtte til tekniske tiltaket i landbruket for å hindre erosjon, arealavrenning og forurensning fra punktkilder. Ordningen omfatter bl.a. hydrotekniske tiltak som etablering av dammer m.m. og vil derfor også kunne ha betydning i kulturlandskapsammenheng.

11. Tilskudd til redusert jordbearbeiding (ca 100 mill kr i 1994)

Formålet med tilskuddet er å redusere erosjon fra jordbruksareal ved å stimulere til endrede jordbearbeidingsrutiner ved bl.a. utsettelse av jordarbeiding til våren eller bruk av fangvekster. Dette kan ha betydning i kulturlandskapsammenheng ved at landskapsbildet påvirkes ved bl.a. grønne jorder om høsten/vinteren.

5.2.2. Miljøvernmyndighetenes økonomiske virkemidler

Over budsjettet til Miljøverndepartementet er kulturlandskap nevnt som ett av innsatsområdene, og det er avsatt ca 8 mill kr i 1994 som fordeles over budsjettene til Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning. I tillegg avsettes midler både på fylkesnivå og på budsjettene til Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren som på ulik måte kan påvirke kulturlandskapet. Dette gjelder bl.a. midler til friluftslivsformål, vilt- og fiskeformål og til forvaltning av vemedede områder. En må imidlertid være klar over at bare en liten andel av disse midlene får direkte effekt på kulturlandskapet. Tilsvarende over Riksantikvarens budsjett avsettes midler til kulturminneformål, men direkte effekt på kulturlandskapet er svært varierende.

Miljøvernmyndighetenes økonomiske virkemidler har således begrenset betydning når det gjelder direkte tilskudd til forvaltning av kulturlandskap på tilsvarende måte som landbrukets økonomiske virkemidler har.

1. Tilskudd til friluftslivsformål (ca 5,5 mill kr i 1994)

Formålet med friluftslivsbevilgningene er å bedre befolkningens muligheter til å drive friluftsliv. Friluftslivsmidlene kan nyttes til sikring av arealer, planlegging, tilrettelegging og informasjon. Midlene kan også nyttes til stimuleringsiltak for å øke interessen for friluftsliv. For at flest mulig skal ha nytte av tilskuddene blir tiltak i og ved byer og tettsteder prioritert høyt. I kulturlandskapssammenheng kan derfor slike midlene være aktuelle i forbindelse med tilrettelegging for friluftsliv og rekreasjon i kulturlandskapet. Midlene stilles til disposisjon over budsjettet til Direktoratet for naturforvaltning. Kommuner, interkommunale organer, organisasjoner, lag, m.m. kan søke om støtte fra disse bevilgningene som forvaltes av fylkesmennene. Det vises forøvrig til rundskriv utarbeidet av Direktoratet for naturforvaltning for tildeling av friluftslivsmidler.

2. Tilskudd til fiskeformål (ca 3 mill kr i 1994)

Statens fiskefonds inntekter består bl.a. av innbetalt fiskeravgift. Fondet skal brukes til fiskeforvaltningstiltak som kommer samfunnet og allmennheten til gode, bl.a. lokale fiskestelltiltak og investeringer, fiskefremmende formål og fiskeforskning. Omlag halvparten av fondets midler skal gå til lokale fiskestelltiltak. Dette er tiltak der formålet er å bedre fiskemulighetene for befolkningen med utgangspunkt i lokale fiskeressurser. Tilskudd kan gis til fysiske tilretteleggingstiltak som skal bedre mulighetene for fiske. Dette er tiltak som vil være av betydning i forbindelse med å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet. I kulturlandskapssammenheng kan dette dreie seg om stier, fiskeplasser, fiskebrygger m.m. Midlene kan også være aktuelle i forbindelse med restaurering av bekkeløp og dammer i kulturlandskapet.

3. Tilskudd til viltformål (ca 7 mill kr i 1994)

Viltfondet er midler som skal brukes til tiltak som kommer viltet og allmennheten til gode. Fondet brukes bl.a. til viltforvaltning i kommunene, lokale, regionale og sentrale vilttiltak. Midlene til lokale vilttiltak fordeles etter søknad. Endel av midlene fordeles av DN til tiltak av nasjonal karakter. Med nasjonal karakter menes enten at tiltaket har et stort geografisk nedslagsfelt eller at tiltaket er et pioner- og/eller utviklingstiltak som kan ha overføringsverdi til andre områder. De resterende midler er avsatt på fylkesmannens budsjett og blir fordelt til tiltak og prosjekter i de respektive fylker. I kulturlandskapssammenheng kan midlene bidra til ivaretagelse av biologisk mangfold ved tilretteleggings- og skjøtselstiltak for vilt i nærmiljøet.

4. Aksjon Vannmiljø (ca 18 mill kr i 1994)

Aksjon Vannmiljø har til hensikt å fremme helhetstankegangen ved forvaltning av vassdrag og sjøområder. Det er et krav i aksjon Vannmiljø at det tidligere er gjort eller at det nå gjøres investeringer for å redusere vannforurensningene. Formålet er å øke nytten av disse investeringene ved å gi tilskudd for å bedre tilgjengeligheten til og bruksverdien av området, eller for å restaurere ødelagt natur eller kulturminner. Prosjekter der flere tiltak virker sammen blir prioritert, f.eks kombinasjon av friluftsliv, natur- og kulturminnevern. Hovedtyngden av tiltaksmidlene vil gå til "Nordsjøavtalefylkene" og Glomma, nedre deler og områdene rundt utløpet av store vassdrag og andre viktige områder. I kulturlandskapssammenheng kan tiltaksmidlene være av betydning i vassdragsnære kulturlandskap ved at det kan foretas restaurering av naturverdier som kantvegetasjon og ødelagte biotoper, bevaring og vedlikehold av kulturminner, skjøtsel av gamle kulturlandskap, friluftslivstiltak og turveier, nærrekreasjonsområder, tilrettelegging for fisk og fiske og åpning av bekker.

5. Skjøtsel i vernede områder (ca 3 mill kr i 1994)

I tilknytning til vernede områder avsettes midler både på tilretteleggings- og skjøtselssiden for å fremme verneformålet, samt å etablere langsiktig overvåking av naturtilstanden i verneområdene. Midlene som forvaltes av fylkesmennene, kan være av betydning i kulturlandskapssammenheng dersom kulturlandskap inngår i verne formålet.

6. Tilskudd til kulturminner (2 mill kr er øremerket kulturlandskap i 1994)

I tillegg til midlene som er øremerket kulturlandskap, er det avsatt midler til istandsetting, vedlikehold og skjøtsel av kulturminner og kulturmiljøer over Riksantikvarens budsjett. Alle eiere eller brukere av fredete eller bevaringsverdige anlegg/bygninger kan søke fylkeskommunens kulturretat om tilskudd. Prioriterte områder som angår jordbrukets kulturlandskap er bl.a. fredete bevaringsverdige bygningsmiljøer, kulturminner knyttet til kystmiljøer og skjøtsel av automatisk fredete kulturminner. Fredete bolighus kvalifiserer også til såkalte "lån på antikvarisk grunnlag" fra Husbanken /Landbruksbanken, og lånene formidles gjennom husnemda i kommunen. Videre kan man gjennom en særregel i skatteloven for fredete bolighus, velge å binde seg til bruttolikning over en 10-års periode, hvor alle vedlikeholdsutgifter da blir fradragsberettiget.

5.3. Juridiske virkemidler

Både landbruks- og miljøvernmyndighetene forvalter lovverk som er av stor betydning for utviklingen av kulturlandskapet. Miljøvernmyndighetene er ansvarlig for plan- og bygningsloven (PBL) som gir rammer for vesentlige deler av norsk planlegging og arealbruk. Videre er både naturvernloven og kulturminneloven av betydning i forvaltning av kulturlandskapet. Forurensningsloven gjennom sine forskrifter bl.a. når det gjelder spredning av husdyrgjødsel og bakkeplanering, vil også påvirke kulturlandskapet. På landbruksiden er det i første rekke jordloven og skogbruksloven som er sentrale, men også jordskifteloven kan være viktig i kulturlandskapssammenheng.

1. Plan- og bygningsloven

Planlegging etter loven skal legge til rette for samordning av statlig, fylkeskommunal og kommunal virksomhet og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser og utbygging. Loven skal ivareta natur- og kulturminnevernhensyn sammen med andre arealbruksformål.

PBL er et godt redskap til ivaretagelse av kulturlandskapsverdier hvis kommunen selv har vilje til å bruke det. I sammenlikning med særlov gir PBL kommunen større innflytelse og dermed trolig bedre

nyere tid kan fredes etter § 15. Etter § 19 kan området rundt et fredet kulturminne og skipsfunn eldre enn 100 år fredes så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det. Lovens § 20 hjemler fredning av kulturmiljøer for å bevare områdets kulturhistoriske verdi.

Kulturmiljøer er områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng, og begrepet dekker alle typer kulturlandskap. Lovens § 21 gir myndighetene hjemmel til å gjennomføre skjøtsel som anses som nødvendig av hensyn til formålet med fredningen.

Ved vern av helhetlige kulturmiljøer, kan en kombinasjon av kulturminneloven og naturvernloven være aktuelt.

4. Forurensningsloven

Enkelte av forskriftene til forurensningsloven vil kunne påvirke kulturlandskapet. Dette gjelder i første rekke forskrift om husdyrgjødsel som gjelder for lagring og spredning av husdyrgjødsel. Spreddearealkravet i denne forskriften gjør at det i områder kan være aktuelt å øke spreddearealet, noe som bl.a. vil påvirke det biologiske mangfoldet i kulturlandskapet. Gjødsling er svært uheldig i gamle kulturmarker som slåttenger og beitemarker, her har driftformene tradisjonelt fjernet næringsstoffer, ikke tilført.

Forskriften om bakkeplanering gjelder anlegg av planeringsfelt og har til formål å forebygge, begrense eller stanse forurensning/erosjon fra planeringsfelt. For kulturlandskapet vil slike inngrep få landskapsmessige konsekvenser i tillegg til at viktige biotoper kan bli berørt.

5. Jordloven

Loven har til formål å fremme utnyttelse av landbruksressursene som er mest mulig til gagn for samfunnet og de som har yrket sitt i landbruket. Jordlovens § 53 gir et påbud om at all dyrket jord skal holdes i hevd. Bestemmelsen blir håndhevet bare i begrenset grad. § 54 om omdisponering av dyrket og dyrkbar jord, og § 55 om deling av landbrukseiendom er viktige for kulturlandskapet, men loven gir ikke anledning til å trekke kulturlandskapshensyn inn i avgjørelsesgrunnlaget. Hensynet til miljøvern og flerbrukshensyn herunder også hensynet til kulturminner og kulturlandskap, er ikke innarbeidet i formålsparagrafen eller i de øvrige bestemmelsene. Landbruksdepartementet arbeider for tiden med revisjon av loven.

6. Jordskifteloven

Et viktig mål ved jordskifte er å bidra til rasjonell driftstruktur i landbruket. Utgangspunktet for jordskifte er at en landbrukseiendom, eller del av en eiendom, er vanskelig å utnytte på en tilfredsstillende måte ut i fra de driftsmåter som generelt er aktuelle i dag, og at forholdene kan bedres ved å gjennomføre et eller flere av de tiltakene som hører inn under jordskifte (utforme eiendommer, gi bruksregler, klarlegge rettigheter m.m.). Jordskifte fører til forandringer i kulturlandskapet. Det kan ødelegge verdier, men det kan også brukes aktivt til å ivareta, restaurere og utvikle kulturlandskap. Lovens § 29 sier at det ved jordskifte bør tas hensyn til naturmiljøet, landskapsbildet og livsmiljøet til planter og dyr.

7. Lov om skogbruk og skogvern

Skogbruksloven har til formål å fremme skognæringens interesser, men det skal også legges vekt på skogens betydning som rekreasjonskilde for befolkningen, som viktig del av landskapsbildet, som livsmiljø for planter og dyr og som områder for jakt og fiske, jf. § 1. Loven åpner adgang til å forby eller begrense flatehogst, nekte treslagsskifte, grøfting og gjødsling og bruk av plantevernmidler,

motivasjon for videre vern av kulturlandskap. Det må imidlertid understrekes at den videre forvaltning av områdene gjennom PBL er avhengig av kommunens fortsatte vilje til å håndheve vedtatte planer og bestemmelser ved f.eks. ikke å undergrave vedtakene gjennom dispensasjoner fra bygningsrådet (jf. § 7).

Verdifulle kulturlandskapsområder vil ofte være jordbrukslandskap som er lagt ut til landbruks-, natur- og friluftsområde (LNF) (§20-4 1. ledd nr.2) i kommuneplanens arealdel. Formålene for LNF-områder kan ikke splittes opp og det er ikke anledning til å gi utfyllende bestemmelser utover det som er angitt i loven. LNF- områdene har ikke vern mot bygge- eller anleggstiltak som er en del av vanlig landbruksdrift, selvom disse tiltakene vil skade kulturlandskapsverdier.

Det er heller ikke hjemmel til å gi bestemmelser som hindrer landbrukstiltak. Det er altså begrensede muligheter til å sikre kulturlandskapsverdier i LNF-områdene etter rettslig bindende bestemmelser. Imidlertid vil retningslinjer for saksbehandling som ikke er rettslig bindende, kunne ivareta kulturlandskaps- verdier til en viss grad. Disse vil imidlertid ikke gi bygningsrådet hjemmel til å stoppe tiltak som er i strid med retningslinjene, f.eks. uønsket byggeaktivitet. I så fall må bygningsrådet nedlegge midlertidig bygge- og deleforbud (§ 33) og utarbeide reguleringsplan.

Skal hensyn til kulturlandskapet sikres i kommuneplanens arealdel må området vises som båndlagt område (§ 20-4, 1. ledd nr 4). Et område som er båndlagt vil måtte sikres varig vern innen 4 år (§ 20-6, 2. ledd) ved fredning etter særlov eller ved reguleringsplan.

Kulturlandskaphensyn kan innarbeides i kommuneplanleggingen gjennom kommunedelplaner eller temaplaner, hvor verdifulle områder kartfestes. Såfremt ikke områdene båndlegges eller reguleres vil ikke en slik plan være endel av kommuneplanens arealdel (ikke direkte bindende virkninger). Imidlertid skal en slik plan legges til grunn for kommunens virksomhet. (§20-6, 1. ledd.)

Plan- og bygningsloven gir størst mulighet for ivaretagelse av kulturlandskaps-verdier på reguleringsplannivå. Spesialområde for friluft- eller naturvernformål kan imidlertid ikke kombineres med landbruksområde. Spesialområde for bevaring av kulturminner kan kombineres med landbruksområde. I slike områder vil kommunen kunne vedta detaljerte reguleringsbestemmelser som i best mulig grad forener hensynet til jordbruksdrift og til kulturlandskapsverdiene. Regulering til spesialområde for bevaring av kulturminner vil gjennom bestemmelser kunne ivareta verdifull byggeskikk eller andre kulturminneverdier

Loven gir ikke hjemmel til å pålegge skjøtselstiltak.

2. Naturvernloven

Naturvernloven har bestemmelser om vern av områder. Loven kan i enkelte helt spesielle tilfelle være aktuell for å sikre verdier innenfor kulturlandskapet. Dette gjelder f.eks. sikring av restbiotoper som innehar kvaliteter som kvalifiserer til naturreservat etter lovens § 8, eller det kan være aktuelt å frede geologiske, botaniske og zoologiske forekomster som naturminne etter § 11. Lovens § 5 gir hjemmel for opprettelse av landskapsvernområde for å "bevare egenartet eller vakkert natur- eller kulturlandskap". Dette har til nå vært lite benyttet i kulturlandskaps sammenheng alene.

3. Kulturminneloven

Kulturminneloven av 9. juni 1978 nr. 50 er den viktigste loven i forbindelse med vern av kulturminner og kulturmiljø av nasjonal og regional verdi. I følge lovens § 2 tredje ledd er det kun kulturhistoriske eller arkitektoniske verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan fredes etter kulturminneloven. Kulturminner fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) og samiske kulturminner eldre enn 100 år er i medhold av § 4 automatiske fredet. I tillegg kan kulturminner og kulturmiljøer fredes gjennom enkeltvedtak. Kulturhistoriske eller arkitektoniske verdifulle byggverk og anlegg eller deler av dem, fra

utarbeide forskrifter om godkjenning og eventuell hjemmel til å forby skogsbilveibygging og tekniske inngrep av varig karakter (§ 17a) dersom det er til skade for naturmiljøet og friluftslivet.

Lovens § 17b hjemler adgang til å fastsette forskrift for skogsområder av verdi for naturmiljø og friluftsliv. Her kan skogoppsynet fastsette andre og mer vidtgående begrensninger på skogbruket enn det loven ellers gir adgang til.

Skogbruksloven regulerer også omlegging til annet formål enn skogbruk (§50) og har bestemmelser for å sikre vernskog (§§32-33). Lovens formålsparagraf viser at skogoppsynet har plikt til å ta hensyn til naturverninteressene. Det framgår imidlertid klart av både loven og forarbeidene at naturvern hensyn er sekundært i forhold til formålet om å fremme virkeproduksjonen.

5.4. Administrative virkemidler

Hverken lovverk eller økonomi alene er tilstrekkelig til å sikre en forsvarlig forvaltning av kulturlandskapet. Uten et godt samarbeid med grunneiere og mellom ulike etater og forvaltningsnivåer, vil det være vanskelig å finne fram til gode forvaltningsmodeller for kulturlandskapet.

Miljøverndepartementet har i rundskriv til kommunene utpekt nasjonalt prioriterte satsingsområder for det kommunale miljøvernarbeidet. I denne forbindelse er **ivaretagelse av kulturminner, kulturlandskap og kulturmiljøer et av de nasjonalt prioriterte satsningsområdene**. Gjennom **kommunaliseringen av landbrukskontorene og MIK-reformen** vil kommunene bli sentrale i kulturlandskapsforvaltningen og mulighetene for nært samarbeid innad i kommunen vil ligge godt til rette.

I St.prp.8 (1992-93) om landbruk i utvikling legges det opp til utarbeidelse av **tiltaksrettede miljø- og ressursplaner**. Slike planer vil trekke opp hovedlinjene for landbruksmyndighetenes areal- og ressursforvaltning og gi føringer for den samlede virkemiddelbruk på dette feltet.

Samarbeidet mellom miljø- og landbruksmyndigheter på fylkesnivå er kanskje det viktigste når det går på den konkrete forvaltningen av kulturlandskapsverdiene. **Samarbeidsgruppen for kulturlandskap i fylkene** er helt sentrale i denne forbindelse. Miljøverndepartementet og Landbruksdepartementet arbeider nå for at de fylkesvise samarbeidsgruppene på kulturlandskap skal få en mer formalisert form og dermed økt betydning i forvaltningen av kulturlandskapet.

Pris kr 30,-

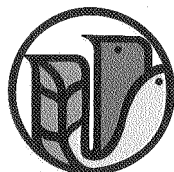
Utgitt av
"Det sentrale utvalget for nasjonal registrering
av Verdifulle kulturlandskap"

Oppnevnt av
Miljøverndepartementet med representanter fra:

- Direktoratet for naturforvaltning
- Fylkeslandbrukskontoret i Østfold
- Landbruksdepartementet
- Miljøverndepartementet
- Norges Bondelag
- Norsk Bonde- og småbrukarlag
- Norges Landbrukshøgskole
- Norges Naturvernforbund
- Norsk institutt for naturforskning
- Riksantikvaren

ISBN-nr. 82-7072-138-7. TN-nr. 616. Opplag: 1500 - Bok.

Layout forside/skilleark og illustrasjoner: Stenberg & Røkseth AS. Forsidefoto/copyright: Husmo-foto
Trykk: Grytting AS

DIREKTORATET FOR NATURFORVALTNING

Tungasletta 2, 7005 Trondheim. Tlf. 73 58 05 00